

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**LİSE ÖĞRENCİLERİNİN DİNİ DÜNYA GÖRÜŞLERİNİ
ETKİLEYEN UNSURLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

CEMRE NUR KAYA

YÜKSEK LİSANS

**DANIŞMAN:
PROF. DR. MUHİDDİN OKUMUŞLAR**

KONYA-2021

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**LİSE ÖĞRENCİLERİNİN DİNİ DÜNYA GÖRÜŞLERİNİ
ETKİLEYEN UNSURLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

CEMRE NUR KAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. MUHİDDİN OKUMUŞLAR

KONYA-2021

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	CEMRE NUR KAYA		
	Numarası	138102011014		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ/DİN EĞİTİMİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	LİSE ÖĞRENCİLERİNİN DİNİ DÜNYA GÖRÜŞLERİNİ ETKİLEYEN UNSURLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığımı bildiririm.

Cemre Nur KAYA

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	CEMRE NUR KAYA		
	Numarası	138102011014		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ/DİN EĞİTİMİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	✓	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	PROF. DR. MUHİDDİN OKUMUŞLAR		
Tezin Adı	LİSE ÖĞRENCİLERİNİN DİNİ DÜNYA GÖRÜŞLERİNİ ETKİLEYEN UNSURLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA			

Araştırmamızda lise öğrencilerinin dini dünya görüşlerini etkileyen unsurların neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Nitel araştırmamızın araştırma deseni olgubilimdir. Çalışmamızda veri toplama aracı olarak görüşme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma grubumuz maksimum çeşitlilik örnekleme stratejisiyle Konya ili merkez ilçelerine bağlı on farklı lisede okuyan on birinci ve on ikinci sınıf öğrencilerinden seçilmiştir. Çalışmamızda veri analiz şekli içerik analizidir. Veriler çözümlenirken genel bir çerçeve içinde yapılan kodlama türü kullanılmıştır.

Araştırma bulguları neticesinde, lise öğrencilerinin dünya görüşlerine aile, çevre, yaşam standartları, din, ideoloji, kültür/coğrafya unsurları etki etmektedir. Dini dünya görüşleri çerçevesinde ahlaki değerlerinin kaynakları din ve vicdan olarak tespit edilmiş ahlaki eylemlerde kuşkuya düştüklerinde ise en çok ailelerine başvurdukları görülmektedir. Öğrencilerin çoğu ailelerden yaşama dair amaçları, dinleri, dini anlayış şekilleri, dünya görüşleri, siyasi görüşleri, ideolojileri ve yaşam tarzları bakımından farklılık gösterdiklerini ifade etmektedir.

Öğrencilerin hayat amaçlarının oluşmasında din en önemli etkidir. Öğrencilerin çoğunun dini dünya görüşlerinde tarihselciliğe indirgenen bir yaklaşım saptanmıştır.

Araştırmamıza katılan öğrencilerin neredeyse yarısının dünya görüşü okulda verilen eğitimden ve imam hatip lisesi meslek dersleri veya din kültürü ahlak bilgisi derslerinden etkilenmemektedir. Bunun sebebini de ezbere dayalı ve tartışmadan uzak olması bakımından eğitim sistemi ile, hem ders

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

anlatımından dolayı hem de bildikleri konuların tekrarı olduğunu düşündükleri konularda derslerin ciddiyetinin olmamasıyla ve not kaygısıyla çalışılan derslerle olarak ifade etmektedirler.

Öğrencilerin dünya görüşlerinde eğitim kanadında öğretmenlerin bilgili olması, derse kaynak açısından donanımlı gelmeleri, araştırmacı bir kişiliğe sahip olmaları, dersi disiplinler arası yaklaşımla işlemeleri, kendilerine yöneltilen sorulara mantıklı ve doyurucu cevaplar verebilmeleri öğrencileri etkileyen öğretmen özellikleridir.

Anahtar Kelimeler: Dini Dünya Görüşü

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	CEMRE NUR KAYA		
	Student Number	138102011014		
	Department	PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES/RELIGIOUS EDUCATION		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☐	
	Supervisor	PROF. DR. MUHİDDİN OKUMUŞLAR		
Title of the Thesis/Dissertation	A RESEARCH ON AFFECTING FACTORS OF THE RELIGIOUS WORLDVIEWS OF HIGH SCHOOL STUDENTS			

The factors affecting religious worldviews of high school students are identified in our case study.

The research design of our qualitative research is phenomenology. The interview method is used as the data collection tool in our study. Our study group is selected from students who study at 11th and 12th grade various high schools. The research design of our qualitative research is phenomenology. Interview method was used as a data collection tool in our study. Our study group is selected from 11th and 12th grade students studying in ten different high schools in the central districts of Konya by the strategy of maximum variation sampling. The method of data analysis of our study is content analysis. While analysing the data, the coding type made/determined in a general frame was used.

As a result of the research findings, family, environment, living standards, religion, ideology, culture / geography factors affect the world views of high school students. Within the framework of religious worldviews, the sources of moral values have been determined as religion and conscience. It is seen that they most frequently refer to their families when they are doubtful about moral actions. Most of the students state that they differ from their families in terms of their purpose of life, religion, way of understanding religion, world views, political views, ideologies and lifestyles.

Religion is the most important factor in the formation of students' mission in life. An approach that is narrowed to historicism has been identified in most of the students' religious worldviews.

The world view of almost half of the students participating in our study is not affected by the education given at the school and the vocational courses of imam hatip high school or religious culture and ethics lessons. The reason for this is the fact that the rote-learning based education system being far

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. A1-Blok 42090 Meram Yeni Yol /Meram /KONYA

Tel: 0 332 201 0060 Faks: 0 332 201 0065 Web: www.konya.edu.tr E-posta: sosbil@konya.edu.tr

from discussion. The style of delivering lectures and the content of lessons they think that they have already known have led to the lack of seriousness in lessons. Moreover, the students think that these lessons are learned for the concern of grades.

When looking to worldview from educational aspect, being well-versed, being equipped in terms of resources, having an investigative personality, teaching the lesson with an interdisciplinary approach, and being able to give logical and satisfactory answers to the questions posed to them are the characteristics of teachers that affect students.

Key Words: The Religious Worldview

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLOLAR LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
ÖNSÖZ.....	xiii
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Problemi.....	1
Araştırmanın Amacı.....	1
Araştırmanın Önemi.....	1
Araştırmanın Sınırları.....	4
1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	5
1.1. DÜNYA GÖRÜŞÜ NEDİR?.....	5
1.1.1. Dini Dünya Görüşü Nedir?.....	15
1.1.1.1. İslamî / Kur'anî Dünya Görüşü Nedir?	25
1.2. DÜNYA GÖRÜŞÜ VE EĞİTİM.....	35
2. BÖLÜM: METODOLOJİ.....	46
2.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE DESENİ.....	46
2.2. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI VE KAYNAKLARI	47
2.2.1. ÇALIŞMA GRUBU	47
2.3. VERİ ANALİZİ	49
3. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN BULGULARI.....	51
3.1. Öğrencilerin Dünya Görüşü Hakkında Bilgi Sahibi Olup Olmaması ve Dünya Görüşlerini Etkileyen Unsurlar.....	51
3.1.1. Öğrencilerin Dünya Görüşünün Tanımı Hakkında Bilgi Sahibi Olup Olmalarına Dair Bulgular.....	52
3.1.2. Öğrencilerin Dünya Görüşünü Etkileyen Unsurlara Dair Bulgular	55
3.1.2.1. Cinsiyet.....	55
3.1.2.2. Kültür/Coğrafya.....	55
3.1.2.3. Yaşam Standartları	56
3.1.2.4. İdeoloji.....	56
3.1.2.5. Eğitim	57
3.1.2.6. Din/Dini Görüş	57
3.1.2.7. Aile ve Çevre.....	58
3.1.2.8. Siyasi Görüş	60
3.1.2.9. Bireyin Karakteri	60
3.1.2.10. Yüce İdealler	60
3.1.2.11. Zaman	60

3.2. Öğrencilerin Ahlaki Değerlerinin Davranışa Etki Edip Etmemesi ve Ahlaki Değerlerinin Kaynağı	66
3.3. Öğrencilerin Ahlaki Eylemlerinde Kuşku Duyduklarında Başvurdıkları Kaynak Tercihlerine Dair Bulgular.....	70
3.3.1. Aile	70
3.3.2. Din.....	71
3.3.3. Güvenilir Kişiler.....	72
3.3.4. Yazılı Kaynaklar.....	73
3.3.5. İnternet.....	73
3.3.6. Vicdan	74
3.3.7. Öğretmenler.....	74
3.3.8. Akıl.....	75
3.3.9. Arkadaşlar	75
3.4. Öğrencilerin Hayat Amaçlarına Dair Bulgular.....	78
3.4.1. Hedefler/İdealler.....	78
3.4.2. Aile	78
3.4.3. Akıl/Mantık	79
3.4.4. Haz.....	79
3.4.5. Çıkarlar.....	79
3.4.6. Hayaller/Düşünceler	80
3.4.7. Din.....	80
3.4.8. Maddiyat/İmkanlar	82
3.4.9. Değerler.....	83
3.4.10. Mutlu Olmak	83
3.5. Öğrencilerin Dini İnançlarının Hayata Dair Seçimlerinde Etkili Olup Olmadığına Dair Bulgular.....	86
3.6. Öğrencilerin İnançlarını veya Dünya Görüşlerini Oluşturan Düşüncelerinin Değiştirilebilir ya da Yanlış Olabileceğine Dair Fikirlerine Ait Bulgular.....	91
3.7. Öğrencilerin İnançlarının veya Dünya Görüşlerinin Bazı İlkelerinin Zamana Bağlı Olarak Değiştiğini Düşünüp Düşünmediğine Dair Bulgular	97
3.8. Okulda Verilen Eğitimin Gençlerin Dünya Görüşüne Etkisinin Olup Olmadığına Dair Bulgular.....	102
3.8.1. Dersin İçeriği	103
3.8.2. Eğitim Sistemi	105
3.8.3. Sınıf Ortamı	106
3.8.4. Öğretmen	107

3.8.5. Okul Türü	109
3.9. Öğrenciler Üzerinde İHL Meslek Dersleri/DKAB Dersinin Dünya Görüşüne Etki Edip Etmemesine Dair Bulgular	113
3.10. Öğrencilerin Dünya Görüşü Konusunda Kendilerini Çevrelerinden veya Ailelerinden Farklı Görüp Görmediklerine Dair Bulgular	117
3.10.1. Hayat Tecrübesi.....	119
3.10.2. Amaçlar	119
3.10.3. Dünya Görüşü/Din.....	120
3.10.4. Siyasi	122
3.10.5. Yaşam Tarzı	123
3.10.6. İdeoloji.....	123
3.11. Öğrencilerin Karşılaştıkları Sorunlarda Dünya Görüşleri Çerçevesinde Başvurdukları Kaynaklar	127
3.11.1. Aile	127
3.11.2. Güvenilir Kişiler/Kurumlar	128
3.11.3. Öğretmen	131
3.11.4. İnternet.....	132
3.11.5. Yazılı Kaynak.....	133
4. BÖLÜM: SONUÇ VE ÖNERİLER.....	137
4.1. Sonuçlar.....	137
4.2. Öneriler.....	141
KAYNAKÇA	144
ÖZ GEÇMİŞ.....	149
EKLER.....	150
Ek 1. Kod Bulutu	150
Ek 2. Kelime Bulutu	151
Ek 3. Görüşme Soruları	152

TABLOLAR LİSTESİ

TABLO 1 DÜNYA GÖRÜŞÜNDEKİ SORULARIN ÖZETİ VE BUNLARA KARŞILIK GELEN FELSEFE DİSİPLİNLERİ	12
TABLO 2 BİREY/GRUP KİMLİĞİ	32
TABLO 3 DİNİ/KÜLTÜREL BOYUTLAR.....	32
TABLO 4 TEMEL/VAROLUŞSAL SORULAR	32
TABLO 5 ONTOLOJİK/EPİSTEMOLOJİK.....	33
TABLO 6 EVRENSEL/YEREL İNANÇLAR, DEĞERLER VE PRENSİPLER.....	33
TABLO 7 ÇALIŞMA GRUBU.....	49
TABLO 8 DÜNYA GÖRÜŞÜNÜ ETKİLEYEN UNSURLARIN YÜZDELİK GÖRÜNÜMÜ	61
TABLO 9 İHL ÖĞRENCİLERİ İÇİN DÜNYA GÖRÜŞÜNÜ ETKİLEYEN UNSURLARIN YÜZDELİK GÖRÜNÜMÜ	62
TABLO 10 DÜNYA GÖRÜŞÜNÜ ETKİLEYEN UNSURLARIN KOD İLİŞKİLERİ TABLOSU	62
TABLO 11 İHL ÖĞRENCİLERİ İÇİN DÜNYA GÖRÜŞÜNÜ ETKİLEYEN UNSURLARIN KOD İLİŞKİLERİ TABLOSU	62
TABLO 12 AHLAKİ DEĞERLERİ ETKİLEYEN UNSURLARIN YÜZDELİK GÖRÜNÜMÜ	69
TABLO 13 ÖĞRENCİLERİN AHLAKİ EYLEMLERİNDE KUŞKUYA DÜŞTÜKLERİNDE BAŞVURDUKLARI KAYNAKLARIN CİNSİYETE GÖRE DAĞILIMININ YÜZDELİK GÖRÜNÜMÜ	76
TABLO 14 İHL ÖĞRENCİLERİNİN AHLAKİ EYLEMLERİNDE KUŞKUYA DÜŞTÜKLERİNDE BAŞVURDUKLARI KAYNAKLARIN CİNSİYETE GÖRE DAĞILIMININ YÜZDELİK GÖRÜNÜMÜ	76
TABLO 15 ÖĞRENCİLERİN HAYATLARININ AMACINI BELİRLEYEN UNSURLARIN YÜZDELİK GÖRÜNÜMÜ	84
TABLO 16 İHL ÖĞRENCİLERİNİN HAYATLARININ AMACINI BELİRLEYEN UNSURLARIN YÜZDELİK GÖRÜNÜMÜ	84
TABLO 17 OKULDA VERİLEN EĞİTİMDE ÖĞRENCİLERİN DÜNYA GÖRÜŞLERİNİ OLUMLU/OLUMSUZ ETKİLEMESİNE SEBEP OLAN ETMENLERİN YÜZDELİK GÖRÜNÜMÜ	110

TABLO 18 OKULDA VERİLEN EĞİTİMDE İHL ÖĞRENCİLERİNİN DÜNYA GÖRÜŞLERİNİ OLUMLU/OLUMSUZ ETKİLEMESİNE SEBEP OLAN ETMENLERİN YÜZDELİK GÖRÜNÜMÜ	111
TABLO 19 OKULDA VERİLEN EĞİTİMİN ÖĞRENCİLERİN DÜNYA GÖRÜŞLERİNİ OLUMLU/OLUMSUZ ETKİLEMESİNE SEBEP OLAN KODLAR ARASI İLİŞKİ TABLOSU	111
TABLO 20 OKULDA VERİLEN EĞİTİMİN İHL ÖĞRENCİLERİNİN DÜNYA GÖRÜŞLERİNİ OLUMLU/OLUMSUZ ETKİLEMESİNE SEBEP OLAN KODLAR ARASI İLİŞKİ TABLOSU	112
TABLO 21 ÖĞRENCİLERİN DÜNYA GÖRÜŞLERİNİN AİLELERİNDEN/ÇEVRELERİNDEN FARKLI OLUŞU VE FARKLILIK YÖNLERİ YÜZDELERİ	126
TABLO 22 İHL ÖĞRENCİLERİNİN DÜNYA GÖRÜŞLERİNİN AİLELERİNDEN/ÇEVRELERİNDEN FARKLI OLUŞU VE FARKLILIK YÖNLERİ YÜZDELERİ	126
TABLO 23 ÖĞRENCİLERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLARDA DÜNYA GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE BAŞVURDUKLARI KAYNAKLARIN YÜZDELERİ.....	135
TABLO 24 İHL ÖĞRENCİLERİNİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLARDA DÜNYA GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE BAŞVURDUKLARI KAYNAKLARIN YÜZDELERİ.....	135

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİL 1 DÜNYA GÖRÜŞÜNÜ ETKİLEYEN UNSURLAR İKİ VAKA MODELİ.....	64
ŞEKİL 2 DÜNYA GÖRÜŞÜNÜ ETKİLEYEN UNSURLAR - KOD-ALT KOD- BÖLÜMLER MODELİ.....	65
ŞEKİL 3 AHLAKİ EYLEMLERİN DOĞRULUĞU KONUSUNDA KUŞKUYA DÜŞÜLDÜĞÜNDE BAŞVURULAN MECRALAR İKİ VAKA MODELİ.....	77
ŞEKİL 4 ÖĞRENCİLERİN HAYATLARININ AMACINI BELİRLEYEN UNSURLARIN BİRBİRİYLE İLİŞKİSİNİ GÖSTEREN KOD HARİTASI.....	85
ŞEKİL 5 İHL ÖĞRENCİLERİNİN HAYATLARININ AMACINI BELİRLEYEN UNSURLARIN BİRBİRİYLE İLİŞKİSİNİ GÖSTEREN KOD HARİTASI.....	85
ŞEKİL 6 HAYATIN AMACINI BELİRLEYEN UNSURLAR İKİ VAKA MODELİ ...	86
ŞEKİL 7 OKULDA ALINAN EĞİTİMDE ÖĞRENCİLERİN DÜNYA GÖRÜŞÜNÜ ETKİLEYEN FAKTÖRLER İKİ VAKA MODELİ.....	112
ŞEKİL 8 DÜNYA GÖRÜŞÜ NOKTASINDA ÇEVREDEN/AİLEDEN FARKLILIK İKİ VAKA MODELİ	127
ŞEKİL 9 KARŞILAŞILAN SORUNLARDA DÜNYA GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE BAŞVURULAN KAYNAKLAR İKİ VAKA MODELİ	136

KISALTMALAR

s.	: Sayfa
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
İHL	: İmam Hatip Lisesi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
TDK	: Türk Dil Kurumu
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Her bireyin bir dünya görüşü mevcuttur. Bu dünya görüşü kişinin hayatı anlamlandırmasına ve tutarlı bir düşünce sisteminin oluşmasına yardımcı olur. Dini dünya görüşü bu anlamlandırmanın din merkezli olmasıdır. Din hayatı bir forma sokar. Kişinin din ile şekillenmiş düşüncesi ve davranışı tutarlı ise bireyin bütünsel bir dini dünya görüşü vardır. Fikirlerimiz çeşitli unsurlardan etkilenmektedir. Bu faktörler dini dünya görüşümüze de tesir etmektedir. Kimliğimizin ve kişiliğimizin şekillendiği ergenlik döneminde düşüncelerimize tesir eden unsurların tespiti, güçlü bir dini dünya görüşünün oluşumunda bizlere yardımcı olacaktır. İstenilmeyen etkilerin bertaraf edilmesi ve bunları doğru şekilde absorbe edilebilmesi oldukça önemlidir. Bundan dolayı çalışmamızda lise öğrencilerinin dini dünya görüşünü etkileyen unsurların tespitini yapabilmek araştırmanın temelini oluşturmaktadır.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın problemi, amacı, önemi ve sınırlarına yer verilmiştir. Birinci bölümde kavramsal çerçeve ele alınmıştır. İkinci bölümde araştırmanın metodolojisi ortaya konulurken üçüncü bölümde araştırmanın bulguları ve yorumlarına yer verilmiştir. Sonuç ve öneriler bölümünde ise araştırmanın bulgularından yola çıkılarak genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmadan çıkarılan sonuçlar ve buna yönelik öneriler sunulmuştur.

Yüksek lisans tez çalışma sürecimde bana inanan, her sorununda bilgi, tecrübesini ve desteklerini esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Muhiddin OKUMUŞLAR'a, bu süreçte hem akademik hem de psikolojik olarak bana yol gösteren kıymetli hocam Dr. Necdet SUBAŞI'na içtenlikle teşekkürlerimi sunuyorum.

Araştırmanın veri toplama sürecine katkı sağlayan Konya ilinde bulunan lise öğrencilerine değerli vakitlerini ayırdıkları ve çalışmaya gönüllü olarak dahil oldukları için teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu günlere gelmemde büyük emeği olan, geniş bir bakış açısına sahip olmama, entelektüel birikim sağlamama katkı sağlayan ve maddi-manevi fedakarlıklarda bulunan kıymetli babam Necip DANIŞIK ve değerli annem Şerife DANIŞIK'a sevgi ve şükranlarımı sunuyorum.

Birlikte geçireceğimiz değerli vaktinden feragat ederek çalışmama destek olan oğlum Tarık İmran'a, bana olan inancını ve desteğini her daim üzerimde hissettiğim eşim Ekrem KAYA'ya ve bana destek olup çalışmalarımnda nazımı çeken kardeşlerim Livanur, Asude ve Hanne'ye teşekkür ediyorum.

Cemre Nur KAYA

01.01.2021

GİRİŞ

Giriş bölümünde araştırma konusunun araştırma problemini, araştırmanın amacını, önemini ve sınırlarını ele alınacaktır.

Araştırmanın Problemi

Lise öğrencilerinin dünya görüşlerinin olup olmadığı ve dini dünya görüşlerini etkileyen unsurların neler olduğu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Araştırma problemi ise “Konya ili merkez ilçelerindeki çeşitli liselerde okuyan öğrencilerin dini dünya görüşlerini etkileyen unsurlar nelerdir?” sorusudur. Bu soruya cevap bulabilmek için de aşağıda yer alan alt problemlere yanıt aramak ve bir çerçeve çizilmek amaçlanmıştır.

- Lise öğrencilerinin bir dünya görüşü var mı? Dini dünya görüşünü oluşturan ve etkileyen unsurlar nelerdir?
- Lise öğrencilerinin dini dünya görüşünün ahlaki boyutu nedir ve bunu temellendirdiği kaynaklar nelerdir?
- Lise öğrencilerinin dini dünya görüşünde inanç boyutu nedir, bu boyutun sağlamlığı nedir ve bunu temellendirdiği kaynaklar nelerdir?
- Lise öğrencilerinin dini dünya görüşünde davranış boyutu nedir?

Araştırmanın Amacı

Yürütülen bu çalışmada lise öğrencilerinin dini dünya görüşlerine ilişkin genel bir çıkarım yapılarak dini inançlarının bu dünya görüşünün neresinde yer aldığı ve etkinlik düzeyleri, dünya görüşlerini etkileme biçimleri gibi hususların araştırılması amaçlanmıştır.

Araştırmanın Önemi

Aile, yetiştirilme şekliyle bireyin ebeveynleri tarafından düşüncelerinin ilk defa inşa edildiği yapıdır. Bireyin ikinci defa kimliğinin inşa edildiği aynı zamanda

aslında kişinin ilk kez kendi kendini inşa ettiği dönem de ergenlik dönemidir. Gençler ergenlik dönemde hem anlaşılma, özgür bırakılma, değer verilme gibi bazı beklentiler içinde olmaktadır hem de kendilerine bir kişilik oluşturma çabasıdadırlar. Bundan dolayı çalışmada araştırma grubu bahsi geçen süreçte gençlerin dünya görüşlerine etki eden varoluşsal, bireysel veya toplumsal sorunları tespit edebilmek için lise öğrencilerinden oluşturuldu. Böylece sağlam bir dini dünya görüşü oluşturabilmek adına yetişkinliğe geçmeden evvel eksiklikleri giderilebilir.

Ergenlik dönemi gibi kritik bir dönemde gençleri etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler kişinin içine doğduğu aile, toplum, kültür gibi seçemediği unsurlar olurken kimi zamanda din, eğitim, ideolojiler, çağın getirdiği teknolojik kaynaklar gibi araştırılıp tercih edilebilen veya maruz bırakılan unsurlardır. Bu unsurların tespiti ile de lise öğrencilerinin güvenilir kaynaklara başvurması sağlanabilir. Zira sekülerleşen dünyada bilgiye ulaşmak kolay hale gelmişken güvenilir kaynağa erişmek de bir o kadar zorlaşmaktadır.

Dini dünya görüşü din eğitiminin üzerinde şemsiye bir kavramdır. Bu kavramla bireylerin literal, tarihselciliğe indirgenen ve çoğulcu göreceli bir inanca sahip olup olmadığı da görülebilir.

Literatürde din eğitimi ana bilim dalında dünya görüşü ile ilgili yapılmış yurt içi üç çalışma bulunmaktadır. Bunlar “An Islamic Worldview: Ethics in a Modern, Democratic and Secular State” adlı John Valk ve Mualla Selçuk’un makalesi, “Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme” ismiyle yayınlanan Ömer DEMİR’in makalesi ve Aybiçe TOSUN’un “Kendini ve Ötekini Tanıma Bağlamında Din Öğretiminde Dünya Görüşü Modeli” doktora tezidir. Bu yapılan araştırma yapılan çalışmalardan farklılık göstermektedir.

Demir’in makalesinde bütüncül eğitim ve öğrenmenin din eğitimi açısından öneminin ve özel alanda nasıl yorumlanabileceği üzerinde durulmaktadır. Eğitimde bütüncül yaklaşımın alt başlığında eğitimde bütüncül yaklaşım ve bütüncül öğrenme yaklaşımları, din eğitiminde bütüncül yaklaşım ve bütüncül dünya görüşünün

oluşturulmasında dinin katkısı incelenmektedir. Makalede din eğitiminde bütüncül öğrenme yaklaşımı ile anlamlı bir öğrenme sağlanabileceği ortaya konulmaktadır.

Tosun'un doktora tezinde dünya görüşü merkezli bir eğitim yaklaşımı, dünya görüşü eğitiminin teorik arka planı da dikkate alınarak incelenmektedir. Buna ek olarak çalışmada dünya görüşü eğitimi yaklaşımının din eğitimi alanına ne gibi katkılar sağlayabileceği tespit edilmiş ve Türkiye'de var olan din öğretimi programında yer alması için dünya görüşü temelli uygulama önerisi sunulmuştur.

Türkiye özelinde İslami dünya görüşü konusunda yapılmış en önemli çalışmalardan biri Valk ve Selçuk'un makalesidir. Bu çalışma Ankara Üniversitesi'nden bir grup öğretim üyesi ve doktora öğrencisi ile bir dizi çalıştay düzenlenerek ortaya çıkarılmıştır. Disiplinler arası bir yaklaşım içeren dünya görüşü çerçeveleri kullanarak İslam hakkında yeni bir anlayış geliştirmiştir. Geliştirilen bu yeni anlayış, insan olmanın ne demek olduğu sorusu üzerinde de düşünmeye yardımcı olmaktadır (Valk & Selçuk, 2016, s. 16). Yapılan çalışmada karşılaşılan zorluklar, ortaya çıkan paradigmalara değinilmekte, İslami bir dünya görüşü çerçevesi çizilmekte ve sonuçlara yer verilmektedir.

Yurt dışında yapılan çalışmalardan ise bir tanesine yer verilecektir. Bu çalışma "Knowing Self and Others: A Worldview Model for Religious Education in Turkey" isimli John Valk ve Mualla Selçuk'un makalesidir.

Valk ve Selçuk'un "Knowing Self and Others: A Worldview Model for Religious Education in Turkey" isimli makalesinde Türk din eğitiminin sosyal bilimlerden ve kuralcı İslami bakış açısıyla din üzerine odaklanmasının bugün zorluklara sebep olmasından bahsedilmektedir. Bundan dolayı 2000 yılından sonra Milli Eğitim Bakanlığı'nın geliştirdiği programlarla din eğitiminin içerik odaklı öğrencilere herhangi bir özel İslam anlayışıyla telkin etmeye direnmesini ve temel İslami kaynaklardan ve özellikle de Kur'an'dan yararlanarak günün sorunlarına cevap vermesi gerektiğine değinilmektedir. Makalede programda yapılan değişikliklere, yeni yaklaşımlara, bir İslami dünya görüşü haritalandırmasına ve sonuç bölümüne yer verilmektedir. Bu makalede, öğrencilerin inançlarını ve değerlerini, başkalarının

inançlarını ve değerlerini ve İslami miraslarını disiplinler arası bir dünya görüşü perspektifinden keşfetmelerine yardımcı olan yeni bir model ve yaklaşım sunulmaktadır.

Yapılan bu araştırmada diğer çalışmalardan farklı olarak bireyin kendini tanıması, dini bilgiyi anlamlı hale getirip içselleştirebilmesi ve bütüncül bir dini bakış açısı elde edebilmesi adına kişileri etkileyen unsurlar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Okulda alınan eğitimin bu duruma katkısının olup olmadığı tespit edilmiş ve lise öğrencilerinin beyanları neticesinde dini dünya görüşü hakkında öz farkındalık oluşturabilmek için önerilerde bulunulmuştur.

Araştırmanın Sınırları

Araştırmamız Konya ili merkez ilçelerinde bulunan Anadolu liseleri, Anadolu imam hatip liseleri, sağlık meslek liseleri ve temel liseler ile sınırlıdır. On dört farklı liseden örneklem seçilmiştir. Çalışma alanı olarak Konya ili merkez ilçelerindeki Anadolu liseleri, Anadolu imam hatip liseleri, sağlık meslek liseleri ve temel liselerden toplam otuz altı öğrencileri ile görüşme yapılmıştır.

1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. DÜNYA GÖRÜŞÜ NEDİR?

Dünya görüşü farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bunlardan biri; evrenin ve hayatın anlamını, amacını, değerini, insan varlığını ve davranışlarını bütünüyle kavramaya çalışan genel düşünce şeklindedir (Alkan & diğerleri, 2005, s. 587). Bir başkası ise; bir bireyin, ya da bir grup insanın evren, Tanrı, insanlık, gelecek, ve benzeri konularda sahip olduğu inançlar, düşünceler, tavırlar ve değerler bütününe; bizi çevreleyen dünya ve içinde yaşadığımız toplumla ilgili felsefi, sosyopolitik, estetik, bilimsel görüşlerin toplamına verilen genel isim olarak tanımlanmıştır (Cevizci, 1999, s. 274).

Dünya görüşü, kavram olarak zengin ve ayrıntılı bir tarihe sahiptir. (Sire, 2015, s. 23) Bu kavram “weltanschauung” ve “worldview” kelimeleriyle literatüre geçmiştir. Bu ifadeler Yunanca veya Latince'den tercüme edilmemiştir. “Weltanschauung” kelimesi Almanların yeni bulduğu bir sözcüktür. Aslında felsefede kullanılmış bir kelimedir (Heidegger, 1988, s. 4).

Etimolojik olarak “welt:dünya” ve “anschauung:anlayış” sözcüklerinin birleşimi olan “weltanschauung” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır (Özkan, 2012, s. 13).

Dünya görüşü 18. yy başlarında, “Romantik” olarak adlandırılan düşünürler tarafından ortaya çıkarılmıştır (Uygur, 1963, s. 10). Bu terimi bugünkü anlamıyla olmasa da, bir kelime olarak ilk kez Immanuel Kant, Critique of the Power Judgment (1790) adlı eserinde “weltanschauung” şeklinde kullanmıştır (Tokat, 2006, s. 41). Kant bu sözcüğü “süjenin bütüncül bir kavrayışa ulaşmasını sağlayan aşkın bir yetenek” yani “dünyanın duyular aracılığıyla sezilmesi” olarak tanımlar (Kalın, 2010, s. 28; Özkan, 2012, s. 13). Kant'ın yenilikçi bir öğrencisi olan Johann Gottlieb Fichte ise bu kavramı hemen benimseyip 1792'de kendi eseri olan An Attempt at a Critique of All Revelation'da kullanmıştır. Bu çalışmasında Fichte, Kant'ın “weltanschauung” teriminin temel anlamını mantıklı dünya algısı olarak kabul

etmektedir. Kendisi de Tanrı'nın hem ahlaki hem de doğal alanların birliği için ve o alanların birliğinin ilahi "dünya görüşü" için temel olduğunu ileri sürmektedir (Naugle, 2002, s. 60). Heidegger, Kant'ın eserinde dünya sezininin en geniş anlamda doğanın basit bir şekilde kavranması olarak görüldüğü ifadesine yer verdiğini söylemektedir (Heidegger, 1988, s. 4). Alman idealizmi ve romantizmde, "tüm insan düşünce ve eylemlerinin temelini oluşturan ve şekillendiren bir dizi inancı belirtmek için" yaygın olarak kullanılmıştır. Bu kavramı ilk defa ana odak noktası olarak kullanan ise Wilhelm Dilthey (1833–1911)dir. Her durumda, Kant'tan Ludwig Wittgenstein (1889-1951) ve Francis Schaeffer'a (1912–1984) kadar, kavram çeşitli bağlamlarda ortaya çıkmış ve Alman idealizminden, Kalvinistik Hristiyanlığa, Nihilizme kadar çok çeşitli dünya görüşlerine uyarlanmış veya reddedilmiştir (Sire, 2015, s. 23).

İlk ortaya çıkışından itibaren derin bir şekilde kök salan dünya görüşü kavramı, Friedrich Schleiermacher (1799), A. W. Schlegel (1800), Novalis (1801), Jean Paul (1804), G. W. F. Hegel (1806), Joseph Gorres (1807), Johann Wolfgang von Goethe (1815) gibi çok sayıda önemli entellektüel arasında geliştirilmiştir (Wolters, 1993 akt. Naugle, 2002, s. 61).

Yukarıda bahsedildiği gibi tekamül sürecinde olan dünya görüşü kavramı mana serüveni de geçirmiştir. Bu teriminin birincil anlamı Kant'tan Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling'e gelinceye kadar 20 yıllık bir sürede duyusalıktan evrenin entelektüel algısına kaymıştır. Schelling'e göre dünya görüşleri, sadece örtülü bir şekilde olsa da dünyanın varoluşu ve anlamı problemi üzerine bir cevaptır ve en azından bilinçaltının tasarladığı varoluşun üst düzey sorularına cevap vermektedir. Yine de bir bilinçaltı zeka ürünüdür. Uyuşturulmuş ama işleyen bir akılla tasarlanan dünya hakkındaki gizli izlenimleri ifade etmektedir. Öte yandan da "ideal bir dünya" yaratan akıl faaliyetinin ve içeriğinin farkındadır (Naugle, 2002, s. 61).

Dünya görüşü kavramının bir değil birden çok tanımı vardır. Çünkü herkes bu kavramı yine kendi dünya görüşüne göre veya onun eğilimine ayak uydurarak ayrılık gözetmeksizin her dünya görüşünde olmasını istedikleri bir takım kurucu nitelikleri

önererek tanımlamıştır (Uygur, 1963, s. 12). Bu kavram Buhr & Kosing (1999) tarafından, insanların toplumsal pratik içindeki davranış kurallarının düzenlenişini de kapsayan, bir sistem haline getirilmiş doğa ve toplum anlayışlarının tümü olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramdan bahsedildiğinde tüm dünyaya, başlangıca, doğaya, evrenin gelişimine, insanlığın oluşumuna gelişimine ve geleceğine, insansal yaşamın özüne ve anlamına, insanın toplumsal davranışına, insan düşüncesinin yeteneklerine, kültürel değerlerine ve benzeri temel sorunlara ilişkin görüşlerin toplamı anlaşılmalıdır. Felsefi, sosyo-ekonomik, sosyo-politik, etik, estetik ve doğal bilimsel görüş ve anlayışların dünya görüşüne sızmaları ve şekillendirmeleri söz konusudur (Buhr & Kosing, 1999, s. 130-131). Bundan dolayı dünya görüşü kavramı felsefi, dini ve psikolojik açılarından açıklanmıştır.

Felsefi açıdan baktığımızda “felsefe” ve “dünya görüşü” kavramları birbiriyle yakından ilgilidir. "Felsefe" hakkında en geniş anlamda konuşmak, aslında dünya görüşünü ifade etmektir. “Dünya görüşü” terimi çoğunlukla kişisel ve tarihi bir bakış açısını vurgulamak için kullanılmaktadır. Bu anlamda, filozof için olumsuz bir çağrışım olabilir, çünkü felsefe genellikle rasyonel düşünce ile açık bir ilişki içinde olduğu için evrensel bir geçerliliği iddia etmektedir (Vidal, 2008, s. 3). Fakat bu durum dünya görüşü kavramı için bir eksiklik değildir.

Felsefi olarak dünya görüşünü ele alan düşünürlerden biri Schleiermacher'dır. Ona göre bu kavram “Dünya ile ilgili izlenimlerin, doğa bilimleri ve tarih araştırmalarının vargılarından da yararlanarak bilincin eksiksiz bütünlüğünde yoğunlaşmasıdır”. Dilthey ise dünya üzerindeki tüm anlayışların karşılığı olarak bu kavrama başvurmaktadır (Uygur, 1963, s. 10). Ona göre bütün dünya görüşleri, dünya bilmesinin tam bir çözümünü vermeye kalkıştıklarında, hep aynı yapıyı kapsarlar. Bu yapıyla dünyanın önemi ve anlamı üzerine sorulan sorular karara bağlanır. Böylece yaşama tutumu için gerekli ülkü, en yüksek iyi, en üstteki ilkeler türetilir. Jaspers ise bu kavramı daha farklı şekilde ele alır. O da dünya görüşü her neyse, onun bütüncül yani evrensel olması gerektiğini söyler. Dünya görüşü olarak bilmeden söz ediliyorsa bu bilme bütüncül, kosmos olarak bir bilme olmalıdır. Dünya görüşü basit bir bilme olmayıp değerlemelerde, yaşamayı biçimlemede,

kaderde, değerlerin yaşanan sıra düzeninde kendini açığa vurmaktadır (Uygur, 1963, s. 12-13). Görüldüğü gibi tanım yapılırken ulaşılabilecek en geniş kapsama erişilmek amaçlanmıştır.

Sire'ye göre bireyin kendi dünya görüşünü keşfetmesi çok daha değerlidir. Aslında, öz farkındalık, öz bilgi ve öz anlama yolunda önemli bir adımdır. Dünya görüşü bir bağlılıktır (taahhüt), hikaye veya (doğru, kısmen doğru ya da tümüyle yanlış olabilen) varsayımlar dizisi olarak ifade edilen, (bilinçli ya da bilinç altında, tutarlı ya da tutarsızca) gerçekliğin temel yapıları hakkında kabul ettiğimiz, yaşadığımız, hareket ettiğimiz ve sahip olduğumuz yapımızın temelini sağlayan kalbin temel bir yönelimidir. Bir taahhüt olarak dünya görüşünden kasıt dünya görüşünün özünün insanın benliğinin içsel boşluklarının derinlerinde yatıyor olmasıdır. Bir dünya görüşü akli kapsar, ama her şeyden önce bir bağlılıktır, bir ruh meselesidir. Bu sadece zihinsel bir meseleden ziyade manevi bir yönelimdir. Dünya görüşleri, aslında kalp meselesidir derken Sire, kalp kelimesinin bugünün dünyasında kutsal yazıda geçen şekliyle ağırlığını taşıyorsa, daha kolay anlaşılacağını söyleyerek Hristiyan teolojisini kullanır. İncil'de ise bilgelik, duygu, arzu ve irade, maneviyat ve akıl anlamlarında geçmektedir. Kısaca insanın merkezi tanımlayıcı unsuru olduğu görülmektedir. Bu nedenle dünya görüşü, her insanın merkezi işletme mekanizmasını kendisinde bulundurur. Dünya görüşü bir hikaye ya da varsayımlar dizisi değildir ama ancak bu şekilde ifade edilebilir (Sire, 2009, s. 20). Sire'nin bağlılık duygusunun bilinçli olmasına gerek yoktur ve bir dünya görüşünün öncelikle entelektüel ve önermecî değil, kalbin, manevi yönelimin, dinin meselesi olduğunun farkına varılması kalp ile ilgilidir (Goheen & Bartholomew, 2008, s. 18). Yapılmaya çalışılan tanımda, kavramın İslami düşüncede akleden kalbin işleviyle benzer özellikleri olduğu dikkat çekmektedir.

Bir dünya görüşü (ya da hayatın vizyonu), dünyayı ve içinde görevlerimizi ve geleceğimizi izlediğimiz bir çerçeve ya da temel inanç kümesidir. Bu görüş büyük ölçüde sorgulanmayacak kadar içselleştirilebilir. Açıkça sistematik bir yaşam anlayışı haline gelmeyebilir ve teorik bir felsefeye dönüşmeyebilir. Kültürel ve tarihsel gelişim ile büyük ölçüde işlenmiş olabilir (Olthuis, 1989, s. 29). Yani bireyin

oluşturduğu bir bakış açısı olduğu söylenebilir. Kişinin bahsi geçen görev ve geleceğine bu çerçeveden baktığı ve nihayetinde aldığı kararları da bu minvalde davranışa döktüğü söylenebilir.

Dünya görüşlerinin kaynağını bulmaya çalışırken çeşitli düşünürler, dünya görüşünün oluşumunda temel belirleyici olarak inanç, düşünce, tutku ya da sosyo-ekonomik durum iddialarını bastırmışlardır. Fakat bu yol kaçınılmaz olarak indirgemeciliğe ve dogmatizme yol açmaktadır. Bir dünya görüşünün yapımcısı olmak tek faktör değildir. Yaşamın tüm faktörleri (biyofiziksel, duygusal, rasyonel, sosyo-ekonomik, ahlaki ve özellikle dini) aynı anda ve birbirine bağlı olarak dünya görüşü oluşumunu etkilemektedir. Bunlardan biri diğerine farklı zamanlarda baskın olmaktadır. Olthuis, dünya görüşü oluşumunun böylesine entegre edilmiş çok boyutlu bir modelinin, birbiriyle taban tabana zıt birçok dünya görüşünün rakip iddialarıyla varlığını ve inandırıcılığını açıklamaya yetecek kadar kapsamlı ve esnek olduğunu söylemektedir (Olthuis, 1989, s. 28).

Şeriatî, bireyin gözünde dış dünya, onun toplum ve sınıfından gerçeklik aynasına ve nesnellik perdesine düşen resim olduğunu söylemiştir. Yani bireyin dünya görüşü onun toplumundaki maddi ve manevi somut boyutlara tabidir. Kişinin bulunduğu şehrin değişip gelişmesiyle orada yaşayan bireylerin gözünde dış dünya da değişip gelişir ve herkesin zihninde bulunan dünya bilgisi de kendilerinin sınıfsal çerçevesiyle aynı cinsten benzer veya aynı ölçektir. Bu kavramın önemi ve meselenin büyüklüğü, herkesin dünyayı nasıl görüyorsa öyle hareket etmesinden dolayıdır. Varlığın zihne yansıyan tasviri davranışa, inanca, toplumsal tarza, toplumsal ve bireysel yaşantıya doğrudan etki eder. Bundan dolayı dünya görüşlerini incelemek insanları incelemekle eşdeğerdir. Herhangi bir akımın, grubun ve milletin dünya görüşü üzerine düşünmek, o grubun ve milletin yapısı, tabiatı ve sıfatlarının niteliği üzerine düşünmek demektir (Şeriatî, 2018, s. 13-14).

Her dünya görüşü, dünyanın nasıl olduğu üzerine bir görüşür ve yaşamaya ilişkin tutumların dayandığı bir varsayımdır (Uygur, 1963, s. 21). Kalın ise dünya görüşünü, en geniş manasıyla varlık karşısında geliştirilen belirli bir duruşu ve bu duruşun ahlaki kodları olarak ifade etmektedir. Bu tanımdaki dünya görüşü, hem

varlığı açıklar hem de açıklanan bu varlığa karşı nasıl bir tutum takınılması gerektiğini ortaya koymaktadır (Kalın, 2010, s. 22). Bu kavram insanın fikirlerini ve yaşamını birleştirme ihtiyacıyla, hayatını anlamlandırmak için düşünce ve tutumlarını uyumlu kılacak yöntem ve prensipler bütünü olarak tanımlanabilir. Bundan dolayı her araştırmacı kavramı yine kendi bakış açısıyla açıklamaktadır.

Valk'a göre ise dünya görüşü kavramı bireyin hayatının tamamını kapsamaktadır. Aynı zamanda onun sorunları da yaşamın her alanında ortaya çıkmaktadır. Dünya görüşleri yol göstermekte, karar vermekte ve kamu politikasını şekillendirmektedir. Ayrıca neyin anlamlı olduğunu bilme, neyin yapılmaya değer olduğu ve hangi sebeplerin özveriye ihtiyacı olduğu konusunda yönlendirmekte, belirlemekte ve şekillendirmektedir (Valk, 2009, s. 6). Valk'un yaklaşımına göre dünya görüşü, öğrenilen bilgiyi anlamlı hale getirirken aynı zamanda hangi bilginin anlamlı olduğunu bildiği de söylenebilir.

Buraya kadar yapılan tanımlar incelenecek olursa her dünya görüşü, kapsamlı bir tanım yapmaya çalışırken ortak unsurları içine alıp kalanları dışlayarak anlam bakımından girift bir hale dönüşmüştür. Yani kendi içinde tutarlı ama ahlak, estetik, devlet öğretisi gibi birçok alanın sorunlarına cevap verdiği için karmaşık bir tasarı olduğu söylenebilir.

Dünya görüşünün kendine göre istikrarlı bir duruşu ve dış etkenlere karşı da oldukça kapalı bir direnişi olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Belli bir çağın dünya görüşünü örgütleyen çeşitli fikirler zamanla üst üste yığılmaktadır. Bu yığın tabakalanırken derinde kalan unsurlar muhafaza edilmektedir. Hatta zaman zaman üst katmanlara rengini vermektedir. Bu dünya görüşünün kült bir yapıya dönüşüp değişmediği anlamını taşımamaktadır. Özgün yapısını ve derin anlamını koruyarak aynı zamanda da yeni formlar kazanarak varlığını sürdürmektedir (Özkan, 2012, s. 25).

Dünya görüşü bir bilgi vermektedir ama kısmen dünya görüşü bilgisinin bilimsel olmadığı söylenebilir. Çünkü dünya görüşü, nesnel, genel-geçer ve sınanabilir bir bilgi vermemektedir. Her ne kadar güvenilir bir biçime dönüşse de

öznelidir (Özkan, 2012, s. 16). Buna karşın dünya görüşünü inşa eden ve değiştiren başlıca etken de bilgidir. Bir dünya görüşünün hakimiyet kurabilmesi ya da değiştirilebilmesi için bilgilerin benimsenmesi ve aktarılması gerekmektedir (Özkan, 2012, s. 25).

Dünya görüşlerini şekillendiren unsurlara bakacak olursak; cinsiyetin, kişiliğin, karakterin, yeteneğin, bireyin doğduğu ve yaşadığı bölgenin sosyo-ekonomik yapının, aldığı eğitimin, dini inançların etkili olduğu görülmektedir. Bu etki doğrudan ya da dolaylı olabilir (Tosun, 2015, s. 25).

Bir dünya görüşünün oluşması için belirli bir kültür düzeyine ulaşılması gerekmektedir. Bilgilerin temelinde birtakım kabullenmeler mevcuttur. Kabullendiğimiz bilgiye belli bir açıdan bakarız. Bu da bilgi edinirken de bakış açımızın arka planında dünya görüşünün olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hem dünya görüşü için bilgi gerekir hem de bilgi dünya görüşünden önce gelmektedir (Özkan, 2012, s. 20). Bu doğrultuda dünya görüşünün iki aşaması olduğu varsayılırsa, bunlar onun geçmişi ve geleceğidir denilebilir. Geçmişi onu oluşturan ideoloji, birikim, düşünce; geleceği ise onun oluşturduğu idea, fikir, davranış yansıması olduğu söylenebilir.

Dünya görüşünün görevi ise, tüm düşünme biçimlerinde, davranış ve pratik eylemlerinde insanlara geniş kapsamlı bir şekilde yol göstermektir (Buhr & Kosing, 1999, s. 131). Yukarıda bahsedilen tanımlarda olduğu gibi bu bakış açısı, özümseme, kalbi bir yönelim ile sağlanmaktadır. Aynı zamanda hayat tarzı oluşturmakta ve çizdiği çerçeve ya da inanç kümesine göre belirlemektedir.

Her dünya görüşü bazı sorulara cevap aramaktadır. Bu kavramı açıklayan düşünürler bu soruları da tespit etmeye çalışmışlardır.

Vidal dünya görüşünün aradığı soruları geleneksel felsefi disiplinlerle eşleştirmektedir.

Tablo 1 Dünya Görüşündeki Soruların Özeti ve Bunlara Karşılık Gelen Felsefe Disiplinleri

Sorular	Felsefi Disiplin
Ne nedir?	Ontoloji (Bir Bütün Olarak Gerçeklik Modeli / Varlık Felsefesi)
Her şey nereden gelmektedir?	Açıklama (Geçmişin Modeli)
Nereye gidiyoruz?	Öngörü (Geleceğin Modeli)
İyi ve kötü nedir?	Aksiyoloji (Değerler Teorisi / Değerler Felsefesi)
Nasıl davranmalıyız?	Praksiyoloji (Davranış Teorisi)
Doğru ve yanlış nedir?	Epistemoloji (Bilgi Teorisi)

(Vidal, 2008, s. 4)

Dünya görüşünün çerçevesi ve fonksiyonlarını belirleyen Tokat'ın büyük sorular olarak nitelendirdiği tasnif şu şekildedir:

1. 'Varlık nedir? Varlığın kaynağı ve tabiatı nedir?
2. Alemin bir amacı var mıdır? Eğer varsa, bu kimin amacıdır?
3. İnsan nedir? Alemdeki konumu nedir? İnsanın kökeni, kaderi ve amacı nedir?
4. İnsanın kendisi ve dış dünya hakkındaki inançlarının kaynağı ve temeli nedir?
5. Değer dediğimiz şey nedir? İyi ve kötü nedir?
6. Tarihin anlamı nedir? Varlığı ve özelde insanı gelecekte ne bekliyor?'

(Tokat, 2006, s. 46-47)

Olthuis ise aşağıda maddelendirdiği şekilde dünya görüşünün sorularını ve onu etkileyen unsurları başlıklandırmaktadır:

1. Ne nedir ve ne olması gerekir?
2. Dünya görüşleri inançtan doğar.
3. Dünya görüşleri deneyimlerle şekillenir.

4. Uygulama ve dünya görüşü
5. Duygusal yaşam
6. Toplumsal kaymalar (Olthuis, 1989, s. 29-34)

Sire ise, dünya görüşü kavramının cevap vermesi gereken yedi temel soru belirlemiştir. Sonra bu yedi soruya ek olarak ilk yedi sorunun kişisel etkilerini ortaya çıkarmak için bir soru daha eklemiştir. Bunları şu şekilde maddelendirmek mümkündür:

1. Asıl gerçeklik nedir? Bu sorunun cevabı tanrı veya tanrılar ya da maddi evren olabilir. Soruya verilen cevaplar da bundan sonraki soruların çerçevesini çizmektedir.
2. Dış gerçekliğin yani çevremizdeki dünyanın doğası nedir? Bu soruya verilen cevap ise kişinin öznel, dünyayla kişisel ilişkisini ya da kendinde ayrı tarafsız yönüne işaret edip etmediğini ortaya koymaktadır.
3. İnsan nedir?
4. Ölünce kişiye ne olur?
5. Bir şeyleri bilmek neden mümkündür?
6. Neyin doğru neyin yanlış olduğunu nasıl biliriz?
7. İnsanlık tarihinin anlamı nedir?
8. Hangi kişisel, hayata yönelik temel bağlılıklar dünya görüşü ile uyumludur? (Sire, 2009, s. 22-23)

Yapılan dünya görüşü tanımlarında bulunan öğelerin neler olduğunu da Kooij ve arkadaşları şu şekilde sıralamaktadır:

- 1- İlk unsur “varoluşsal sorular”dır. “Dünya görüşü” kavramı genellikle insanların yaşamlarının bir parçası olan varoluşsal sorular ve inançlarla ilgilidir. Varoluşsal sorular da ontolojik, kozmolojik, teolojik, teleolojik, eskatolojik ve etik kavramları ifade eder.
- 2- İkincisi, “dünya görüşü” hakkında konuştuğumuzda aklımızda kişinin hayatı üzerinde etkisi olmayan soyut bir fikir, inanç veya teoriden daha

fazlası vardır. Tartışılacak olan ikinci unsur, insanların düşünce ve davranışları üzerinde dünya görüşünün etkisidir.

- 3- Ahlaki değerler üçüncü unsurdur. Etik değerler “iyi bir yaşam”ın geniş temasıyla ilgiliyken, ahlaki değerler diğer insanların iyi oluşlarıyla ilgili olarak sınırlandırılabilir.
- 4- Son unsur, bir dünya görüşünün hayata anlam verme ile ilgili olmasıdır. Yaşamın anlamı ile yaşamdaki anlam arasında bir ayrım yaparız. Her ikisi de varoluşsal sorulardır. Yaşamın anlamı, genel olarak insanın amacının anlaşılması ile ilgilidir. Yaşamdaki anlam, bir insanın ailesi gibi yaşamın anlamını veya yaşamdaki diğer unsurları kişisel olarak yorumlamasıdır ve bir bireyin yaşam amacını, algısını, değerini ve yönünü verebilir (Kooij, De Ruyter, & Miedema, 2013, s. 214).

Yukarıda yer alan dünya görüşünün temelini oluşturan sorulara bakıldığında bazı ortak noktaların olduğu görülmektedir. Araştırmada önceden de bahsedildiği gibi dünya görüşlerinde ortaklaşa bir temelin olduğu ortaya çıkmaktadır (Uygur, 1963, s. 12).

Valk bireylerin sahip olduğu parametreleri veya ufuklarını genişleterek ve kamusal alandaki tartışmaları geliştirmek için çabaladığı geleneksel dine ek olarak diğer inançlar ve değerleri kapsamak için kullanılan dünya görüşü kavramını kullanmak bireylere ne kazandırır sorusuna beş cevap vermiştir. Bunlar:

1. Bazı basit anlayışlardan, faydasız indirgemelerden ve dar kötü taklitlerden veya basmakalıp inanışlardan kurtulma fırsatı yakalanmaktadır.
2. Dünya görüşlerine odaklanmak, belirli dinlerin farklı dünya görüşleri olarak daha yakından incelenmesini gerektirir. Daha büyük bir iletişimi teşvik etmek için dünyanın belli başlı dinleri arasındaki farkları en aza indirmek, barış ve uyumun yararları bulunmaktadır ama temelde toplumları etkileyen dünya görüşlerinin farklılıkları göz ardı edildiğinde bu durum garanti edilememektedir.

3. Dünya görüşü terimi, genel olarak kamuoyunda ve belki de özellikle kamu akademisinde, özellikle kendini geleneksel dinlerle kolayca özdeşleştirmeyenleri yani tanımlamayanları daha kapsayıcı nitelikte olduğu için giderek daha fazla tanınmaya ve kabul görmeye başlamıştır.
4. Dünya görüşü kavramının kullanılması insanları, eleştirel ya da eleştirel olmayan varsayımları göz önünde tutulduğunda kabul ettikleri inançlarıyla ve varsayımlarıyla yüzleşmeye zorlamaktadır. Rasyonel bir dünya görüşüne sıkı sıkıya gömülmüş olan modernist bir zihin, herhangi bir eylem biçiminin hikmetinin veya doğruluğunun, akıl ve ampirik yöntem kullanılarak objektif olarak tespit edilebileceğini iddia etmektedir. Yine bu akıl, bütün dinlerin irrasyonel olduğu ve onların felsefi, psikolojik, sosyolojik ve politik eleştiriye maruz kaldığını kabul etmektedir. Sadece dünya görüşlerinin sahnede olduğunu kabul etmek değil, aynı zamanda dini ve dini olmayan dünya görüşlerinin rekabet ettiğini bilmek önemlidir.
5. Hangi dünya görüşü veya dünya görüşlerinin insan durumunu geliştirdiğine ilişkin sorular ve onlara cevap vermek günümüzde daha da zor görünmektedir. Sahiplendiğimiz dünya görüşlerini değerlendiren daha kapsamlı tartışmalar bugün insanlığı yaşamı daha iyi algılayan şeyleri ayırt etmeye teşvik eden sahip olunan inanç ve değerlerin etkilerini göz önünde bulundurmaya zorlamaktadır. Bunlar, önceki nesillerde karşılaşılmayan büyük küresel zorluklarla karşı karşıya kaldığı için, günün kaygıları olabilir (Valk, 2009, s. 8-11).

1.1.1. Dini Dünya Görüşü Nedir?

Dini dünya görüşünü Şeriatî eserinde “dini inanç, yani bu alemin irade, duygu, şuur, hedef sahibi bilinçli bir nizam ve kişinin kendisinin de bu alemin çocuklarından ve fenomenlerinden olduğuna inanmasıdır ve varlığa hakim ve sorumlu olan bu büyük bilinç ve şuur bütün zerrelerin davranışına nezaret etmekte,

aynı zamanda bireyin varlığını ve hareketlerini de gözetim altında tutmaktadır” şeklinde açıklamaktadır (Şeriatı, 2018, s. 16). Yine bu düşüncenin devamı olarak dini dünya görüşünde toplum evrene tabi olmaktadır. Maddi hayata egemen düzen, varlık alemine egemen nizama mahkumdur. Aynı zamanda onun sonucudur. Yani yeryüzünde cereyan eden her şeyin, Tanrı’nın iradesinde meydana gelenlerin bir yansıması olduğu söylenebilir (Şeriatı, 2018, s. 30).

Dünya görüşü ve din yakından ilişkili terimlerdir. Dinin ayırt edici özelliği, dünya görüşü için karakteristik olmayabilir. Smart’ın eserinde bahsettiği araştırmada da ileride bahsedileceği gibi dünya görüşünün özelliklerinin altı boyutu “efsanevi”, “doktrinal” veya “ritüel” gibi tanımlanmaktadır (Kooij, De Ruyter, & Miedema, 2013, s. 212).

Din ve dünya görüşü arasındaki kesin fark nedir? Her dine “dünya görüşü” denebilir, ancak tüm dünya görüşleri dinsel değildir. Örneğin, Budizm, Hinduizm ve İslam gibi ana dünya dinleri dünya görüşleridir. Fakat Hümanizm bir din olmasa da, dünya görüşüdür. Aradaki fark, dinlerin aşkınlığın varlığını kabul etmesinden kaynaklanırken, bu “dünya görüşü” için gerekli bir özellik değildir. Dinler, “dünya görüşü” kavramının bir alt sınıfıdır (Vroom, 2006 akt. Kooij, De Ruyter, & Miedema, 2013, s. 212). Çünkü dünya görüşü de bir inançlar sistemidir (Olsen, 1992 akt. Tokat, 2006, s. 55).

Din ve dünya görüşü kavramlarının benzer yönlerini inceleyecek olursak inanç, ahlak ve geleceğe dair yaptıkları açıklamalara bakılabilir. İnanç boyutuna sahip olması ve cevabını aradığı soruların aynı olması sebebiyle dünya görüşünün dini bir unsur içerdiği ve bütün dünya görüşleri için cevabını bulamadığımız ve anlam veremediğimiz sorulara cevap vermesi bakımından bir inanmayı gerektirdiği söylenebilir (Tokat, 2006, s. 56).

İkinci olarak, sistematik ve bireysel dünya görüşleri arasında bir ayrım ortaya çıkmaktadır. Sistematik bir dünya görüşü ile zaman içinde az ya da çok uyumlu ve belirli (yazılı ve yazılı olmayan) kaynaklar, gelenekler, değerler, ritüeller, idealler veya dogmalar ile kurulan bir sistem olarak gelişen hayata bakış açısı

kastedilmektedir (Kooij, De Ruyter, & Miedema, 2013, s. 212). Her din sistematik bir dünya görüşüdür. Aynı zamanda Hümanizm gibi din dışı bir sistematik dünya görüşü de olabilir. Bu dünya görüşünün örgütsel dinler gibi sabit ritüellere ve geleneklere sahip olmasına gerek yoktur ama bazı idealleri, kendi kaynakları ve belirli değerleri olabilir. Bu dünya görüşlerini aynı unsurları kapsamasa da hepsinde ortak bir nokta olabilir (Kooij, De Ruyter, & Miedema, 2013, s. 212-213). Diğer yandan sistematik bir dünya görüşünün amacı nesnelliği ya da varoluşsal meseleleri tanımlamak değil, varoluşsal sorulara özel cevaplar vermektir.

Dünya görüşü kavramı bir kişinin hayata ve insanlığa dair kişisel görüşlerini tanımlamak için de kullanılabilir. Buna da bireysel dünya görüşü denilir. Bir kişi kendini Hristiyan olarak tanımlıyorsa onun bireysel dünya görüşü, sistematik dünya görüşü olan Hristiyanlığa az ya da çok bağlı olacaktır. Bireysel bir dünya görüşü, sistematik bir dünya görüşünden daha eklektik ve kendine özgü olabilir (Kooij, De Ruyter, & Miedema, 2013, s. 213). Bundan dolayı bireysel dünya görüşlerinin analizi sistematik dünya görüşlerinden daha karmaşıktır. Bireysel dünya görüşleri analitik tartışmalara çok maruz kalmamıştır ve onun sınırlarını belirlemek sistematik dünya görüşlerinden daha zordur (Kooij, De Ruyter, & Miedema, 2013, s. 217). Zira bireysel dünya görüşünün oldukça öznel bazen biricik olabileceği de söylenebilir.

Sistematik dünya görüşleri insanların düşüncelerini ve davranışlarını etkilemeyi hedeflemektedir. Ahlaki değerler içermektedir ve insanların yaşamlarında anlam sağlamayı amaçlamaktadır (Kooij, De Ruyter, & Miedema, 2013, s. 217). Aynı zamanda sistematik dünya görüşlerinin önemli bir başka yönü de bireylerin yaşamın anlamını ve amacını bulma konusunda rehberlik etmeleridir (Tosun, 2015, s. 39). Dinin yol manası göz önüne alındığında dinlerin ve dini dünya görüşlerinin yol gösterici olduğu söylenebilir (Mevdudi, 2016, s. 96). Sistematik dünya görüşlerinin takipçileri de sorularına cevap bulmakla kalmaz yaşamlarını da bu minvalde şekillendirmeye çalışmaktadırlar. Bu şekillendirme bireyin hem kendi bakış açısını hem de dünyanın geri kalanıyla ilgili yaklaşımını etkilemektedir (Tosun, 2015, s. 38-39).

Bireysel dünya görüşü varoluşsal sorulara verilen cevapların dışında ve ahlaki olmak zorunda olmayan ideallerin, değerlerin ve normların dışında meydana gelen insanlığa, dünyaya ve hayata bakış açısıdır (Kooij, De Ruyter, & Miedema, 2013, s. 222). Kişi bireysel olarak temel ve varoluşsal soruları sorabilir ve kendine bir yol çizebilir ama bu soruları hiç sormamış ve cevap da bulamamış olabilir. Bu durum kişinin bir dünya görüşüne sahip olmadığı manasına gelmemektedir (Tosun, 2015, s. 40). Böyle bir durumda olan bireyin kalabalıklar peşinden gittiği söylenebilir (Tokat, 2006, s. 55).

Din kelimesi Kur'an'da eksiksiz bir düzeni ifade etmektedir. Bu düzen dört unsurdan oluşmaktadır. Fakat burada birine dikkat çekilecektir. Din, yüksek hakimiyetin otoritesi altında meydana gelen fikir ve ameli nizam olarak ifade edilen unsur dinin bireyde ve dış dünyasında kurmayı hedeflediği bir düzendir (Mevdudi, 2016, s. 98). Kur'an'ın din ile kurmak istediği bu nizamın aşkınlık içeren bir dünya görüşü olduğu söylenebilir.

Mevdudi "ed-dîn" kavramını anlaşıldığı gibi her durumda ve her şartta küçükten büyüğe bütün problemleri çözen kanunlar manzumesiyle hayat düzeni olmadığını bir takım ebedi, evrensel ve daimi genel usul ve kanunları ihtiva eden din olduğunu ifade etmektedir. Bu kavramın insanlara yol gösterebileceğini, bireylerin düşünceleri ve felsefeleriyle hayattaki çabalarının, mücadelelerinin ve çalışmalarının yönünü tayin edebileceğini ve yanlış tecrübe ve maceralardan kişiyi koruyabileceğini söylemektedir. Ed- din'in bunu amacı iki şey ile sağlamaktadır. Birincisi, insanın kainatın ve onun hakikati ve bireyin bu hakikatteki durumunun ne olduğuna dair tam bilgiye sahip olmasıdır. İkincisi ise insan varlık serüvenini, sadece dünya hayatının bir parçası mı yoksa ölümden sonrada içinde bulunduğu yolculuğun devam edip etmeyeceğini bilmek zorundadır. Birey için insan hayatının varmak istediği doğru bir hayat hedefinin belirlenmesi kaçınılmaz olduğunu eklemektedir. (Mevdudi, 2014, s. 264). Mevdudi buradaki bilmelerin tam bilme olduğu noktasının altını çizmektedir. Ona göre bu bilme ne bir tahmin ne de kıyastır.

Bireyin hem teorik hem de pratik açıdan sağlam ve kapsayıcı ahlak kurallarına ihtiyacı olduğunu söyleyen Mevdudi, bu kurallarla insanın kendi

kişiliğini ve karakterini inşa edebileceğini ifade etmektedir. Aynı zamanda da bu sayede hayattaki zorluklarla başa çıkması mümkün olmaktadır. Böylece hiçbir zaman, şartların ve durumların değişmesi halinde de bu kuralların değişeceği fikrine kapılmamış olur (Mevdudi, 2014, s. 264). Bilme konusu ve kuralların değişmeme düşüncesi beraber ele alınacak olursa bilmenin ve bu minvalde hayata yön veren kuralların kaynağının vahiy olduğu söylenebilir.

Mevdudi, din ve hayat düzeninin belirlenmesinin ve geliştirilmesinin insanın elinde bulunan imkanlarla alakalı olduğundan bahsetmektedir. Bu imkanları istek, akıl, bilimsel gözlem ve deneyimler ve tarih olarak açıklamaktadır. Fakat bu imkanları kendi içinde tartışmaya açmaktadır ve sonucunda da böyle bir hayat düzeninin ilahi bir güç tarafından gelebileceğini açıklamaktadır (Mevdudi, 2014, s. 269). Mevdudi eserinde düşüncesini tüm yönleriyle ve yapılabilecek eleştirileri de kendi içinde münazara ederek kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.

Dini dünya görüşünde mutlak güç kaynağı veya sahibi Tanrı'dır. Dini inançla ilgili bilgi ise vahye dayalıdır. Bu anlamda bakıldığında objektif ve düzenlidir. Bu düşünce ışığında da sistematik bilginin kurulabileceği söylenebilir (Özkan, 2012, s. 23).

Dini çalışmalar ve seküler dünya görüşü yani Smart'ın dünya görüşü analizi diye tanımladığı şey insan bilinci ve toplum yapısının derin bir bölümünü oluşturan inançların ve sembollerin tarihini ve doğasını tasvir etmeye çalışmaktadır (Smart, 1995, s. 2).

İngiliz dili hem geleneksel dinlere hem de ideolojilere atıfta bulunacak terime sahip olmadığı için Smart en iyi ifade olarak “dünya görüşleri”ni düşünmüştür. Eserinde de dünya görüşlerini hem dine hem de ideolojilere hem de özellikle seküler ideolojilere atıfta bulunmak için genel anlamda kullanmaktadır (Smart, 1995, s. 2). Smart seküler dünya görüşlerinin varlığını kabul ederken Tokat aksi bir görüş iddia etmektedir. Ona göre her dünya görüşü dini bir unsur taşıması sebebiyle sekülerizm mümkün değildir ve her insan dini öge taşıyan bir dünya görüşüne sahiptir. Aynı zamanda bir yaşam tarzı olması sebebiyle de her dünya görüşünün bir din olduğunu

söylemektedir. Putperestlikten tek tanrılı dinlere, Budizm'den hümanizme kadar her şeyi din olarak nitelendirmektedir. Çünkü din hayata karşı bir duruş göstermektedir (Tokat, 2006, s. 56-57). Bireylerin yaşamında dinlerin ve ideolojilerin seküler görüşlerden daha fazla bağlayıcılığı olduğu söylenebilir.

Tokat, son dönemin önemli astrofizikçilerinden S. W. Hawking'in, modern dönemde, ilahiyatçıların bilimsel gelişmelere ayak uyduramadıklarını ve bu yüzden metafizik alanı, diğer bir ifadeyle dünya görüşü alanını bilim adamlarına bıraktıklarını, böylece bilimin, "niçin" sorusunu da cevaplama çabasına girdiğini ve fakat bu durumun doğru olmadığı ifadelerine makalesinde yer vermektedir (Tokat, 2006, s. 53). Hawking ise eserini şu sözlerle noktalamaktadır: "Bilim adamlarının çoğu bugüne kadar evrenin ne olduğu sorusuna yanıt aramakla son derece meşgul olup, niçin diye sormaya fırsat bulamadılar. Öte yandan, görevleri niçin diye sormak olan diğer kişiler, feylesoflar, bilimsel kuramların gelişmesine ayak uyduramadılar. On sekizinci yüzyılda, feylesoflar insanoğlunun tüm bilgisini, bilimi de kapsayarak kendi uzmanlık alanları içinde görüp, "Evrenin başı var mıydı?" gibi soruları tartıştılar. Ancak on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda bilim, feylesoflar ya da birkaç uzman dışında herkes için son derece teknik ve matematiksel oldu. Feylesoflar araştırmalarının alanını o denli daralttılar ki, bu yüzyılın tanınmış feylesoflarından Wittgenstein "Felsefenin geriye kalan tek görevi, dillerin çözümünü yapmak" dedi. Aristo'dan Kant'a uzanan felsefenin büyük geleneğinden sonra ne korkunç bir düşüş! Günün birinde eksiksiz bir birleşik kuram bulursak, bu yalnızca birkaç bilimci tarafından değil, genelinde herkes tarafından anlaşılabilir olmalı. İşte o zaman, biz hepimiz, feylesoflar, bilimciler ve sokaktaki adam, "biz ve evren niçin varız?" sorusunu tartışabileceğiz." (Hawking, s. 182-183). Dünya görüşünün de cevap aradığı varoluş ve evrene dair temel sorulara din ve felsefe de cevap aramaktadır. Yukarıda görüldüğü gibi Hawking ilahiyat alanının geri kalması ve felsefenin sığ alanlara çekilmesini eleştirmektedir.

Smart'a göre insan uygarlığının artık her krizin tüm dünyadaki dalgaları göndereceği kadar sıkı örülmüş olması; modern din çalışmasının vaaz etmekten ziyade anlayışı vurgulamasının bir nedenidir. İnsanların aynı fikirde olmasalar bile

birbirini anlamaları hayati öneme sahip olduğunu, bununla birlikte bu anlayışa ulaşmak için uzun bir yollarının olduğunu ifade etmektedir. Modern din etüdünün önemi genel olarak, akademik yaşamda, devlette, medyada veya iş dünyasında insanların bilinçlerine tam anlamıyla nüfus etmektedir. Bunun böyle olmasının iki sebebi vardır: birinin dini incelemenin ne demek olduğuna dair daha eski anlayışlarla ilgisi, diğeri ise bilginin oyulduğu bölmelerle ilgilidir. Modern dini çalışmaların merkezi dünya görüşlerinin mukayesesi ve analizidir. Yani bu daha geniş bakış açısıyla eski dini imajların ve dini çalışmaların bölümlendirilmesinin neden olduğu problemi kolaylıkla görebilir (Smart, 1995, s. 3).

Smart; dini modern çalışmaları, dini yaşamın bir yönü olarak ele almakta ve onu tarihsel ve kültürlerarası olarak onu anlamaya çalışmaktadır. Dinamikleri aydınlatmak için psikoloji, antropoloji, sosyoloji ve dil bilim gibi çeşitli disiplinlerin anlayışlarından yararlanmaktadır. Siyaset bilimine ve ekonomisine paralel olmakta ve bazen de çakışmaktadır. Ona göre güç hayatın bir gerçeği ve insanlar ekonomik varlıklar olduğu için herkes bir dereceye kadar ya da diğer politik varlıklara(hayvanlara) karşıdır. Çünkü finansal değişim yaşamın bir gerçeğidir. Ama insanlar aynı zamanda dini varlıklardır. Çünkü yaşama uyum sağlamanın kendisi yaşamın bir gerçeğidir ve herkes öyle ya da böyle intibak etmektedir. Elbette tüm insanlar resmi veya geleneksel anlamda mutlaka dindar değildir. Birçok insan agnostiktir, ateisttir ve geleneksel geleneğin gözlemcisi değildir. Ama birey kendine ayrıntısıyla açıklasa da açıklamasa da her biri liderlik ettiği yaşamların arka planını oluşturan bir dünya görüşü vardır. Dinin modern çalışması, bu dünya görüşlerinin özellikle de daha geniş çapta tutulan inanç sistemlerinin ve özelliklede Hristiyanlık ve Budizm çeşitleri gibi geleneksel bir türün araştırılmasında ana odak noktası haline gelmiştir (Smart, 1995, s. 3).

Modern din araştırılması çoğu insan tarafından henüz çok net bir şekilde algılanmamaktadır. Çünkü genellikle ve şaşırtıcı bir şekilde din araştırması ile geleneksel kalıpların ilişkili olduğu düşünülmemektedir (Smart, 1995, s. 4).

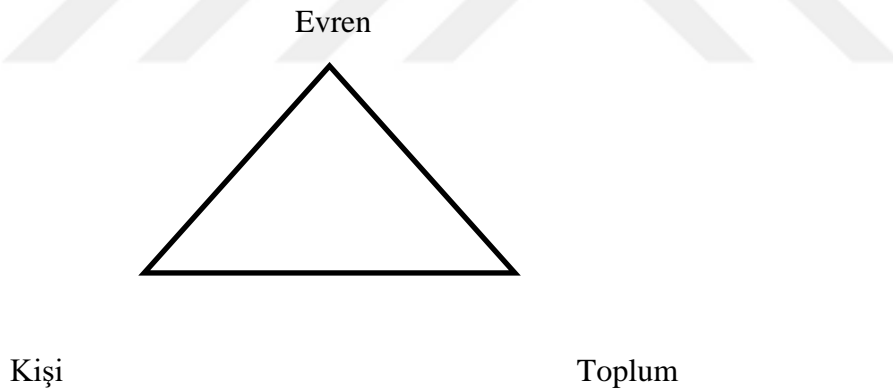
Dünya görüşleri çalışmaları sadece kültürlerarası değil aynı zamanda disiplinler arasıdır. Din, siyaset bilimi, sosyoloji, antropoloji, felsefe, oryantal

çalışmalar ve diğerleri bağlamında gerçekleşir (Smart, 1995, s. 4-5). Aynı zamanda dünya görüşlerinin tüm bu unsurlardan etkilendiği de söylenebilir.

Dinin altı boyutu modeli, bir dinin çevresini ve gerçekçi olarak resmini vermek için işlevseldir:

- 1- Dogmatik veya felsefi
- 2- Mistik veya öykü
- 3- Ahlaki veya yasal
- 4- Ritüel veya pratik
- 5- Deneyimsel veya duygusal
- 6- Toplumsal veya kurumsal (Smart, 1995, s. 6-7)

Dünyanın çeşitli inanç sistemleri evrenin farklı görüntülerine sahiptir. Bu görünüş yapısını bir üçgen olarak düşünebiliriz. Tepede evren, tabanın bir ucunda kişi, diğer ucunda da toplum vardır (Smart, 1995, s. 51).

Tanrıya inanan insanlar (teist) için; evren tanrının görkemini açığa çıkaran kutsal bir var oluştur. Kişi için kurtuluşun umudu tanrıyla birlik olma neşesinin bir çeşidi ve toplum için yeryüzündeki herhangi bir şekilde kutsal krallık ve kutsanmış toplum kurma umudu vardır (Smart, 1995, s. 51).

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dini yani İbrahimi tektanrıcılıkların her biri mensuplarına içinde yaşadıkları dünyayı anlamak için bir dünya görüşü ile kavramsal çerçeveler sağlamaktadır. Modern çağda, dini dünya görüşleri yeni bir rakiple karşı karşıya bulunmaktadır. Bu da bilimsel dünya görüşüdür. Harrison'a göre geleneksel

dinin dünya görüşleri ve modern bilimin genellikle uzlaşmaz olduğu düşünülmektedir çünkü modern bilim, İbrahimi inançların her birinin temel inançlarından en azından bazılarıyla çelişiyor gibi görünmektedir. İbrahimi inançların her biri en azından, güvenilirliği dünyanın yaratılışıyla ilgili geleneksel inançlar, yaratılmış düzendeki insanların özel yeri ve Tanrı'nın dünya üzerinde hareket etme yeteneği, hepsi en azından ilk bakışta, bilimsel düşünceyle çeliştiği zannedilmektedir. Dahası, modern eğitimde ve ana akım batı kültürü tarafından bilime yapılan vurgu göz önüne alındığında, birçokları için bilimin görünüşte dini inanç sistemlerine sunduğu zorluklardan kaçınmak güç olmuştur. Harrison, öyleyse bilimsel fikirlerin geleneksel dini dünya görüşleri üzerinde önemli bir dönüştürücü etkiye sahip olması bizi şaşırtmaması gerektiğini ifade etmektedir (Harrison, 2006, s. 349). Okumuşlar bu tür yaklaşımların dinin yaşam modeli olarak kabul edilmemesinden kaynaklandığını söylemektedir. Din sadece vicdani bir değer ve bireyin kişisel yaşatışından dışarıda kalan bir olgu olmadığını açıklamaktadır (Okumuşlar, 2002, s. 45). Maalesef dini dünya görüşleri gölgede bırakılmaya çalışılırken neredeyse kutsanacak hale gelen bilimsel bilginin duyular aracılığıyla elde edilen verilerinde yanılma payının olabileceği göz ardı edilmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz din ve bilim arasındaki çatışma antagonizm olarak tanımlanmaktadır. Antagonizm; kişiler, kurumlar, toplumsal grup ya da sınıflar, öğreti ya da ideolojiler arasında söz konusu olan uzlaşmaz, üstesinden gelinemez çelişki ya da karşıtlık durumu için kullanılan terimdir. Bu kavram iki süreç, yapı ya da organizma arasında ortaya çıkan ve eylemlerinin sonuçlarının birbirlerine tümüyle karşıt olmasıyla belirlenen uyumsuzluk ya da çatışma durumunu ifade eden sözcüktür (Cevizci, 1999, s. 59).

Harrison'a göre yirminci yüzyılda pek çok kişinin dinin bilim ile çatışması şeklinde anlaşılan karakterizasyonunu reddetmesine rağmen, din ve bilim arasındaki uzlaşmaz çelişki kavramı yaygın olarak kabul edilen bir fikir olarak kalmaktadır. Hatta acımasız "nesnel" bilimsel bilgi peşinde koşan geleneksel dini "bilgeliği" boşa çıkaran modern bilim insanının popüler imajı, bilim ve dinin aralıksız çatışmalara hapsediği sonucuna davet ettiğini ifade etmektedir. Bu imge bir karikatür olarak

düşünülebilirken, yine de -pozitivizme ikna olan- bilimin tek güvenilir bilgi kaynağı olduğuna ve temelsiz batıl inançlara dayanan tüm dini iddialardan uzak durulması gerektiğine inanan yirminci yüzyılın başlarındaki bilim adamlarını hatırlatmaktadır. Bu görüşler yirminci yüzyılda tıpkı yirmi birinci yüzyılda devam ettiği gibi, temel gerçekliğin maddi olduğu ve sonuç olarak, yalnızca bilimin nesnelere “gerçek” olduğu varsayımının yanı sıra, genellikle “bilimsel materyalizm” olarak adlandırılan ve din açısından önemli bir meydan okuma teşkil eden bir durumdur (Harrison, 2006, s. 351).

İlginç bir şekilde, bilimsel materyalizmin, ilk bakışta çok farklı görünen başka bir duruşla belirli bir uyumu vardır: Kutsal kitaba dair gerçekçilik. İkincisi, bazı belirli dini metinlerin iddialarının doğru olduğunu ve bu iddiaların modern bilim adamlarının iddia edilen bulgularıyla çeliştiği durumlarda, bilim adamlarının iddialarının yanlış olduğu gerekçesiyle reddedileceğini savunmaktadır. Bu iki duruşun ortak özelliği, onların bilgi için neyin gerekli olduğuna dair açıklamalarda bulunmalarıdır. Her ikisi de, bilginin belirli veya şüphe götürmez temellere dayanması gerektiğini iddia etmektedir. Yirminci yüzyılın başlarındaki bilim materyalistleri genellikle bilginin temellerinin mantık ve duyu verileri olduğunu iddia ederken, kutsal metin yazarları bilginin tek güvenli temelini kutsal metinlerindeki vahiy olduğunu kabul etme eğiliminde olmuşlardır. Ve her iki taraf da kendi iddiaları arasında doğrudan bir çatışma olduğunu varsayma eğilimindedirler (Harrison, 2006, s. 351-352). Günümüzde ise bu iki durum arasında olduğu düşünülen çatışma devam etmektedir. Bundan dolayı da dini dünya görüşünün oluşumunda materyalist düşüncenin etkisi görülebilmektedir.

İlahiyatçı Feuerbach ve fizikçi aynı zamanda da Alman dil filozofu olan Alexander von Humboldt 1836'de dilin belirli bir dünya görüşüne anlam verdiğini “Diller arasındaki çeşitlilik”, “sesler ve işaretler değil, ancak kendilerinin dünya görüşlerinin çeşitliliğidir” ifadeleriyle ileri sürmektedir (Naugle, 2002, s. 61).

Dünya görüşü kavramını XIX. yüzyılda, özellikle W. Von Humboldt ve B.L. Whorf tarafından dil felsefesi açısından ele alınmıştır. Humboldt, dilin belli bir dünya görüşünün ifadesi olduğunu belirterek önemli bir yer vermiştir. Humboldt'a

göre, dünya görüşünün temel karakterini kelimelerde buluruz. Bu yüzden her dilde bir dünya görüşü yatar, yeni bir dil yeni bir dünya görüşü demektir. Dil ve dünya görüşü etkileşimi karşılıklıdır. Dünya görüşünden üretilen şey dile de otomatik olarak yansır (Humboldt, 1988 akt. Tokat, 2006, s. 44-45). Izutsu, kelimelere yüklenen anlamlar yani dilin semantiğinin o toplumun dünya görüşünü yansıtmakta olduğunu söylemektedir. Bu mananın nereden geldiği de dünya görüşünü etkileyen unsurun ne olduğunu göstermektedir. Izutsu dünya görüşü kavramını linguistik biçimde ele almaktadır. Bundan dolayı eserinde bu kavramı felsefi dünya görüşünden ayırmak için semantik dünya görüşü olarak ele almaktadır (Izutsu, s. 34). Whorf'a göre ise, dünya görüşlerindeki farklılığın temel nedeni linguistik farklılıklardır. Dünya görüşü bir toplumun binlerce yıllık geniş yaşam tecrübesinin sonucu olarak oluşur. Tercüme edilemez anlamlar formundaki kelime dizilişi, yani toplumun dili dünya görüşünü yansıtır. Çünkü dil bir algılayış tarzının sonucu olarak şekillenir. Dil, kitlelerin zihnidir (Whorf, 1979 akt. Tokat, 2006, s. 45).

1.1.1.1. İslamî / Kur'anî Dünya Görüşü Nedir?

Her kültürel sistem, kendine özgü bir düşünce biçimiyle harekete dönüştürülen bir dünya görüşüyle ilişkilidir. Aynı şekilde her düşünce şekli de, sonuçları tanımlayan kılavuz ilkelerle sahiptir (Süleyman, 2015, s. 9).

Müslüman bir toplumun mensupları birey, millet veya ırk olarak varoluşlarının anlamını, amacını ve sonucunu bazı ilişkileri anlamalarıyla zihinlerine oturtabilirler. Bu ilişkiler, kendileri ile ötekiler ve dünya ile evren arasında bulunan bağlantılardan oluşur. Müslüman toplumun fertlerinin bu bağlantıyı tüm boyutlarıyla anlamaları ise yalnızca İslami dünya görüşüyle sağlanabilir. Kısaca bu dünya görüşü, toplumu harekete geçiren vicdani ve ruhi enerjinin doğasını tanımlayan dürtüyü simgelemektedir. Böylece toplumun içinde barındırdığı bireylerin tavırlarını, hareketlerini, hayat çizgilerini ve aynı zamanda hayatlarındaki kültürel gelişmeleri belirlemektedir (Süleyman, 2015, s. 11).

Bahsedilen dünya görüşü; net, tutarlı, olumlu, kolaylıkla anlaşılır, gerçekçi ve ayakları yere basan bir dünya görüşü olduğu sürece doktrinal bir güç olabilecektir.

Bu güç insanların hem birey hem de toplum olarak olumlu ve ilkeli hareket içinde olmalarını sağlayacak şekilde onların ruhi, manevi ve entelektüel hayatlarını şekillendirebilir. Aksi takdirde bulanık, soyut ve gerçeklikten uzak bir dünya görüşüne sahip olduğunda ise içi boşaltılmış saygı ifadesi olduğu düşünülen davranışlar, ritüeller ve değerlere indirgenir. Bunun sonucunda ise düşünce ve sosyal etkileşim seviyesinde bireysel ve toplumsal hayat alanlarındaki etkisi kaybolup gitmektedir (Süleyman, 2015, s. 11-12).

Kur’ani/İslami dünya görüşü, dünya ve içindekilere yönelik olumlu, amaçlı, ahlaki ve Allah’ın yarattığı sağlıklı, dengeli insan fitratını yansıtan tevhidi bir bakış açısı olarak tanımlanmaktadır. Bu perspektif, yeryüzü ve zenginliklerinin sorumlu yönetimini destekleyen bilimsel ve hukuki bir bakış açısıdır. Böyle bir dünya görüşünün amacı ise insan fitratını meydana getiren bileşenlerle ilgili farkındalık oluşturarak hem birey hem de toplum seviyesinde ve doğru bir tarzda bireyin kendini gerçekleştirme için kılavuza sahip olmasıdır (Süleyman, 2015, s. 41).

Kur’ani dünya görüşü aynı zamanda bir sevgi, haysiyet ve barış vizyonudur. Bu dünya görüşünü bir yapıya benzetecek olursak, yapının temeli Allah’ın birliğine yani tevhide inanmaktır. Yapının gövdesi ise bilgi peşinde koşmak ve kişinin zihin ve duygularını arıtmaktır (Süleyman, 2015, s. 42).

İslami dünya görüşünün Kur’ani kavram ve ilkelere göre güncellenmesi gerekmektedir. Aksi halde geleneksel modellere dayalı bir modern İslam düşüncesi zihinlerde bulanık olmayı sürdürecektir. Bireylerin dini dünya görüşünün oluşturan ve din hakkında sahip oldukları yargıyı aldıkları iki yer vardır. Bunlar:

- 1- Günümüze kadar gelmiş olan insan karşıtı ve yozlaşmış olumsuz bir din olan tarihsel geçmişten
- 2- Dini ortaçağla birlikte ortaya çıkan Rönesans’tan sonraki modern çağların bilginlerin elde ettiği tecrübeden (Şeriati, 2018, s. 22)

Kur’an dünya görüşüne felsefi açıdan da bakılırsa bunun da Kur’an ontolojisinden başka bir şey olmadığını söylemek mümkündür. Kur’an’ın dünya görüşü problemini de yalnız dil ve kavram yönünden incelemektedir (Izutsu, s. 35).

Semantik açıdan Kur'an düşüncesi zıtlık prensibi üzerine kurulmuştur (Izutsu, s. 69). Allah-insan, dünya-ahiret gibi.

Modern İslam düşüncesi aşamalı ve güçlü bir şekilde ele alınmalıdır. Kur'ani dünya görüşünde toplum veya millet insan varoluşunun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. Lakin bu kabul bireyin yaşamı toplumunkiyile bütünleştiği zaman tamamlanmaktadır. Zira bireyin ait olduğu topluluğun dışında ve toplumun da onu oluşturan bireylerin dışında varoluşu söz konusu değildir (Süleyman, 2015, s. 51). İnsanlar toplumsal bir varlıktır (Haldun, 2004, s. 79). İnsan iş birliği ve toplumsal gelenekleriyle birlikte insan olur (Durkheim, 2016, s. 9). Yine aynı şekilde bireyin esenliği ve refahı, toplumun gücüne ve onun yapısının sağlamlığına bağlıdır (Süleyman, 2015, s. 51).

Kur'ani dünya görüşünün kapsadığı evrensel değer ve ilkelerin insan hayatı ve kültürü üzerindeki etkilerini anlamak önemlidir. Çünkü bu değer ve ilkeler, Kur'ani dünya görüşünün pratik düzeyde kendini gösterdiği temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Aynı zamanda da bunlar toplumun kültürel gelişimini yönlendirmektedir. Fertlerin performanslarında etkili olmak, hedeflerini gerçekleştirmek ve değişen durumlarla ve zorluklarla başa çıkabilecek, insanlığın gelişen bilgisine ve dünya anlayışına ayak uydurabilecek şekilde büyümesi ve gelişmesi için gerekli gücü, iradeyi ve enerjiyi sağlamaktadırlar (Süleyman, 2015, s. 89-90).

Abdulhamid Ebu Süleyman'a göre Kur'ani dünya görüşünün kapsadığı ilkelere bakacak olursak şu şekilde maddelendirebiliriz:

1- Tevhid

Tektanrıcılık İslami dünya görüşünün en temel ilkesidir.

2- Hilafet

Dünyada davranış yeteneği demektir. Çevredeki yaratılmışlar arasında ayırım yapma çağrısında bulunan insan için onurlu bir konumdur.

3- Adalet ve denge

Adalet ve onun beraberinde denge olmadan, insan varoluşunun tüm boyutları anlamını ve amacını yitirmektedir. Sağlıklı insan davranışının ölçütü de adalettir.

4- Özgürlük

İki noktada özgürlük vardır:

- a. Bireyin kanaatleriyle, doktrinel inançlarıyla ve dünya görüşüyle ilgili öznel bir özgürlüktür.
- b. Toplumun çeşitli üyelerini etkileyebilen sosyal ortamda davranışlarla ilgili plan bu özgürlüğün istişare ile saptanan sınırları bulunmaktadır. Bu sınırlar da toplumun her üyesinin engellenmeden kişisel amaçlarını gerçekleştirmelerine mani olmamaktır.

5- Sorumluluk

6- Amaçlılık

Düzenli evren kavramının, yaratanın birliği düşüncesinin ve kainatta gözlemlenen teklığın ve tamamlayıcılığın bir parçası olmaktır.

7- Ahlaklılık

8- İstişare

Karşılıklı danışma, herkesin engelleme veya sınırlama olmadan inançlarına dayalı davranması ve bununla da insan varoluşunun amacını gerçekleştirme ve paylaştıkları gelişme, ıslahat ve güvenlik hedeflerine hizmet etme yasal hakkını koruma amacı taşımaktadır. İstişare bireyin, toplumun ve bütün insanoğlunun esenliği için gereklidir.

Kur'an, "şura" kavramıyla hakkaniyet, haysiyet ve hoşgörü ruhuyla uygulanan özgürlüğün gerçek anlamını ortaya çıkarmaktadır. Bunu da yine şura ve onun hilafet bağlantılı, ahlaki ve insani gelişimi hedefleriyle sağlamaktadır.

9- Medeniyetlerin bekası için: Özgürlük ve istişare

Gerçek özgürlük ve istişarenin uygulandığı olgunluğa erişmiş düşünce ve bakış açısına sahip özgür insanlardan oluşan topluluk, zorbalık, adaletsizlik ve yozlaşmaya bulaşmaması beklenmektedir. Toplum için

adalet, özgürlüğün ve istişarenin meyvesidir. Özgürlük ve istişare de adalet olmadan var olamaz.

10- Hukukun belirlediği bilimsel kapsayıcılık

İslami dünya görüşü olumlu, hukuki, kapsamlı, disiplinli ve gerçekleştirilebilir bir görüştür.

11- Küresellik

Küreselleşme küreselleşme birbirinden farklıdır. Hatta yazar bunların zıt kutuplar olduğunu vurgulamaktadır.

Küresellik iletişime, bireyler ve toplum arasında barışa, kardeşliğe, şefkate, kazançların ve kaynakların adil paylaşımına yol açmaktadır.

Küreselleşme ise kibre, hegemonyaya, kontrole, istismara, açgözlülüğe, kültürel, ekonomik veya askeri her türlü küresel çatışmaya ve emperyalist, tekelci ve adaletsiz bir rejime yol açmaktadır.

12- Barış

13- İslahat ve inşa

14- Estetik: Gerçeklik mi yarılsama mı? (Süleyman, 2015, s. 90-136)

Bütüncül bir dünya görüşünün oluşması bireyin tüm ihtiyaç ve beklentileri göz önüne alınması oldukça önemlidir. İslam bu anlamda tam da yetkin bir dindir ve İslam'ın diğer dinlerden, felsefi ve siyasi akımlardan en önemli farklarından biri insana bütüncül bir dünya görüşü kazandırmaya imkan sağlamasıdır. Dinin oluşturmak istediği bu bütüncül dünya görüşünün özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Tevhid'de (Allah'ın esma ve sıfatlarında) bütünlük
- 2- Varlık bütünlüğü
- 3- Zaman bütünlüğü
- 4- Bilgi bütünlüğü
- 5- Değer bütünlüğü
  - a. Birey
  - b. Allah
  - c. Toplum

- d. Varlık
  - e. Tüm varlıkların ortak değerler
  - f. Kaliteli bir yaşam için sahip olunan değerler
- 6- Haklar bütünlüğü
- 7- İnsanın bütünlüğü
- a. Fıtrat
  - b. Sosyal rol
  - c. Ahlak
  - d. Yerel evrensel
  - e. İhtiyaç
  - f. Madde mana
  - g. Yetenek
  - h. Birey toplum
  - i. Teori pratik
  - j. Gerçeklik ve sanat (Demir, 2015, s. 83-95)

İslam dini, insanın hiçbir yeteneğini ve ihtiyacını görmezlikten gelmediği gibi bütün ihtiyaçlarını karşılayacak ve yeteneklerini kullanabilecek dengeli bir hayat tarzı oluşturması için rehberlik etmektedir. İnsanın duyu, duygu, akıl, sezgi gibi tüm yeteneklerini kullanması için teşvik etmektedir ve bireysel ve toplumsal gücünü ve potansiyelini iyi kanalize ederek yani hayırda kullanmasını istemektedir. İslam dininin bütünsel yapısı yukarıda özelliklerinden bahsettiğimiz insana önerdiği dünya görüşünde saklıdır (Demir, 2015, s. 95).

Valk ve Selçuk, konuya dair yaptıkları araştırma neticesinde kapsamlı bir dünya görüşü çerçevesi perspektifinden seküler bir toplumda nasıl Müslüman olunacağına dair tekrar düşünülerek şekillenen bir İslam anlayışı ortaya koymaktadırlar. Ortaya çıkan İslam görüşü, Kur'an'dan çıkan iki temel unsuru vurgulamaktadır. Bunlar Tanrı'ya inanmak ve iyi bir insan olarak yaşamaktır. İslam'ın geri kalanının tamamı bu iki temel bileşenden kaynaklanmaktadır ve bunlar etik konularda faydalı yön ve rehberlik sağlamaktadır (Valk & Selçuk, 2016, s. 17-18).

Kur'an'ı bu iki temel inanç üzerinden yorumlamak İslam'a ve Müslüman olmanın ne anlama geldiğine dair yeni bir ışık tutmaktadır. Valk ve Selçuk'a göre aynı zamanda büyük zorluklar getirmektedir. Bu zorluklar hepsinden önce, Tanrı'ya olan inanç ne gerektirmekte ve kişinin yaşadığı bağlamda iyi bir insan olmanın ne anlama geldiğinin yorumlanması gerekmektedir. İslam, bu bağlamı şekillendirdiği kadar içinde tezahür ettiği bağlam tarafından da şekillenmektedir (Valk & Selçuk, 2016, s. 18). Görüldüğü üzere dünya görüşlerini etkileyen unsurlardan kültür, gelenek ve tarihsel bağlam çağlar boyunca İslam'ın şekillenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır.

Çalışmada bahsi geçen zorluklardan bir diğeri de, Kur'an'ın, bir yandan Müslümanlar için hayatta rehberlik, yön ve anlayış için en önemli kaynak olmaya devam ederken bir yandan da Müslümanlar için tek kaynak olmamasıdır. Akıl, bilim, tarih ve deneyim dahil olmak üzere diğer birçok kaynaktan elde edilen bilgiler de oldukça değerlidir. Bunların hepsi bilgi ve farkındalık kazanmaya yardımcı olmaktadır. Bunların tümü, kişinin kendini bulduğu durumda nasıl yaşayacağına ve gerçekliği nasıl yorumlayıp anlayacağına dair bilgi ve farkındalık kazanmaya yardımcı olmaktadır (Valk & Selçuk, 2016, s. 18).

Üçüncü olarak da Kur'an'dan alınan emirlerin ve özellikle ahlaki emirlerin, ilk alındıkları bağlamın ışığında anlaşılması gerekmektedir. Sonuç olarak buraya kadar anlatılanlar çerçevesinde önemli olanın, siyasallaşmış İslam olmadığını, hayatın her alanında Kur'an'ın dürüstlük, adalet, eşitlik, merhamet ve iyilik ilkelerine göre yaşamak olduğuna işaret ediliyor (Valk & Selçuk, 2016, s. 18).

Valk ve Selçuk makalelerinde bir dünya görüşü çerçevesi ortaya koymaktadır. Bu çerçeve, her biri altı ek unsur veya bileşene sahip beş alt çerçeveden oluşmaktadır. Her biri, parçalarının toplamından daha büyük bir dünya görüşünü ayırt etmek için bir yapı taşı olarak kendini sunmaktadır (Valk & Selçuk, 2016, s. 18). Bu beş çerçeve şu şekildedir:

Tablo 2 Birey/Grup Kimliği

Birey/Grup Kimliği	Kişisel	Cinsiyet, Aile İlişkileri, Yönelim Yetenekler, Engeller, İlgi Alanları Karakter, Arzular Eğitim: Eğitim Derecesi, Okul
	Sosyal	Topluluk: Őehir/Köy, Dini/Manevi/Seküler Kimlik Sosyo-Ekonomik Düzey
	Kültürel	Etnik Kimlik, Milliyet, Dil

Yukarıda yer alan ilk çerçeve, bireyin dünya görüşünü tanımlarken beslendiği kaynakları, hayat hikayesini kısacası bireyin yaşamının arka planını konu almaktadır (Tosun, 2015, s. 63). Görüldüğü gibi tabloda bireyin arka planının oluşmasında etkili olan cinsiyet, yetenekler, eğitim seviyesi, sosyo-ekonomik düzey, içinde yaşanan toplum yapısı, etnik kimlik ve dil gibi alt bileşenler yer almaktadır.

Tablo 3 Dini/Kültürel Boyutlar

Dini/Kültürel Boyutlar	Metinler, Kutsal Yazılar, Üst Anlatılar, Hikayeler Öğretiler, Doktrinler Etik İlkeler Ritüeller, Semboller Toplumsal, Dindarların Meclisleri Dünya Görüşünü Güçlendiren Mutluluk Verici Deneyimler
---------------------------	---

Tabloda ikinci çerçeve olan dini/kültürel boyutlar yer almaktadır. Bireylerin manevi veya seküler bir kaynağa sahip sistematik veya bireysel dünya görüşlerinin etkilendiği alt boyutlar metinler, kutsal kitaplar (yazılar), etik ilkeler, ritüeller, kişilerin dünya görüşünü güçlendiren deneyimler belirtilmektedir. Bu alt boyutlar ile dini/kültürel boyutun karşılıklı etkileşim içinde olduğu söylenebilir.

Tablo 4 Temel/Varoluşsal Sorular

Temel/Varoluşsal Sorular	Evrendeki Yaşamın Anlam ve Amacı, Evren Doğa, İnsan Yaşamının Amacı Sorumluluklar, Yükümlülükler Değerler, İyi-Kötü ve Doğru-Yanlış Ayrım Evrende Yüce Bir Gücün Varlığı Eschatology: Ölümden Sonraki Yaşam
-----------------------------	--

Temel/Varoluşsal soruların yer aldığı yukarıdaki çerçeve bireyin inanç sistemi, ideolojisi veya etkilendiği yaşam tarzına göre cevap verebileceği dünya görüşü çerçevelerinin bir başka boyutudur (Tosun, 2015, s. 64). Bu boyutta evrendeki yaşamın anlam ve amacı, doğa, insanın amacı, sorumluluklar, değerler, iyi-kötü ve doğru yanlış ayrımı, evrende yüce bir gücün varlığı, ölümden sonraki hayatın varlığı gibi varoluşsal sorular yer almaktadır.

Tablo 5 Ontolojik/Epistemolojik

Ontolojik/ Epistemolojik	Var Olmanın Doğası, Gerçeklik	Fizik: Gerçekliğin Nihai Doğası Metafizik: Fizikselin Ötesinde, Ruhsal Doğa Kozmos: Evrenin Menşei/Geleceği
	Bilgimizin Doğası; Bilginin Kesinliği	Öznel Bilgi Nesnel Bilgi Kaynak, Bilginin Temeli

Ontolojik/Epistemolojik çerçeve, dünya görüşü kavramının felsefi temellerini sorgulamaktadır. Dünya görüşü konusu tartışılırken ontolojik ve epistemolojik sorulardan kaçınılamamaktadır (Tosun, 2015, s. 66). Yukarıda var olmanın doğası, gerçeklik bileşenlerinin yer aldığı sorular ontolojik boyuta aittir. Bilginin doğası ve kaynaklarının ele alındığı bileşenler ise epistemolojik boyuta aittir.

Tablo 6 Evrensel/Yerel İnançlar, Değerler ve Prensipler

Evrensel/Yerel İnançlar, Değerler ve Prensipler	Adalet Arayışı
	Tüm İnsanların Haysiyeti
	Hayatın Kutsallığı
	Eşitlik/Farklılık
	Açıklık/Hoşgörü
	Çevre Duyarlılığı

Bu çerçeve ise dünya görüşünün davranışa dönüştüğü bir boyuttur. İnsanların hayatlarında belli değerler ve ahlaki ilkeler evrensel bile olsa, söz konusu bu değerlere kişilerin yüklediği anlam kültürden kültüre ve dinden dine göre değişiklik

gösterebilir (Tosun, 2015, s. 67). Bu boyut, adalet arayışı, tüm insanların haysiyeti, hayatın kutsallığı, eşitlik/farklılık, açıklık/hoşgörü ve çevre duyarlılığı ilkelerini ele almaktadır.

Araştırmanın sonucunu Valk ve Selçuk üç maddeyle açıklamaktadır. İlk olarak, dünya görüşü yaklaşımının, dinamik bir İslam olarak hissedilen şeyin bir yaşam vizyonu ve birçok Müslüman için bir paradigma değişimini gerektirecek bir yaşam biçimi olduğunu vurgulanmaktadır. Modern, demokratik ve laik bir ulusla uyumludur ve Müslüman nüfusun çoğunluk veya büyük azınlık olduğu diğer milletler için bir model görevi görebileceğini ifade edilmektedir (Valk & Selçuk, 2016, s. 24).

İkincisi, Sokratik pedagojik yaklaşıma sahip disiplinler arası dünya görüşü çerçevesinin, genç öğrenciler ve tecrübeli akademisyenler arasında önemli bir büyüme ile sonuçlandığını ifade edilmektedir. Bireyler, fikirlerini başkalarıyla tartışmakta ve İslami bir dünya görüşüne ilişkin çok çeşitli etik konulardaki düşüncelerini, inançlarını ve fikirlerini kendileri belirlemede özgürdür (Valk & Selçuk, 2016, s. 24).

Üçüncü olarak, İslam ahlakına veya diğer herhangi bir dini veya seküler dünya görüşüne yönelik disiplinler arası dünya görüşü yaklaşımının, etik öğretmenleri için değerli bir kaynak olduğu ortaya konulmaktadır. Bu yaklaşımın kuralcı değil merak uyandıran bir özelliği bulunmaktadır. Tarafsızlığı kabul etmemekte ve öğrencileri İslami inançlarını derinleştirmeye, etik inançlarını ve değerlerini anlamaya ve dayandıkları kaynakları keşfetmeye zorlamaktadır (Valk & Selçuk, 2016, s. 24). Bu çalışmayla da öğrencilerin kendilerine sağlam bir kimlik inşa edebilmelerinin ve anlamlı öğrenme sağlayabilmelerinin oldukça önemli olduğu görülmektedir.

Selçuk ve Valk (2012) diğer makalelerinde ise çizilen çerçevenin ardından şu sonuçları çıkarmaktadırlar:

Birincisi elde edilen çerçeveye haritalanan dünya görüşü, nihai / varoluşsal sorularla ilgili İslami inanç ve değerlerin kapsamlı veya kesin olması amaçlanmamaktadır.

İkincisi, dünya görüşü çerçevesi dini ve seküler dünya görüşlerini içermektedir ve doğası gereği disiplinler arasıdır.

Üçüncüsü, bir dünya görüşünün haritasını çıkarmaya yönelik bu yaklaşım, bireyleri ve birey gruplarını, herhangi bir belirli kurum tarafından öngörülen görüşlere bağlı kalabilecek ancak yine de farklı olabilecek belirli inançlarını ve değerlerini kendileri belirlemeye davet etmektedir.

Dördüncüsü ise, bu dinamik süreç tüm insanları sürekli bir anlayışa, düşünmeye ve ifade etme yolculuğuna zorlamaktadır. Böylece inançları ve değerleri kemikleştirmeye direnmektedir. Dini dünya görüşlerini ortadan kaldırmamaya, sadece farkında olmadan başka bir dünya görüşünün sınıksız sarılarak onun kurbanı olmamaya çalışmalıdır (Selçuk & Valk, *Knowing Self and Others: A Worldview Model for Religious Education in Turkey*, 2012, s. 453).

Selçuk ve Valk'a göre yenilenmiş ya da ıslah edilmiş (tecdid) bir İslam bu amaca hizmet edecektir, çünkü bireylerin kendi inançlarını ve değerlerini belirlemede özgür olmaları gerektiğine sıkı sıkıya inanmaktadırlar. Hristiyanlıkta ve hümanizmde yeri olmadığı gibi zorlamanın İslam'da yeri yoktur (Selçuk & Valk, *Knowing Self and Others: A Worldview Model for Religious Education in Turkey*, 2012, s. 453).

1.2. DÜNYA GÖRÜŞÜ VE EĞİTİM

Toplumların geleceğe yönelik yeni bir insan tipi ortaya çıkarma talepleri vardır. Her toplum, kendisi için bir insan ideali oluşturmaktadır. Eğitimin odağı olan da bu idealdir. Durkheim'a göre her bir toplum için eğitim, toplumun çocukların kalbinde kendi varoluşu için temel koşulları hazırladığı bir araçtır (Durkheim, 2016, s. 8). Bu talepler beraberinde bir dünya görüşünü gerekli kılmaktadır. Yapılan çalışmaya da istinaden özelden ergenlik dönemindeki gençler nezdinde de dini ya da seküler farklı dünya görüşlerinin varoluşsal sorulara olan cevaplarını kendi dünya görüşlerini bulma noktasında onlara yardımcı faktörler olduğu görülmektedir. Buna göre, farklı dünya görüşlerini öğrenmek gençlerin varoluşsal sorulara olan ilgisini artırmakta ve onları cevaplar bulma yönünde motive edici olmaktadır (Ina Avest,

Miedema, & Bertram-troost, 2012, s. 366). Dünyanın yeni bir biçim kazanması, sadece edebiyat, sanat, teknoloji ve bilim ile gerçekleşmemektedir. Ancak dünya görüşü bunlarla birlikte beraberinde taşıdığı karakterlerle istenilen formu oluşturmayı gerçekleştirmektedir. Öyleyse dünya görüşüne toplumun inşacı unsuru denilebilir (Özkan, 2012, s. 23).

Din eğitiminin ilgi alanı dinin ilgi alanından daha geniştir ve bu alana insani olan alanları da kattığımızda din eğitiminin alanının hayatın tamamını kuşatacak genişlikte olduğu söylenebilir (Demir, 2015, s. 82).

Din insanlara bir yaşam tarzı sunmaktadır. Dinin hayatın içindeki kapsamı ve etki alanının oldukça geniş olması dikkate alındığında bütüncül bir dünya görüşü oluşturma amacıyla olduğu söylenebilir. Bu bütünsel bakış açısı ile din insana bütüncül bir dünya görüşü ve kimlik sunmaktadır. Bütüncül bir dünya görüşünde çok yönlü bir varoluşu gerçekleştirme çabası vardır. Din eğitiminin sağlamaya çalıştığı bütün varoluşsal alanlar ise bireyin kendisi tarafından ve kendi zihinsel çabası ve emeği ile elde edilebilir. Dinsel varoluşun tüm ayakları birleşerek dünya görüşünü oluşturmaktadır. Kendini gerçekleştirme de din eğitiminde bütüncül bir dünya görüşü oluşturmakla kazanılabilir. Görüldüğü gibi kendini gerçekleştirme dini açıdan bir dünya görüşü oluşturabilmektir (Demir, 2015, s. 82). Sonuç olarak da anlamlı bir öğrenme sonucu hayatı kuşatan ve ona yön verecek bir bakış açısı meydana getirilmektedir.

Giderek sekülerleşen bir toplumda anlam arayışının hız kesmeden devam ettiği bir zamanda, insanların giderek daha azı bu çabayı dini kurumlarda, hatta din eğitiminde aramaktadır (Valk, Selçuk, & Miedema, 2020, s. 365). Din eğitiminde yaşama bir anlam ve amaç belirlemek ancak bir dünya görüşü ile mümkün olmaktadır. Aksi takdirde hiçbir düşünce, duygu ve inanç kendi yerine geçemez. Sonucunda da eğitim bir bilgi yığınına dönüşür. Neden sonuç ilişkileri çerçevesinde akıl yürütmek mümkün olamaz ve kalp işlevsel hale gelemez. Dindeki her bir konu parçadır. Dünya görüşü ise dinin temel konularından oluşmuş bir çatı, ana temalarının harmanlanmış olan bir bütündür. Bu nedenle dinin dünya görüşü kümülatif bir anlam ve sonuç olduğu söylenebilir. Din eğitimi de insan hayatına söz

konusu bütünlüğü katabildiği oranda hayatta gerçek yerini almaktadır. Bütünlük içinde tüm konular, kişiler, olay ve olgular hak ettikleri yeri bulabilmektedir (Demir, 2015, s. 83).

Kur'an'da, hareket imkanı vermeyen keskin çizgilerden ziyade dinde ve hayatta insanların kendilerinin doldurması gereken boşluklar bırakılmıştır. İnsanlar kendinden bir şeyler katarak ahlakın, hukukun, örf ve adetlerin bıraktığı boşlukları kendilerince doldurmaktadırlar. Boşlukları doldurmak ve her olayda ve olguda canlı kararlar almak ise yorum yapmayı gerektirmektedir. Yapılan bu yorumlar da genel bir yapıya dayandırılmalıdır. Din eğitiminin nihai amaçlarından biri de bireye bütünsel bir yorum perspektifi geliştirmek olduğu göz önünde tutulduğunda birey kendi bütünsel birikimi ile karşılaştığı problemlere kendi yorumunu kattığı davranışı ile tepki gösterebilmelidir. Bir başkasına sorulamayacak anlar, konular durumlar kişinin kendi öz seçim ve kararı ile gerçekleşmektedir. Din eğitimi bu durum açısından çok önemli bir yere sahiptir. Bilgi ve yorum boşluklarının anlamlı bir şekilde doldurulması sonucunda bütüncül bir dünya görüşünden yararlanılabilir (Demir, 2015, s. 83). Bu noktada din eğitimi ile dünya görüşü eğitiminin amaçları büyük oranda benzerlik göstermektedir.

Din eğitimi bütüncül dünya görüşü ile insanın bütün yönlerine birden hitap edebilmektedir. İnsanın çok yönlü varoluşuna destek olabilmektedir. Bu nedenle insan yaşamında her bir boyut için temel ilkeler belirler ve insan bilişsel, duygusal, ahlaki, ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel, cinsel, estetik, mesleki ve evrensel varoluşunu birlikte gerçekleştirir. Öğrenilen yeni bilgilerin dünya görüşü ile ilişkilendirilmesi ile anlamlı bir öğretim yapılmış olunmaktadır (Demir, 2015, s. 95). Bu noktada Acuner, bilinç haline dönüştürülemediği bilgi, doğru bile olsa yanlış ilişkilendirmelere sebep olmakta ve bilincin gelişim ve oluşumuna engel olan bir bilgi haline gelebileceğini ifade etmektedir. Öğrencilerin bütüncül bir dünya görüşüyle evrensel ahlaki ilkelere ulaşabileceğini ve salt bilgi aktarımından öte ahlaki yargılarında bir ilerlemeyi sağlayabilecek din eğitimi anlayışının oluşmasının gerektiğini vurgulamaktadır (Acuner, 2005, s. 291).

Selçuk ve Valk makalelerinde Türkiye’de din eğitiminin çeşitli dini ve seküler geçmişlere sahip öğrenciler için uygunluğunun tartışılmasına, bundan dolayı da Milli Eğitim Bakanlığı’nın din eğitiminin doğasını ve içeriğini resmen belirleyerek bu tartışmayı bitirmeye çalışmasına değinmektedir. Yapılan değişikliklere rağmen değişen dünyanın zorluklarına yanıt vermede öğrencilere yardımcı olmanın en iyi yaklaşım olup olmadığını tartışılmıştır (Selçuk & Valk, *Knowing Self and Others: A Worldview Model for Religious Education in Turkey*, 2012, s. 443).

Din eğitiminde kişisel anlamlar ve değerler ile kültürün otoriter kodu arasındaki bazı potansiyel gerilimler olduğu kabul edilmektedir. Makalede eğitimcilerin üzerinde düşündükleri birkaç hususa aşağıda değinilmektedir.

- Öğrencilerin İslam’ın tarihi geleneklerini öğreneceklerinden, ancak daha geniş dünyayla başa çıkmalarına yardımcı olmak için kendi İslami inançlarını ve inançlarını geliştirmeyeceklerinden çekinilmiştir. Yine de bir kısım eğitimci tarafından İslam’ın farklı versiyonlarını ve hatta diğer inançları öğretmede objektif olma olasılığını sorgulanmıştır. Netice olarak yeni öğretim yöntemleri geliştirmeye öncelik verilmiştir.
- Eğitimcilerin bir kısmı, çocuklara yetişkin dini anlayışlarının minyatür versiyonlarını sunmanın uygunsuz olduğunu düşünmektedir.
- Öğretimin öğrencilerin kendi dini inançlarını anlamalarına yardımcı olması gerektiğini savunulmaktadır.
- Yapılan tartışmaların ve ortaya atılan fikirlerin çoğundan ortaya çıkan baskın bir tema, öğrencileri çeşitli etkinlikler yoluyla dini bilgiler oluşturmaya teşvik etme arzusu olduğu görülmektedir. Çoğu kişi için açıktır ki öğretmenler hem sosyal bilimlere hem de pedagojik teorilere ve yöntemlere din eğitimine dahil etmektedirler (Selçuk & Valk, *Knowing Self and Others: A Worldview Model for Religious Education in Turkey*, 2012, s. 444).

Görüldüğü gibi yapılan tartışmalarda din eğitiminin öğretimi üzerinde durulmaktadır.

Selçuk ve Valk makalelerinde “Din eğitimi bir hakikat arayışı haline gelebilir mi?” sorusunu sormaktadır. Cevap olarak gerçeği aramanın, öğrenme sürecinin önemli bir yönü olduğunu; şeylerin veya fikirlerin nasıl bir araya geldiğine dair sistematik bir anlayış aradığını ifade etmektedirler (Selçuk & Valk, *Knowing Self and Others: A Worldview Model for Religious Education in Turkey*, 2012, s. 444). Ardında da din eğitiminin ilkelerini sıralamaktadırlar.

- Din eğitimi davranışa genel bir rehber olarak ve doğru ile yanlış ayırt etmede hizmet eden ilkelerin ve temel kanaatlerin anlamlı anlayışlarını ortaya çıkarmaktadır.
- Öğrencilere, değerlerin kendilerini inanç sistemlerine yerleştirdiğini anlama kapasitesini öğretmektedir.
- İnsanların hem inançları hem de değerleri nasıl benimsediklerini görmelerini sağlamaktadır. Yani insanların yaptıklarına nasıl inanmaya başladıklarını ortaya koymaktadır. Pedagojik ve teolojik çabaları birleştirmektedir.

Son olarak din eğitiminin büyük bir değişim geçirmesi gerektiğini ortaya koyulmaktadır. Bu değişim, din eğitiminin yeni bir biçimde yeni bilgi gerektirdiğidir. Konu daha temel bir noktada olup mevcut sistemin yetersiz kaldığı ve yeni yaklaşımlar gerektirdiği ifade edilmektedir (Selçuk & Valk, *Knowing Self and Others: A Worldview Model for Religious Education in Turkey*, 2012, s. 444-445).

- Anlamlı öğrenme ihtiyacı
- Karmaşık insan sorunlarıyla uğraşma
- Kur’an ayetlerine bilimsel bakış
- Teolojik yön

Yukarıda yer alan yaklaşımlar, Selçuk ve Valk’un makalesinde bahsi geçen yaklaşımlardır. Öğrencilerle birlikte yeni bilgileri yeni bir biçimde araştıran yeni bir yaklaşım, din eğitiminde acil bir ihtiyaç olduğuna dikkat çekilmektedir. Makalede böyle bir yaklaşımın aşağıdaki altı öneriyi içermesi gerektiği ifade edilmektedir:

1. Öğrencilere İslami mirası ve dünyayı izole edilmiş ve ilgisiz bilgi parçaları olarak değil, anlamlı bir bütün olarak görmelerine yardımcı olmak.
2. İnsan olmanın ne anlama geldiği ve Müslüman olmanın ne anlama geldiği gibi temel soruları sormanın önemini onaylamak.
3. Öğrencilere İslam hakkında sahip oldukları bilgileri yeni anlam çerçevelerinde nasıl içselleştireceklerini öğretmek. Bu onlara sosyal bilim teorileri ve teolojinin entegrasyonunda yardımcı olacaktır).
4. Öğrencilere, herkesin bir dünya görüşüne sahip olduğunu vurgulamak.
5. Öğrencilerin kendileri ve başkaları hakkındaki bilgilerini artırmalarına yardımcı olmak.
6. Öğrencilerin kendi inançlarının doğasını anlamalarına ve başkalarını fark etmelerine yardımcı olmak. Böylece gerçek diyalog ortaya çıkabilir (Selçuk & Valk, Knowing Self and Others: A Worldview Model for Religious Education in Turkey, 2012, s. 449).

Yukarıdaki önerilerle ortaya konulacak yeni yaklaşım, öğrencilerin kendilerini ve ötekini tanımalarını, dünya görüşlerinin farkına varmalarını ve yeni bilgileri anlamlandırmalarını kolaylaştırabilir.

Eğitim uygulamaları ve politikasını yansıtmak için sistematik ve bireysel dünya görüşü arasındaki farkın etkilerini incelemek yerinde olacaktır. Sistematik ve bireysel dünya görüşleri farklı şekillerde okulları etkileyebildiğini söyleyebiliriz. İlk olarak, öğretmenler, çocuklar ve ebeveynler kişisel dünya görüşlerini okula getirir. İnançları ve varoluşsal konularda görüşleri okulun girişinde geride kalmaz ve bu onların davranışlarını etkiler (Kooij, De Ruyter, & Miedema, 2013, s. 222-223). İkincisi, okul kültürü ve okulun belirli değerler sistemi veya kimliği belirli bir sistematik dünya görüşünden etkilenebilir. Toplumunu karakterize eden değerler ve tutumlar, ilişkilerin kalitesi ve bir okulun çocukların üzüntü, çatışma veya diğer sorunlarla başa çıkmalarına yardımcı olma biçimi, bu özel dünya görüşünden etkilenir. Üçüncüsü, dünya görüşü eğitimi okul müfredatında bir eğitim konusu olabilir ve okulun ahlakına bağlı olarak, hem bireysel hem de sistematik dünya görüşlerine dikkat edilebilir. Bu yollardan okula giren bireysel ve sistematik dünya

görüşlerinin eğitimsel etkileri vardır. Kooij, De Ruyter, & Miedema'nın konuyla ilgili makalesinde yer alan hatırlatmalarında, bu son etki türüne odaklanılacaktır (Kooij, De Ruyter, & Miedema, 2013, s. 223).

Kooij, De Ruyter, & Miedema makalelerindeki analize göre din eğitimi üzerinde iki ana problemi fenomenolojik görüş ile formüle etmişlerdir. Dini araştırmalarda fenomenolojik yöntemin kullanılmaya başlanması, farklı din anlayışlarının objektif bir şekilde anlaşılabilmesine imkan tanıyacağı düşüncesinden hareketle olmuştur (Yürük, 2012, s. 131).

İlk olarak, organize bir dünya görüşüyle özdeşleşen insanların kişisel dünya görüşleri genellikle çok çeşitlidir. Sistemik dünya görüşleriyle ilgili öğretme riski, öğretmenlerin örgütlü dünya görüşlerine bağlı olan kişisel dünya görüşlerindeki farklılıkları yok saymasıdır (Kooij, De Ruyter, & Miedema, 2013, s. 223). Yani bir dersin öğretmenin bir dine bağlı olması dersin amacını göz ardı etmediği müddetçe herhangi bir problem oluşturmamaktadır (Yürük, 2012, s. 131).

Din eğitime göre fenomenolojik bakış açısıyla ilgili ikinci sorun kişisel varoluşsal soruları cevaplarken çoğu insanın az ya da çok açık bir kişisel dünya görüşüne sahip olmasıdır. Bu sorulara kişisel bir dünya görüşü tanımımızı izleyerek cevaplar veririz. Bu dünya görüşleri, belirli bir organize dünya görüşünden ilham alabilir, ancak her zaman ilham almayabilir. Fenomenolojik bir yaklaşıma yapılan bu itirazlar fenomenolojik amaçların hiçbir şekilde dünya görüşü eğitiminin bir parçası olmaması gerektiği ifade etmektedir. Dünya görüşleri hakkında bilgi edinmenin eğitimin gerekli bir parçası olduğuna yadsınamaz bir gerçektir. Bununla birlikte, eğer kişi örgütlü ve kişisel dünya görüşü arasındaki ayrımı kabul ederse ve biri her ikisine de dikkat etmek istiyorsa, iki eğitim yaklaşımı da düşünülebilir. Yalnızca organize dünya görüşlerine odaklanırken, öğrencilerin veya ebeveynlerinin kişisel dünya görüşleri göz ardı edilebilir. Eğer biri okulların temel sorunlarından birinin öğrencinin kişisel kimliğinin oluşturulması olduğu fikrine katılıyorsa, eğitimde kişisel dünya görüşüne dikkat edilmesi bir diğer sonuçtur (Kooij, De Ruyter, & Miedema, 2013, s. 223-224). Bu noktada dünya görüşü eğitime değinmek yerinde olacaktır.

Dünya görüşü eğitimi konusunda Valk, Selçuk ve Miedema, makalelerinde bu eğitimin zorluklarına ve fırsatlarına değinmektedirler. Onlara göre ilk fırsat, dünya görüşü eğitiminin kendisiyle başlamaktadır, ancak aynı zamanda başka zorluklar da yanında gelmektedir. Buradaki zorluk, yalnızca kişinin kendi kişisel inançları ve değerleri açısından keşfedilen öz-dünya görüşlerinin dünya görüşüne özel bir odaklanmadan kaçınmak veya bundan uzaklaşmaktır. Yani benliğe odaklanma kişisel bilgilerin, kişisel kimliğin ve kişisel iyiliğin büyük ilgi gördüğü, bireyciliğin giderek daha fazla kuşattığı bir toplumda böyle bir odaklanma cazip hale gelmektedir (Valk, Selçuk, & Miedema, 2020, s. 367). Sonuç olarak günümüzün din sonrası, post-seküler ve bireyci kültürüne güzel bir şekilde uyan bireyselleştirilmiş bir benliğin yerine getirilmesine yol açmanın yetersiz olduğu ifade edilmektedir (Knox 2016 akt. Valk, Selçuk, & Miedema, 2020).

İkinci fırsat, diğerlerinin dünya görüşlerine, özellikle eskiden beri süregelen dini dünya görüşlerine odaklanmanın ötesine geçmeye çalışan birinci fırsatın öteki yüzüdür. Zamanın başlangıcından beri insanları büyük ölçüde etkileyen ve şekillendiren çeşitli dini geleneklerin incelenmesi, özellikle sekülerleşmenin güçlü bir dayanak olduğu bir çağda ilgi çekici olabilmektedir. Ancak böylesi bir bireysel ilgi, onları kolaylıkla geçmişin varlıkları (modası geçmiş bir şey) olarak ele almakta ve seküler merkezli bir hayata bakış açısını gizlemektedir. Bu yaklaşımla da deneyimsel ve dinamik olan dini dünya görüşlerinden yararlanma noktasında başarısız olunmaktadır.

Üçüncü fırsat, modern akademi için artan bir meydan okuma olan disiplinler arası çalışmanın üstesinden gelmeyi sağlamaktadır. Dünya görüşü eğitimi doğası gereği disiplinler arasıdır ve tüm disiplinlere temas ettiği için de tek bir disiplinle sınırlanamaz. Dünya görüşleri yaşam görüşlerimiz, inançlarımız, değerlerimiz ve yaşam tarzlarımız, davranışlarımız ve eylemlerimizdir.

Dördüncü fırsat ise en göz korkutucu ve en büyük zorluk olarak ifade edilmektedir. İstedığımız farklı görüşleri ve dünyanın fikir alışverişinin sağlam tartışmalara ve etkileşimlere yol açabilmesi için kamusal alana girmektedir (Valk, Selçuk, & Miedema, 2020, s. 368).

Valk, Selçuk ve Miedema'ya göre, dünya görüşü eğitimi, öğrencileri kendi dünya görüşleri ve başkalarının dünya görüşleri üzerinde derinlemesine düşünmeye ve öğrenmeye teşvik etmekte ve ilham vermektedir. Varoluşsal ve yaşamın anlamı, soruları, kişinin dünya görüşünü ayırt etmenin önemli yönleri haline gelmektedir. Pedagojik ve didaktik bir yaklaşım, ister dini ister seküler olsun, tüm dünya görüşlerini kapsamalıdır. Dünya görüşleri hem hayata bakış açısı ve yaşam tarzıdır. (Valk, Selçuk, & Miedema, 2020, s. 369). Bu noktada Valk ve Tosun'un makalelerinde yer alan bir araştırmaya değinilmesi yerinde olacaktır. Araştırmaya göre bir grup öğrenciye Dünya Görüşü Çalışmaları kursu (Dünya Görüşleri, Dinler ve Kültürler) verilmiştir. Kursta dini ve seküler dünya görüşleri incelenmiş, örneklem olarak dini(dindar) ve seküler öğrenciler seçilmiş, dünya görüşlerinin kamu politikası da dahil olmak üzere akademik alanlardaki bir çok etkisi veya katılımı incelenmiştir. Ardından öğrencilerden kendi dünya görüşleri ve kendi inançları ve değerleri hakkında bir ödev hazırlamaları istenmiştir. Araştırmanın ana sonucu kendini ve ötekini tanımak olmuştur. Bununla beraber öğrencilerden alınan dönütlere göre sorgulama, açık olma, farkındalık, anlayış ve eleştirel düşünme noktalarında da öğrencilerde gelişme görülmüştür (Valk & Tosun, 2016, s. 110-112).

Valk ve Tosun (2016) makalelerinde yaptıkları araştırmaların sonucunda şu çıkarımları yapmaktadırlar:

İlk olarak seküler bakış açılarıyla birlikte dini ve manevi geleneklerdeki bilgi ve farkındalık yoksunluğu hatta kayıtsızlığın bireylere bir yararı dokunmamaktadır. Bu noktada eğitim kurumları, dünyada yaşayan dini ve manevi geleneklerdeki cehaleti ortadan kaldırmaya çabalamalıdır.

İkinci olarak öğrencinin ilgisini çekmek okulların ve üniversitelerin görevidir. Çeşitli dini ve seküler dünya görüşlerinin bilgisi ve farkındalığı, yeni sorularla birlikte yeni iç görümlere yol açan, kendine ve diğeri için alan açan türden eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelidir.

Üçüncüsü ise eğitim kurumlarının dünya görüşlerini, özellikle dini dünya görüşlerini statik değil dinamik olarak görmesi gerekmektedir. Dini dünya görüşleri,

modern dünyada pek önemi olmayan demode bir şey değildir (Valk & Tosun, 2016, s. 115).

Valk, Selçuk ve Miedema (2020) dünya görüşü eğitimcilerinin misyonunu kamu entelektüelleri olarak nitelendirmektedir. Onlara göre bütüncül bir kişilik oluşumu görüşüyle ilişkilendirilmiş dünya görüşü eğitimine duyulan ihtiyacın apaçık olduğu ve daha geniş kamuoyunda dikkat gerektirmediği tartışılabilir. Bununla birlikte, dünya görüşü eğitimcilerinin görüşlerini kamusal alanda kısmen gürültücü ateistlerin küçük bir azınlığına ve kamusal alana giderek daha fazla hakim olan tüketimciliğin ateşli savunucularına karşı durmak için ısrarla dile getirmeleri gerekmektedir. Dünya görüşü eğitimi akademinin dışına ve kamusal alana taşımak, çoğu din ve dünya görüşü eğitimi için büyük bir adımdır (Miedema, 2019 akt. Valk, Selçuk, & Miedema, 2020, s. 370). Zira dünya hızlı küreselleşme sebebiyle ötekini tanıyamadan çok kültürlü ve dinli toplumlar haline gelmiştir. Bireyin hayatında merkezi bir noktada bulunan bu konuya daha fazla önem verilmesi gerekmektedir.

Dünya görüşü eğitimcilerinin öğrencilerin yararı için kamusal entelektüel olmaları, onları genel olarak eğitimde ve özelde dünya görüşü eğitiminde kendi belirledikleri kişiliklerini geliştirmeleri için desteklemeye ve teşvik etmeye zorlanacaklardır. Buna ek olarak, pedagojik açıdan stratejik bir perspektiften bakıldığında, yeni nesil eğitimciler ve dünya görüşü eğitimcilerini hükümet, özel ve yarı özel kurumlar ve sivil toplum kuruluşlarında ve kurumlarında kapı gözlemcisi olarak konumlandırmak dünya görüşü eğitiminin "bilgi birikimini" ve "bilinirliğini" ifade etmek için gerekli olduğu düşünülmektedir (Valk, Selçuk, & Miedema, 2020, s. 370).

Sonuç olarak dünya görüşü okuryazarlığının geliştirilmesinin ve eğitimde dünya görüşü kişilik oluşumunu teşvik edilmesinin herkesin yararına olduğu görülmektedir. Farklı toplumlarda gelişen karşılıklı anlayış üniversiteleri, öğrencilere kendilerinin ve diğerlerinin farklı yaşam görüşlerine ve yaşam tarzlarına duyarlı olmayı öğretmeye teşvik etmektedir. Geniş toplumlarda dünya görüşü okuryazarlığını geliştirmek sosyal bölünmüşlüğü, ırksal gerilimlerin, dini cehaletin ve herhangi bir baskın dünya görüşünün eleştirel olmayan bir şekilde kabul

edilmesinin üstesinden gelmeye bir fırsat vermektedir. Sayısız dünya görüşünün zenginliğini ve daha özgür toplumlara katkı sağlamaya çabalayan çok yönlü bakış açılarına sahip olan bireyler için alan yaratan açık ve sağlam bir kamusal meydana nasıl katkıda bulunabileceklerini keşfetme imkanı sağlamaktadır (Valk, Selçuk, & Miedema, 2020, s. 370-371).

Tezin bundan sonraki bölümünde araştırmanın metodolojisine yer verilecektir.

2. BÖLÜM: METODOLOJİ

Bu bölümde; araştırmanın yöntemine ve desenine, veri toplama araçlarına, veri toplama sürecine, verilerin çözümlenmesi ve yorumlanmasına dair açıklayıcı bilgiler yer almaktadır.

2.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE DESENİ

“Lise Öğrencilerinin Dini Dünya Görüşlerini Etkileyen Unsurlar Üzerine Bir Araştırma” konulu çalışmamız bilimsel araştırma yöntemlerinden nitel araştırma ile ele alınmıştır. Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmalardır (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 45). Nitel araştırmalar geleneksel araştırma yöntemleriyle ifade edilmesi zor olan sorulara cevap bulmak isterken nitel araştırmacılar da incelenen konunun “ne kadar” ya da “ne kadar iyi” olduğunu incelemenin ötesinde daha geniş bir bakış açısıyla derinlemesine bilgi edinmek ister (Büyüköztürk & diğerleri, 2017, s. 252). Nitel araştırmaların dört temel özelliği bulunmaktadır. Bunlar; anlam ve anlam üzerine odaklanma, araştırmacının veri toplama süreci ve analizinde araç olması, tümevarımsal bir süreç izleme ve zengin betimlemelerde bulunmadır (Merriam & Tisdell, 2016, s. 14-17).

Nitel araştırmamızda araştırma deseni olgubilimdir. Olgular hayatımızda olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler, kavramlar ve durumlar gibi çeşitli biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Aşına olduğumuz bu olguları tam manasıyla anladığımız da söylenemez. Bizlere yabancı olmayan aynı zamanda da tam anlamını kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar için olgubilim desenin kullanılması uygun olmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 78). Bu çalışmada lise öğrencilerinin “dünya görüşü” kavramına ilişkin yaşantıları, algıları ve buna yüklediği anlamlar ortaya çıkarılmak için bu yöntem seçilmiştir.

2.2. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI VE KAYNAKLARI

Nitel bulguların üç tür veri toplama aracı vardır. Bunlar; derinlemesine açık uçlu mülakatlar, doğrudan gözlem ve yazılı belgelerdir. Mülakatlar, insanların kendi tecrübeleri, düşünceleri, duyguları ve bilgileri hakkında açık uçlu sorularla ürün verir (Patton, 2002, s. 4).

Çalışmamızda veri toplama aracı olarak görüşme yöntemi kullanılmıştır. Zira görüşme yoluyla, deneyimler, tutumlar, düşünceler, niyetler, yorumlar, zihinsel algılar ve tepkiler gibi gözlenmeyen anlaşılmaya çalışılır (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 148). Veri kaynaklarımız ise görüşme yapılan katılımcılardır.

Araştırmamızda katılımcılara standartlandırılmış açık uçlu sorular yöneltilmiştir ve bazı sorularda açıklamaya yönelik sondalar kullanılmıştır.

Çalışmalarda katılımcılara güven ve empatiye dayalı bir etkileşim ortamı oluşturabilmek önemlidir (Büyüköztürk & diğerleri, 2017, s. 21). Bundan dolayı görüşmeler öğrencilerin kendilerini baskı altında hissetmemeleri ve diğer katılımcılardan çekinmemeleri için bireysel görüşme olarak yapılmıştır.

2.2.1. ÇALIŞMA GRUBU

Bir durum çalışmasında, farklı, alışılmadık durumların ele alındığı çoklu durum çalışmaları tercih edilebilir, maksimum çeşitlilik örnekleme ile farklı durumların temsil edilmesi sağlanabilir ve çoklu bakış açısıyla durumların bütünüyle betimlenmesi gerçekleştirilebilir (Creswell, 1998, s. 156).

Maksimum çeşitlilik örnekleme, mekanlarda ya da bireylerde farklı olan bazı kriterleri önceden belirlemeyi ve sonrasında kriterlere göre oldukça farklılık gösteren mekanların veya katılımcıların seçimini içerir. Bu yaklaşım genellikle bir araştırmacının çalışmanın başlangıcında maksimum farklılığı sağlamak istediğinde seçilmekte, ideal bir nitel araştırmada bulguların farklı bakış açılarını veya farklılıkları yansıtmaya olasıdır (Creswell, 1998, s. 157). Böyle bir araştırma sonucunda ortaya çıkacak bulgular ve sonuçlar herhangi farklı bir yöntemle ulaştığımız sonuçlara kıyasla daha zengin olabilmektedir. Burada amaç genelleme

yapmak değil, tam aksine çeşitlilik gösteren durumlar arasında herhangi ortak ya da paylaşılan olguların olup olmadığını bulmaya çalışmaktır. Aynı zamanda da bu çeşitliliğe göre problemin farklı boyutlarını ortaya koymaktır (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 137). Maksimum çeşitlilik örnekleme önemli ortak kalıpları tanımlamaya yardımcı olur (Creswell, 1998, s. 119).

Nitel araştırmanın özelliklerinden biri dünyamızın karmaşıklığını anlatmak için bireylerin çok yönlü perspektiflerini sunmaktır. Böylece, çalışma grubu stratejisi araştırmada katılımcılar ve alanlar seçilirken bu karmaşıklığı inşa etmektir. Maksimum varyasyon örnekleme, araştırmacının farklı özellik ve niteliklerdeki (farklı yaş grupları gibi) alan ya da bireyleri seçtiği bir örnekleme stratejisidir. Bu yöntemde önce özellikleri belirlenir, sonra da bu özellikleri farklı ölçülerde gösteren bireyler ya da alanlar bulunur. Örneğin, bir araştırmacı önce liselerin ırksal kompozisyonun karakteristiklerini belirler. Sonra bu amaca yönelik olarak bu karakteristikler açısından farklı üç liseyi seçer, örneğin bir İspanyol lisesi, beyazların çoğunlukta olduğu bir lise ve ırksal olarak çeşitlilik gösteren bir lise (Creswell, 2008, s. 214).

Çalışma grubumuz Konya ili merkez ilçelerine bağlı on altı farklı liseden seçilmiştir. Bu liseler temel lise, sağlık meslek lisesi, anadolu imam hatip lisesi ve anadolu lisesinde okuyan on sekiz kız ve on sekiz erkek olmak üzere otuz altı öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcılar erkek öğrenciler için “E” kız öğrenciler için ise “K” kodları kullanılmakla beraber raporlaştırılma esnasında ise “EÖ1, EÖ2...EÖ1-İHL,EÖ2-İHL... ve KÖ1,KÖ2... KÖ1-İHL,KÖ2-İHL... ” şeklinde kodlandırılmıştır. Çalışma grubunun lise öğrencilerinden seçilme nedeni katılımcıların kimliklerini yeniden inşa ettikleri bir dönem olan ergenlik döneminde ileride daha çok şekillenecek olan bilgi ve dünya görüşlerinin temelini ve onları nelerin etkilediğini tespit edebilmektir.

Tablo 7 Çalışma Grubu

Cinsiyet	Okul Türleri					
	Anadolu Lisesi	Anadolu Lisesi (Proje)	İmam Hatip Lisesi	İmam Hatip Lisesi (Proje)	Sağlık Meslek Lisesi	Temel Lise
Erkek	7	1	6	3	1	-
Kız	-	7	8	1	1	1

2.3. VERİ ANALİZİ

Çalışmamızda veri analiz şekli içerik analizidir. Analizin amacı verilerde doğrudan görünmeyen ama kavramsal kodlama ve sınıflama vasıtasıyla temaların ve bu temalar arası ilişkileri ortaya çıkarmaktır. Bundan dolayı “Neden” ve “Nasıl” sorularına cevap aranmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 254). İçerik analizinde veriler önce kavramlaştırılır ardından ortaya çıkan kavramlar baz alınarak mantıklı bir biçimde düzenlemesi yapılır. Kavramlar nihayetinde temalara götürür ve bu sayede olgular daha anlaşılır hale getirilebilir (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 259). Çalışmamızda elde edilen veriler MAXQDA programı aracılığıyla kodlamaya tabi tutulmuştur. Kodlama verilerden çalışmalara yönelik kesitler elde etmek için, verilerin çeşitli açılara sembolik kısaltmalar yapmaktır (Merriam & Tisdell, 2016, s. 199). Yani veriler arasında bulunan anlamlı bölümler incelenmek ve karşılaştırılmak üzere isimlendirilmiştir.

Strauss ve Corbin üç tür kodlamadan söz eder. Bunlar daha önceden belirlenmiş kavramalara göre kodlama, verilerden çıkarılan kavramlara göre yapılan kodlama ve genel bir çerçeve içinde yapılan kodlamadır. Biz çalışmamızda genel bir çerçeve içinde yapılan kodlama türüdür. Bu tür yukarıda bahsi geçen iki türün birleşiminden oluşan bir kodlama çeşididir. Verilerin analizinden önce kavramsal

yapıya göre bir kodlama yapılırken analiz esnasında da ortaya çıkan yeni kodlar listeye dahil edilir. Önceden belirlenen kod listesi içerik analizini yönlendirir ve yeni kodlar tümevarımcı bir yaklaşımla verilerin incelendiğini gösterir (Strauss&Corbin, 1990 akt. Yıldırım & Şimşek, 2013).

3. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu bölümde, çalışma çerçevesinde yapılan görüşmelerin çözümlemesi neticesinde elde edilen bulgu ve yorumlar yer almaktadır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda lise öğrencilerinin dünya görüşü kavramı hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları, dünya görüşlerini etkileyen ve oluşmasındaki en büyük etkenlerin neler olduğu, ahlaki eylemlerinde neleri baz alarak davranış sergiledikleri, hayat amaçlarını yönlendiren unsurların neler olduğu, dini inançlarını ve dünya görüşlerini sorgulayıp sorgulamadıkları, okulda aldıkları eğitimin ve din kültürü ve ahlak bilgisi dersi ya da imam hatip lisesi meslek derslerinin dünya görüşlerine katkısının olup olmadığı, ergenlik dönemindeki lise öğrencilerinin kendilerini ailelerinden veya çevrelerinden farklı görüp görmedikleri ve bunların hangi açılardan olduğu, en sonunda da bir sorunla karşılaştıklarında dünya görüşleri çerçevesinde hangi mercilere başvurdukları incelenerek yorumlanmaktadır.

Çalışmada lise öğrencilerinin görüşmelerde kendilerine sorulan sorulara verdikleri cevaplar doğrultusunda metodoloji bölümünde açıklanan kodlama türüne göre ortaya çıkan fenomenler de kodlara dahil edilmiştir. Ana tema, dünya görüşü kavramıdır. Dini dünya görüşünü ve ahlaki etkileyen, şekillendiren veya başvurulan herhangi bir kaynak gibi unsurlar ise kodları oluşturmaktadır.

3.1. Öğrencilerin Dünya Görüşü Hakkında Bilgi Sahibi Olup Olmaması ve Dünya Görüşlerini Etkileyen Unsurlar

Araştırmada ana tema doğrultusunda öğrencilere ilk olarak yöneltilen soru “Sizce dünya görüşü nedir? Bu dünya görüşünü etkileyen unsurlar nelerdir?” sorusudur. Bu soruyla öğrencilerin üzerinde durulan konuyla ilgili bilgi sahibi olup olmadıkları ve bu kavramı zihinlerinde nasıl konumlandıkları ölçülmek istenmiştir. Ardından eklenen ikinci soruyla da öğrencilerin dünya görüşünü nelerin etkileyebileceği öğrenilip bu konudaki farkındalıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

3.1.1. Öğrencilerin Dünya Görüşünün Tanımı Hakkında Bilgi Sahibi Olup Olmamalarına Dair Bulgular

Katılımcı on sekiz kız ve on sekiz erkekten oluşan otuz altı öğrenciden bu konuda fikri olmayan üç tane imam hatip lisesi ve beş tane diğer liselerden öğrenci bulunmaktadır. Bunlardan ikisi erkek altısı da kız öğrencilerdir. Kalan yirmi sekiz öğrencinin dünya görüşü tanımlarından bazıları ise şöyledir:

“Dinine yaşadığı, çevreye göre şekillenen bakış açısı diyebilirim. İnsanın dünyaya nasıl baktığıdır.” (KÖ3)

“Kişinin yaşamını şekillendirdiği düşünceler bütünüdür.” (EÖ2)

“İnsanlar dünya görüşüne göre yaşar. Dünya görüşü bir bakış açısı.” (KÖ5)

“Dünya görüşü insanların olaylara ondan sonra durumlara karşı gösterdiği reaksiyonlar, hayata bakış açılarıdır.” (EÖ4)

“Benim için dünya benim inancım yönünde, dünyaya belli bir imtihan için geldiğime inanıyorum ben. Önümüze bazen zorluklar çıkar bazen güzellikler çıkar, güzellikler çıktığında ona şükredip zorluklar çıktığı zamanda hani bizi yaratana sığınıp, hani ebedi ahiret yurdunu temenni etmek için sadece kısa bir süreli konaklama yeri gibi düşünüyorum. Benim dünya görüşüm bu. Hani belli bir süre burada genel ihtiyaçlarımızı karşılayıp iyilikler yapıp sürekli iyilikte yarışmak gibi düşünüyorum. Ben dünyayı bu gözle görüyorum.” (KÖ7)

“Dünya görüşü insanın dünyaya bakış açısı ve aslında dünyadan ne beklediğidir Ne bekliyoruz, ne istiyoruz ve bunun için kendimiz neler yapıyoruz. Bence dünya görüşü budur.” (KÖ6)

EÖ4-İHL kodlu öğrenci kendi dünya görüşü özelinde şu cevabı vermektedir: *“Bence net bir dünya görüşünden bahsetmek zor olsa da dünya görüşüm: İnsanlara, doğaya, hayvanlara ve benden farklı olan her şeye (ideolojilere, ırklara, inançlara vs.) saygı duymak. Ancak bu şekilde herkesin adil bir şekilde yaşadığı ve sürdürülebilir bir yaşam mümkün olabilir...” (EÖ4-İHL)*

Aynı şekilde EÖ5-İHL kodlu öğrenci de kendi dünya görüşü çerçevesinde kapsamlı bir cevap vermiştir. Düşüncesinin bütünlüğünün bozulmaması adına görüşünün tamamına yer verilmiştir. *“Benim dünya görüşüm iki alt maddeye ayrılıyor: Hayati gerekçelere uyum ve doğru-yanlış öğrenimi. Birincisi için konuşmak gerekirse; insan benim görüşüme göre yaşadığı zamanı, çevreyi, bölgeyi ve bulunduğu yeri tanımalı ve kendi hayatının üzerindeki etkilerine göre geleceğine ve şimdiki zamanına göre hareket edip bir nebze bile olsa insan hayatını önemseyip kendi yaşantısı yönlendirmelidir. İkincisi için konuşursak eğer; insan yaşadığı hayatı istek ve arzular için değil, belirli gayeler ve amaçlar için yaşar; ayrıca gene yaşadığı hayatı kendi bilinci ve özü için değil, çevresi ve gelecek özler için yapmalı. Bu tarz gayeler ve umutlara ise ancak insan hayatını belirli doğru ve yanlışları tanımlayıp, düşünme yeteneği ve sorgulama eylemiyle birlikte hayatı anlamalıdır.”* (EÖ5-İHL)

“Dünya görüşümüz içinde bulunduğumuz ortamla sınırlıdır. Yani bizim yaşam biçimimizi belirler.” (EÖ9-İHL)

“Dünya görüşü insanların yaşama bakış açısıdır. Bunu insanların yaşadıkları çevre, kültürü, inancı ve okudukları etkiler.” (KÖ1-İHL)

“Dünya görüşü insanın var olma çabası kendine göre şekillendirdiği doğru ya da yanlışların toplum baskısıyla farklı yönler evrilmesi olabilir ya da kendi gözünde dünyanın nasıl bir yer olmasını istiyorsa bunun için bir amaç uğruna çaba sarf etmek, savaşmak, kendi değerlerine doğru hareket etmek.” (KÖ4-İHL)

“Dünyada neden geldiğini bilmek ve bu doğrultuda hayatı anlayıp yaşamaya çalışmak.” (KÖ6-İHL)

“Bence dünya görüşü insanların bir amaca bağlanmasıdır. Yani eğer bir insan bir amaca bağlanmadıysa ve bir amacı yoksa dünya görüşü de olmaz. Sürekli insan neden dünyaya geldiğini ve yaşam amacını sorgular. Bence dünya görüşü insanın her ne olursa olsun bir şekilde bir amaca bağlanmasıdır.” (KÖ9-İHL)

Yukarıda görüşme kaydı verilen öğrenciler birbirlerine yakın cevaplar vermiştir. Bu yanıtlar bakış açısı, yaşam biçimi, ontolojik sorular, değerler teorisi, davranış teorisi, bilgi teorisi ve öngörülen hayat şartları çerçevesinde yer almaktadır.

Birinci bölümde yapılan dünya görüşü tanımlarının kapsamına baktığımızda katılımcıların verdikleri cevaplar ve ileride bahsedilecek unsurlar bu alanın içinde yer almaktadır. Öğrencilerin kimliklerini kendilerinin inşa ettikleri ergenlik döneminde zihinlerinde bu kavramın yer alıyor olması oldukça kıymetlidir. Bir bireyin kendi dünya görüşünü keşfetmesinin çok değerli olması ve bunun öz farkındalık, öz bilgi ve öz anlama yolunda önemli bir adım olduğundan bahsedilmişti. Sire; dünya görüşü bir bağlılık olduğunu, hikaye veya (doğru, kısmen doğru ya da tümüyle yanlış olabilen) varsayımlar dizisi olarak ifade edilen, (bilinçli ya da bilinç altında, tutarlı ya da tutarsızca) gerçekliğin temel yapıları hakkında kabul edilen, yaşadığımız, hareket ettiğimiz ve sahip olduğumuz yapımızın temelini sağlayan kalbin temel bir yönelimi olduğunu ifade ettiğine birinci bölümde değinilmektedir (Sire, 2009, s. 20).

“Dünya görüşümün (hayat felsefemin veya bir şeye erişmenin arkasındaki yöntemle alakalı yöntem veya prensiplerimin) yaşımdan dolayı henüz oturmadığını düşünüyorum.” (EÖ2)

“Yani benim hani şu an benim kesinleştirdiğim bir dünya görüşüm yok ama olmasını gereken, dünyayı tanımlayabilirim. Yani iyiliklerin daha fazla olduğu kötülüklerin daha az olduğu kötü insanların daha adaletli şekilde cezalandırıldığımız dünya olmasını isterdim. Kendi dünya görüşümü oluşturacak kadar okuyup araştırmadım. Bir şey yok kafamda ama haberlerde görüyorum okuyorum bazen çok fazla kötülük var dünyada çok fazla savaş olsun hani çocuklara yapılan istismarlar olsun, kadın erkek eşitsizliği, cinayetler, adam kaçırmalar bir sürü kötülük var. Bunların daha az olmasını isterdim.” (KÖ4)

Yukarıda görüşme kaydının, tam da bahsedildiği gibi öğrencilerin öz farkındalık düzeylerini gösterdiği söylenebilir. Bu cevaplarla dünya görüşlerinin

oluşum süreçlerinin bilincinde olduklarını ve bu sürece kadar onların nelerden etkilendikleri görülmektedir.

3.1.2. Öğrencilerin Dünya Görüşünü Etkileyen Unsurlara Dair Bulgular

Katılımcılara yöneltilen sorunun devamında dünya görüşünü etkileyen unsurların neler olduğu da sorulmuştur. Bu soruya verilen cevapların bazılarını oluşturduğumuz kodları baz alarak şu şekilde sıralayabiliriz:

3.1.2.1. Cinsiyet

Dünya görüşünün şekillenmesinde birçok faktör etkilidir. Cinsiyet de bireyin dünya görüşünü etkileyen unsurlardan biridir. Katılımcılardan EÖ3 kodlu öğrenci bu unsuru *“Bunu etkileyende annesinin görüşleri, babasının görüşleri ama cinsiyete göre de yakınlarının görüşleri daha farklılık gösterebilir. Bu kadar.”*(EÖ3) diyerek açıklamıştır. Cinsiyete ilişkin bu açıklamada kültürel etkilerin de var olduğu görülmektedir.

3.1.2.2. Kültür/Coğrafya

Dünya görüşünü etkileyen unsurlardan biri de kişinin içinde büyüdüğü kültür ve coğrafyadır. Bireyin içinde bulunduğu toplumun kültürüyle zorunlu olarak etkileşim içinde olduğu bir gerçektir. Kültür ve kişilik etkileşiminin incelenmesinde bireysel davranış ön plana çıkmakla beraber bireysel davranış da onun kültürel durum ve öğelerini göz önünde bulundurmadan anlaşılamamaktadır. Toplumda kültürü kendi içinde barındıran ve bir medeniyet oluşturan unsur ise dindir (Akto, 2011, s. 214). Görüldüğü gibi dünya görüşünü etkileyen her unsur kendi içerisinde de birbiriyle etkileşim halindedir.

KÖ7 kodlu katılımcı bu unsuru *“Dünya görüşümü etkileyen inanç, aile yapısı, sosyal yapı, kültürel yapı, coğrafi etkenler de var bunun içinde dünya görüşünü bu şekilde.”*(KÖ7) şeklinde ifade etmiştir.

“... insan benim görüşüme göre yaşadığı zamanı, çevreyi, bölgeyi ve bulunduğu yeri tanımalı ve kendi hayatının üzerindeki etkilerine göre geleceğine ve

şimdiki zamanına göre hareket edip bir nebze bile olsa insan hayatını önemseyip kendi yaşantısı yönlendirmelidir.”(EÖ5-İHL)

“İkinci planda ise, Türk geleneklerine göreneklerine bağlıdır.”(EÖ8-İHL)

“İnanç, aile, çevre, gelenekler ve görenekler kişinin dünya görüşünü etkileyen unsurlardır.” (KÖ2-İHL)

Kültür/Coğrafya unsurunun etkisine görüşme kayıtlarında imam hatip lisesi öğrencileri daha fazla yer vermektedir.

3.1.2.3. Yaşam Standartları

Dünya görüşünü etkileyen birçok unsur olduğundan bahsedilmişti. Bunlardan biri de bireyin yaşam standartlarıdır. Genel olarak görüşme kayıtlarına bakıldığında bazı katılımcıların hayallerini bile yaşam standartlarının/maddi durumlarının sınırlandırdığı dikkat çekmektedir. Bu faktörü dünya görüşünü etkilemesi noktasında dile getiren katılımcıların bir kısmı aşağıda verilmiştir:

“Aslında, çevre faktörleri, yaşadığımız ortam büyütülme şeklimiz bunların hepsi hatta okuduğumuz kitaplar bile bence bunun üzerinde etkilidir.”(KÖ6)

“Bunu etkileyen faktörler birçok şey olabilir. İnsanın sosyal çevresi olabilir, ailesi olabilir, yaşam koşulları, yaşam standartları olabilir ve gelir düzeyi de olabilir.”(KÖ9-İHL)

3.1.2.4. İdeoloji

İdeoloji, siyasal veya toplumsal bir öğretiyi oluşturan, bir hükümetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dini, moral, estetik düşünceler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Alkan & diğerleri, 2005, s. 936). Görüldüğü üzere ideolojinin neredeyse her alanı etkileyen bir yönü vardır. Dünya görüşü de bunlardan biridir. EÖ7 kodlu katılımcı da *“Genel olarak ideolojilerden büyük çapta etkilenir.”(EÖ7)* diyerek görüşünü belirtmektedir.

3.1.2.5. Eğitim

Dünya görüşünü etkileyen en önemli unsurlardan biri de eğitimidir. Küçük yaşta formal eğitim almaya başlayan öğrenciler zorunlu on iki yıl bu sistemin içinde yoğunlanmaktadır. Sürecin doğal sonucu olarak da eğitimin dünya görüşü üzerinde büyük etkisi olduğu görülmektedir.

Eğitim faktörünü dile getiren katılımcılardan bir kısmının görüşme kayıtları aşağıda verilmiştir:

“Bence dünya görüşü insanın doğduğu çevrede yetiştirilme şekliyle kendi kafasında kurduğu yeni bir dünyadır. Bunu etkileyende annesinin görüşleri, babasının görüşleri ama cinsiyete göre de yakınlarının görüşleri daha farklılık gösterebilir. Bu kadar.”(EÖ3)

“...Bunların hepsi etkiler yaptığı iş okuduğu okul eğitim seviyesi.”(EÖ4)

“...Dünya görüşünü etkileyen unsurlar ise yetişme koşulları ve eğitim gibi kişisel gelişim konularıdır.”(EÖ9)

“İnsanların dünya görüşünü etkileyen unsurlar inancına, yetiştiği çevreye, aldığı eğitime vb. birçok etkene bağlı olabilir.”(EÖ4-İHL)

“İnsanın hayata olan bakış açısıdır. Dünya görüşümüzü dinimiz, yaşadığımız çevre ve aldığımız eğitim etkiler.”(EÖ6-İHL)

3.1.2.6. Din/Dini Görüş

Dünya görüşünü etkileyen en önemli unsurlardan biri din veya dini görüştür. Bireyin kendi mensup olduğu din ve dini eğitim, ailesinin dini veya dini anlayışı, çevresinin dini veya dini anlayışı dünya görüşünü etkilemektedir. Katılımcılardan bu faktörün dünya görüşü üzerinde etkili olduğunu ifade edenlerden bir kısmının görüşme kaydı aşağıda yer almaktadır.

“...kendi kafasındaki özellikle çevre bunu çok etkiler, doğduğu ortam, doğduğu aile, babası, annesi bunu çok etkiler, dini görüşü bunu etkiler, çevrenin dini görüşü bunları etkiler.”(EÖ1)

“Bu görüşü etkileyen pek fazla şeyler, farklı tarzda ve farklı şekillerde düşünen yine insanlar ve dinleridir.”(EÖ8)

“Bence dünya görüşü, insanın dinine göre şekillenir. Mesela, İslam’da baktığımız zaman hoşgörü, insanlara merhametli bir şekilde davranmam gerektiğini biliyorum buna göre davranıyorum insanlara. Yaşadığı çevre hep etkiler dünya görüşünü, nasıl bir ortamda yetiştiysem ona göre şekillenir. İnanıldığı dini de etkiler.”(KÖ3)

“Bence en önemli unsuru din. İnsanların düşünce yapısının gelişmesinin en önemli faktörlerinden biri aile ki ailesinin dinine göre ailesinin yaşantısına çevresine göre şekillenir. Bence budur yani.”(KÖ4)

“Dünya görüşümü etkileyen inanç, aile yapısı, sosyal yapı, kültürel yapı, coğrafi etkenler de var bunun içinde dünya görüşünü bu şekilde.”(KÖ7)

“Benim dünya görüşüm öncelikle dini esaslara ve kurallara bağlıdır.” (EÖ8-İHL)

“Bunu insanların yaşadıkları çevre, kültürü, inancı ve okudukları etkiler.”(KÖ1-İHL)

3.1.2.7. Aile ve Çevre

Küreselleşme sürecinde oluşan sosyo-kültürel sistem, günümüz ergenlerinin iç ve dış dünyalarını bütünsel olarak anlama ve anlamlandırmada kurumsal temelli ve kültürel alternatifler sunma noktasında yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda da modern dünyada kurulan toplumsal ilişkilerin, artık ergenin kimliğini kurgulaması için güvenilir bir referans oluşturmaktan uzak olması, bugün oluşan sosyal hareketlerin bir yönünü de ergenlerin kimliklerini yeniden inşa etme girişimleri olarak yorumlamanın mümkün olduğunu göstermektedir (Koç, 2006, s. 8-9).

Çalışmada yer alan aile ve çevre kodları aslında ayrı kodlardır. Aile unsurundan bahseden öğrencilerin neredeyse tamamı çevre unsurunu da dile getirdikleri için aynı başlık altında toplanmıştır. Aile kişinin yetişmesinde, karakterinin şekillenmesinde, din seçiminde, bireylere sunacağı yaşam standartlarıyla oluşacak alışkanlıklarda... etkilidir. Bu iki unsuru da dile getiren katılımcıların görüşme kayıtlarından bir kısmı aşağıda verilmiştir.

“Ailenin ve arkadaş çevresinin bu düşüncelerin şekillenmesinde etkili olduğunun düşünüyorum.” (EÖ2)

“Bence nasıl bir ailede dünyaya geldiğimizdir. Aslında hepimiz kendi doğduğumuz çevrenin bir parçasıyız onu temsil ediyoruz.” (EÖ9-İHL)

“Bence dünya görüşü insanın doğduğu çevrede yetiştirilme şekliyle kendi kafasında kurduğu yeni bir dünyadır. Bunu etkileyende annesinin görüşleri, babasının görüşleri ama cinsiyete göre de yakınlarının görüşleri daha farklılık gösterebilir. Bu kadar.” (EÖ3)

“Dünya görüşünü etkileyen faktörlerin ise yaşadığın yer, aile, arkadaşlar ve önüne çıkan insanlar olduğunu düşünüyorum.” (EÖ6)

“...bunu etkileyen unsurlar ise; aile ve arkadaş çevresi, eğitim.” (EÖ3-İHL)

“... insan benim görüşüme göre yaşadığı zamanı, çevreyi, bölgeyi ve bulunduğu yeri tanımalı ve kendi hayatının üzerindeki etkilerine göre geleceğine ve şimdiki zamanına göre hareket edip bir nebze bile olsa insan hayatını önemseyip kendi yaşantısı yönlendirmelidir.” (EÖ5-İHL)

“Evremizdeki en yakınlarımız nasıl yaşarsa biz de öyle yaşarız bence dünya görüşü budur.” (EÖ9-İHL)

“İnanç, aile, çevre, gelenekler ve görenekler kişinin dünya görüşünü etkileyen unsurlardır.” (KÖ2-İHL)

“Bunu etkileyen faktörler birçok şey olabilir insanın sosyal çevresi olabilir Ailesi olabilir yaşam koşulları yaşam standartları olabilir ve gelir düzeyi de olabilir.”(KÖ9-İHL)

3.1.2.8. Siyasi Görüş

EÖ4 kodlu öğrenci *“...dini görüş, siyasi görüş... bunların hepsi etkiler.”(EÖ4)* ve EÖ2-İHL kodlu öğrenci *“...siyaset, din vb gibi unsurlar etkileyebilir.”(EÖ2-İHL)* diyerek siyasi görüşün dünya üzerinde etkili olduğunu dile getiren katılımcılardır.

3.1.2.9. Bireyin Karakteri

Dünya görüşüne etki eden unsurların başında, kişinin sahip olduğu fitri özellikleri de kapsayıcı bir görüş bildiren EÖ7-İHL kodlu öğrenci, düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir: *“Bu dünya görüşünü etkileyen unsurlar bana göre dünya görüşüne sahip olanın ta kendisidir diye düşünüyorum.”(EÖ7-İHL)*

3.1.2.10. Yüce İdealler

İnsanların içinde yaşadığı topluma karşı sorumlulukları olduğu bir gerçektir. Bu sorumluluk ve aidiyet bilinci bireyin yaşamına bir takım özverili erdemler getirmektedir. Dini ve milli değerler de bu erdemler arasında yer almaktadır. Kişi erdemli davranışları yalnız kendi için değil gelecek nesiller için de sergilemektedir. Bu durumun farkında olduğu görülen EÖ5-İHL kodlu öğrenci dünya görüşünü etkileyen unsurlardan birinin de kişinin bağlı olduğu yüce idealler olduğu söylemektedir.

“... insan yaşadığı hayatı istek ve arzular için değil, belirli gayeler ve amaçlar için yaşar; ayrıca gene yaşadığı hayatı kendi bilinci ve özü için değil, çevresi ve gelecek özler için yapmalı.” (EÖ5-İHL)

3.1.2.11. Zaman

EÖ5-İHL ve KÖ8-İHL kodlu katılımcılar kişinin dünya görüşüne etki eden unsurlardan birini de zaman olarak ifade etmektedirler. Tasavvufi geleneğe ait olan ibnu'l vakt kavramının insanın içinde bulunduğu zamanın kişiye etki eden hali

anlamıyla alakası katılımcıların görüşlerinde dikkat çekmektedir (El-Cevziyye, 2013, s. 1038).

“...hayatının üzerindeki etkilerine göre geleceğine ve şimdiki zamanına göre hareket edip bir nebze bile olsa insan hayatını önemseyip kendi yaşantısı yönlendirmelidir.”(EÖ5-İHL)

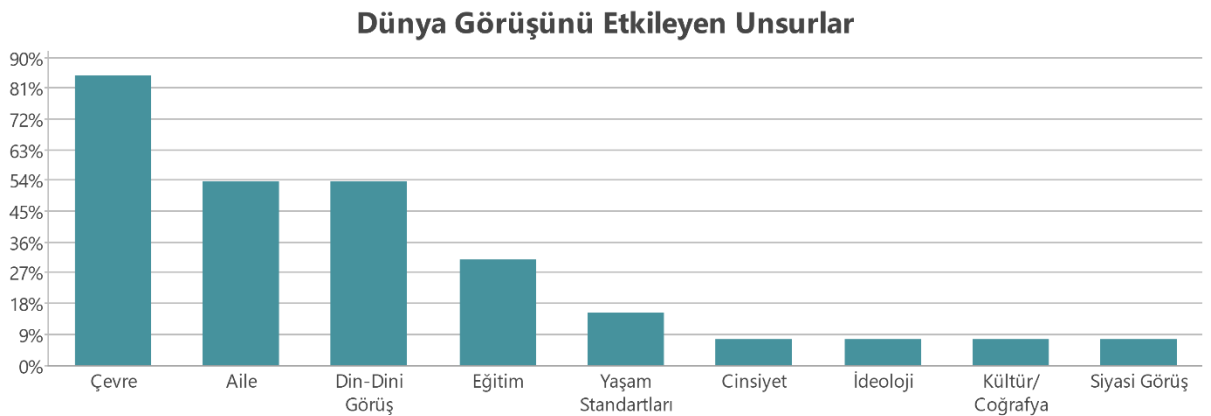
“Zaman, insanlar dünya görüşümü etkileyen unsurlardır.” (KÖ8-İHL)

3.1.2.12. İnternet/Sosyal Medya

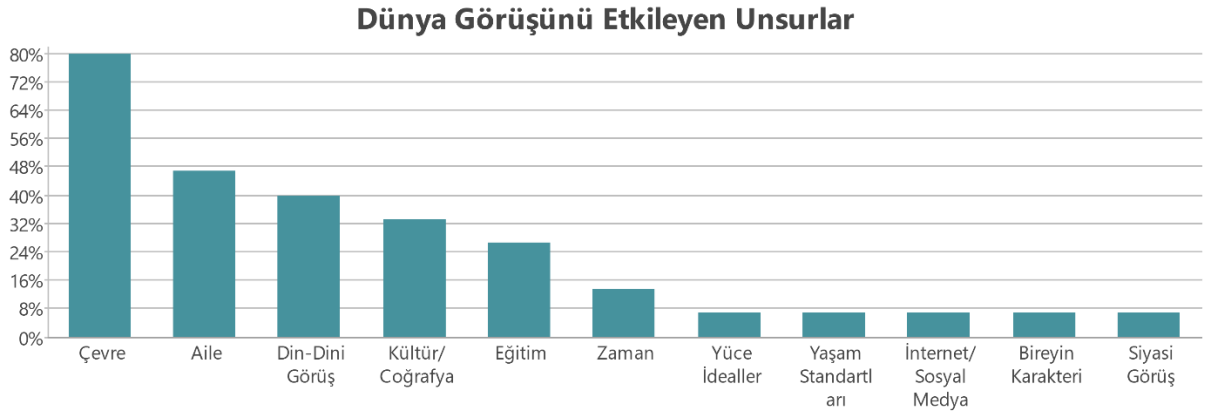
Teknolojinin gelişmesi ve internetin her cebe girmesiyle ortaya çıkan yeni iletişim unsuru insanların hayatında televizyondan daha büyük etki yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır. EÖ4-İHL kodlu öğrenci internetin de özelinde sosyal medyanın etkisinin daha fazla olduğunu ifade etmektedir. İnternet doğru kullanıldığında faydalı sonuçlar getirirken internet okuryazarlığı olmayan bireyler için göçebe bilgi yuvası haline gelmektedir.

“Ben de nelerden etkilendiğimi tam olarak bilemesem de temelde yukarıda yazdığım üç unsurdan etkilendiğimi ekstra olarak da bir Z kuşağı üyesi olarak internetin dolayısıyla sosyal medyanın içine doğmuş olmamın da dolaylı yoldan etkisi olduğunu düşünüyorum. Çünkü sosyal medya sayesinde benden daha farklı görüşte olan insanların da görüşlerini, farklı kültürleri, farklı inançları vs. tanıma fırsatı buldum.” (EÖ4-İHL)

Tablo 8 Dünya Görüşünü Etkileyen Unsurların Yüzdeler Görünümü

Tablo 9 İHL Öğrencileri İçin Dünya Görüşünü Etkileyen Unsurların Yüzdelerik Görünümü

Tablo 10 Dünya Görüşünü Etkileyen Unsurların Kod İlişkileri Tablosu

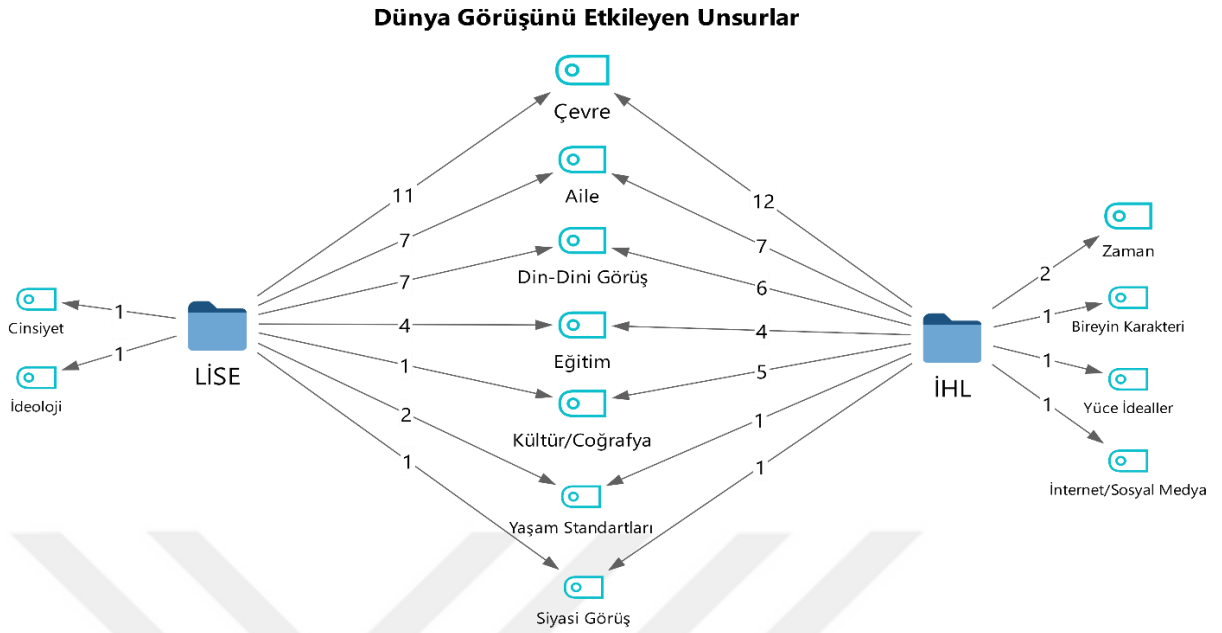
Kod Sistemi	Cinsiyet	Kültür/...	Yaşam Sta...	İdeoloji	Eğitim	Din-Dini G...	Aile	Çevre	Siyasi ...	TOP...
☐ Cinsiyet					■		■	■		3
☐ Kültür/Coğrafya						■	■	■		3
☐ Yaşam Standartları					■			■		3
☐ İdeoloji										0
☐ Eğitim	■		■			■	■	■	■	8
☐ Din-Dini Görüş		■			■		■	■	■	11
☐ Aile	■	■			■	■	■	■		12
☐ Çevre	■	■	■		■	■	■	■		16
☐ Siyasi Görüş					■					2
Σ TOPLAM	3	3	3	0	8	11	12	16	2	58

Tablo 11 İHL Öğrencileri İçin Dünya Görüşünü Etkileyen Unsurların Kod İlişkileri Tablosu

Kod Sistemi	Yaşam St...	Bireyin K...	Yüce İde...	Zaman	İntern...	Eğitim	Çevre	Aile	Kültür/C...	Din-...	Siy...	TOP...
☐ Dünya Görüşünü Etkileyen L			■									1
☐ Yaşam Standartları								■				1
☐ Bireyin Karakteri												0
☐ Yüce İdealler												0
☐ Zaman							■		■			3
☐ İnternet/Sosyal Medya												0
☐ Eğitim							■	■	■	■		8
☐ Çevre				■		■	■	■	■	■		19
☐ Aile	■					■	■	■	■	■		11
☐ Kültür/Coğrafya				■		■	■	■	■	■		10
☐ Din-Dini Görüş						■	■	■	■	■	■	11
☐ Siyasi Görüş										■		1
Σ TOPLAM	1	0	1	3	0	8	19	11	10	11	1	65

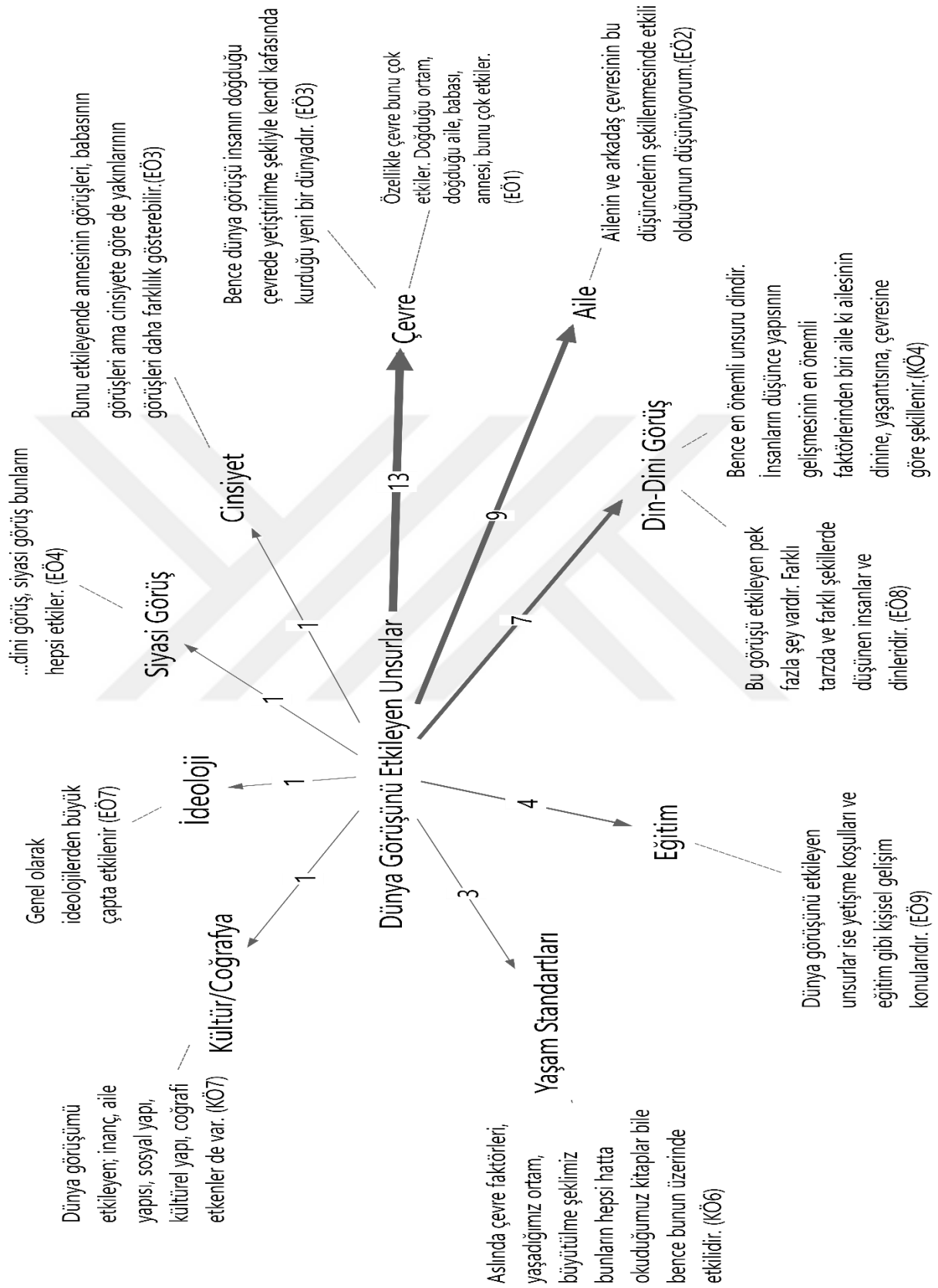
Dünya görüşünün ne olduğu konusunda imam hatip lisesi öğrencilerinden %17'sinin diğer lise öğrencilerinin ise %28'inin bilgileri bulunmamaktadır. Lise öğrencilerinin dünya görüşünü etkileyen unsurlara verdiği cevaplara bakacak olursak Tablo 8'de de görüldüğü üzere daha temel noktalara değinmekte oldukları görülmektedir. İmam hatip lisesi öğrencileri ise dünya görüşünü etkileyen unsurlardan daha özel unsurları dile getirmişlerdir.

Lise öğrencilerinin veri analizine baktığımızda çevre-aile, aile-din ve çevre-din kod ilişkilerinin öne çıktığı görülmektedir. İmam hatip lisesi öğrencilerinde ise çevre-eğitim, çevre-aile, çevre-kültür/coğrafya ve çevre-din kod ilişkileri öne çıkmaktadır. Koç'a göre ergenlerin ilk olarak önem verdikleri ailevi değerlerin, dinin geleneksel olarak çerçevesini çizdiği ahlaki anlayışın dışına taşmadığı göz önüne bulundurulduğunda gençlerin salt manada 'hümanist' bir dünya görüşü ile hayatlarını düzene sokmadığı anlaşılmaktadır. Türk toplumunda dinin, muhafazakar bir aile yapısını anlamlandıran ve meşrulaştıran bir anlam dünyası olarak hala önemli bir fonksiyona sahip olduğu görülmektedir. Bazı durumlarda gençler dine doğrudan başvurulmasa da ailevi, kültürel ve sosyal davranış kalıpları içerisinde dini değerler, bireyi psikolojik olarak etkisi altına alabilmektedir (Koç, 2006, s. 30). İleride de görüleceği üzere öğrenciler gerek ahlaki eylemlerinde gerek herhangi bir sorunla karşılaştıklarında ailelerine başvurmaktadır. Bazı katılımcılar anne babasının dini bilgisine güvendiği için ailesine başvurmayı dine başvurmakla eş değer gördüğünü ifade etmektedir.

Şekil 1 Dünya Görüşünü Etkileyen Unsurlar İki Vaka Modeli

Yukarıda yer alan iki vaka modelini inceleyecek olursak dünya görüşünü etkileyen temel unsurlarda lise öğrencileri ve imam hatip lisesi öğrencilerinin hem fikir olduğu söylenebilir. Öğrenciler dünya görüşünün en çok sosyal ortam olarak çevre ve aileden etkilendiği, ardından din ve dini görüş, eğitim ve kültür/coğrafya en çok verilen cevaplar arasındadır.

Şekil 2 Dünya Görüşünü Etkileyen Unsurlar - Kod-Alt kod-Bölümler Modeli

3.2. Öğrencilerin Ahlaki Değerlerinin Davranışa Etki Edip Etmemesi ve Ahlaki Değerlerinin Kaynağı

Görüşmede katılımcılara ikinci soru olarak ‐Ahlaki değerleriniz davranışlarınızı etkiliyor mu?‑ sorusu yöneltildi. Bu soruya ek olarak da öğrencilere ‐Mesela bir öğrenciye hırsızlık yapmak günah mı diye sorduğumuzda ya da doğru mu diye sorduğumuzda günah veya yanlış der. Peki, kopya çekiyor musun diye sorduğumuzda cevaplar değişebilir. Davranışa dönüşmekten kastettiğimiz budur.‑ açıklayıcı sonda iletildi.

Yöneltelen soruya verilen cevapların bir kısmında öğrenciler ahlaki değerlerinin davranışlarını etkilediğini bazıları kısmen etkilediğini bazıları ise ahlaki değerlerin bir dayatma olduğu görüşünü beyan ettiler.

‐Evet etkiliyor. Mesela insanlara karşı daha saygılı dürüst davranmam gerektiğini biliyorum ve buda davranışlarıma yansıyor. Dürüst bir insan olmuş oluyorum, bunun sonucunda.‑(KÖ3)

‐Tabi ki etkiler hani bazı şeyleri bir hareketin yanlış olduğuna kendimizi inandırdığımız zaman, bunu ahlaki olarak kendimizi inandırdığımız zaman, yaparken vicdani bir sorumluk hissediyoruz. O yüzden de davranışlarımızda etkili oluyor.‑(KÖ6)

‐Tabi ki etkiliyor, yani, bana kazandırılan belli bir ahlaki değerler var. Ben hayatımda bunlara göre davranırım. Benim için ahlaki değerler kıymetlidir. Eğer bana bunlar öğretildi ise dış ortamda da iç ortamda da davranışlarım hep bu yönde olur. Kendimle çelişmem çok fazla ahlaki yönde.‑(KÖ7)

‐Evet. Ancak bazı durumlarda ahlaki ikilemler oluşabiliyor. Örneğin hırsızlık genel olarak kötü bir şeydir ama bir yemeye muhtaçsınız bu durumda yemeye ihtiyacı olmayan birinin yemeğini çalmak (bence) sizi hırsız yapmaz.‑(EÖ5)

‐Tabii ki, bu bir insanın ahlaki değerlerine de bağlı olarak değişebilir ancak akli yerinde olan her bir bireyin davranışlarına etki eder diye düşünmekteyim.‑(EÖ3-İHL)

“Genel olarak etkilese de zaman zaman bulunduğum duruma göre kabul ettiğim ahlaki değerlere ters davrandığım olabiliyor. Yine de ahlaki değerlerimin davranışlarımı etkilediğini düşünüyorum çünkü onlara ters davrandığımda huzursuz hissediyorum.”(EÖ4-İHL)

“Dikkat etmeye çalışıyorum ama bazen istisnalar olabiliyor kopya gibi...”(EÖ6-İHL)

“Söylediğimiz sözle uyguladığımız davranışlar pek uyuşmuyor maalesef. Bunun sebepleri aile içi ve okulda verilen ahlaki eğitiminin yetersizliğidir diye düşünüyorum.”(EÖ7-İHL)

“Doğruyu söylemek gerekirse bazı yerlerde etkiliyor bazı yerlerde etkilemiyor etkilemeyen kısmı da bu sizin verdiğiniz örnek gibi.”(KÖ4-İHL)

Yukarıdaki görüşmelerden alınan bazı örneklerde öğrencilerin ahlaki değerlerinin davranışlarını etkilediği yer almaktadır. Değerleriyle davranışlarının uyumsuzluğunu da kendileriyle çelişme olarak görmektedirler. KÖ9 kodlu öğrenci bu konuyla ilgili *“...bunu istediğim gibi yaparsam, bu sefer de çatışma çıkar, ahlaki değerlerimize göre davranmalıyız.”* demiştir. EÖ4-İHL’de ahlaki değerlerine ters davrandığında kendini huzursuz hissettiğini ifade etmiştir.

Ahlaki kuralların yıkılması gerektiğini söyleyen EÖ7 kodlu katılımcı bu düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir: *“Ama vicdanında tam doğru ve saf olduğu asla söylenemez. Çünkü çok etkilenir çevresel koşullardan. "Vicdan saf değil mi? Peki o zaman mantığa sığınsak, belki orada ahlâkı buluruz." diyorsanız, o da saçmadır. Holocaust tamamen mantıkla yapılan bir eylemdi. Akıl ile yapılmış ahlâkın sonucuydu. O zamanın şartlarına göre bu ahlâklı bir hareket miydi? Almanlar için evet. O zaman evet belirli ahlâkî ilkelere dayanan ahlâkî bir eylemdi. Şuanda vicdan saf değil, mantıksa acımasız. Bu yüzden bütün ahlâkî kuralların yıkılması taraftarıyım.”(EÖ7)*. Bu öğrenci ahlaki değerlerinin kaynağını *“...ama genel olarak evrensel bir ahlâkın var olmayacağına inanıyorum. Vicdanıma soruyorum. Mesela vicdanım "Kavga et" diyorsa ederim ya da "Yaşlıya yardım et" diyorsa yine ederim. Ama vicdanında tam doğru ve saf olduğu asla*

söylenemez.”(EÖ7) diyerek vicdan olarak açıklamıştır. Yine bu doğrultuda cevap veren bir diğer öğrenci de “*Vicdanıma sığmayan şeyi yapmamaya çalışırım. Mesela hırsızlık yapmam çünkü vicdanıma sığmaz. Tamamen vicdanım ile alakalı başka herhangi bir dayanağı yok.*”(EÖ4) şeklinde fikrini ifade etmiştir. EÖ4, EÖ5, EÖ7 ve ileride de görüşüne yer vereceğimiz EÖ8 kodlu öğrenciler kendilerini ateist olarak tanımlamaktadırlar. Soruya inanç sistemlerinin farklılığı doğrultusunda cevap vermişlerdir. Ahlaki değerleri oluşturan unsurlardan birinin vicdan olması noktasında EÖ9-İHL kodlu katılımcı da “*bence yanlış olan bir şeyi yapmıyorum. Kendimce doğru bulduğum şeyleri yapıyorum.*”(EÖ9-İHL) cevabını vermektedir. Bu katılımcımız imam hatip lisesi öğrencisi olup diğer unsurlara da şu şekilde değinmektedir:

“*Dinen yanlış olan şeyleri yapmamaya çalışıyorum elimden geldiğince.*”(EÖ9-İHL)

“*Mutlaka etkiler. Çünkü dine inanan bir insan, onun ahlaklarını kabul eden bir insan ona göre davranır. İslam dininde örnek olarak yalan söylemek kötü bir davranıştır. Bir insan yalan söylemeye söylemeye yetişir. Daha kaliteli bir insan olur. Mutlaka görüşlerimiz ve davranışlarımızı etkiler.*”(EÖ1)

“*Etkiliyor, hırsızlık veya kul hakkı Allah’ın bize yasakladığı bazı şeyler ve bunu bilerek okulda kopya çekmiyorum, vermiyorum da ve bir insansan bir şey alacak olsam ne olursa olsun izin alıyorum bu konuya da dikkat ediyorum çoğu günah içinde aynı şekilde elimden geldiğince dikkat etmeye çalışıyorum. Yani etkiliyor.*”(KÖ6-İHL)

“*Evet, bence ahlaki görüş insanın davranışları ile bizzat uyumludur. Paraleldir. Benim hareketimi kısıtlandıran şeyler ahlaki görüşüm. Eğer şöyle düşünüyorum ahlaki görüşüm olmasaydı, bazen Hristiyan olsaydım birçok şekilde kendini kısıtlandırmazdım. Ahlaki görüşüm benim hayatıma yön veriyor.*”(KÖ9-İHL)

Yukarıda dinin ahlaki değerlere etki ettiğini ifade eden öğrencilerin bir kısmının görüşme kayıtlarına yer verilmiştir. Din tanımı ve içeriği gereği insana bir

yaşam biçimi sunar. İnanan insanlar da mümkün olduğunca dinin getirdiği bu hayat tarzıyla çelişmeden yaşamaya çalışırlar.

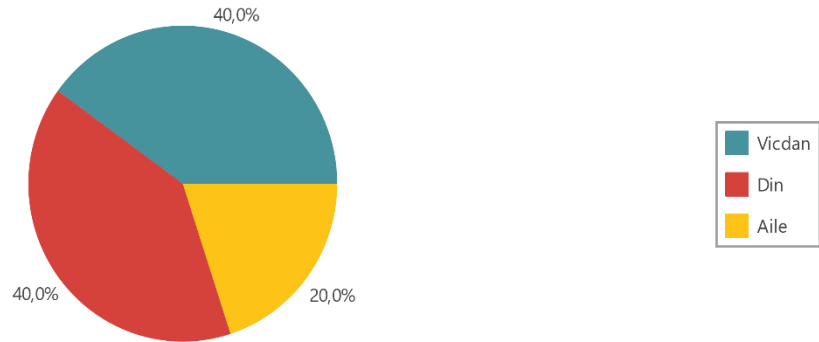
Ahlaki değerlere etki eden diğer unsurlar da aile ve örf olarak kodlanmıştır. Öğrenciler kendilerinin yetiştirdikleri ortamın yazısız kurallarını ve kendilerini yetiştiren ailenin değerlerini kendilerini etkileyen unsurlar arasında ifade etmişlerdir.

“Ailemin hoş karşılamayacağı şeyleri örfümüze aykırı olan şeyleri yapmamaya çalışıyorum.” (EÖ9-İHL)

Katılımcılardan EÖ8 kodlu öğrenci ise ahlaki toplum dayatması olarak görmektedir. Bu görüşünü de şu şekilde ifade etmektedir: *“Ahlaki değerler bana göre toplum tarafından bize baskılanmış şeylerden oluşuyor. Çünkü farklı bir ülkede veya farklı bir şehirde bizim ‘etik’ bulmadığımız şeyler orada yaşayan insanlara göre doğru veya “yapılsa da olur yapılmasa da” şeklinde düşünülebiliyor. Dolayısıyla ahlaki değerlerle toplum bağıntılı olduğundan ve toplumun dayattığı/dayatmaya çalıştığı şeylerin bazılarında uzak duruyorum.” (EÖ8)*

Tablo 12 Ahlaki Değerleri Etkileyen Unsurların Yüzdeler Görünümü

Ahlaki Değerlerin Kaynağını Oluşturan/ Etkileyen Unsurlar

Yukarıda yer alan tablo katılımcıların görüşme kayıtları sonucunda elde edilen verilerin yüzdeler değere dönüştürülmüş halidir. İmam hatip lisesi öğrencileri için bu değerlerin kaynağını oluşturan/etkileyen unsurlara örfü de ilave etmektedir.

İmam hatip lisesi öğrencilerinin %17’si ahlaki değerlerinin davranışlarını bazen etkileyip bazen etkilemediğini ifade etmektedirler. Diğer liselerdeki öğrencilerden %11’i ahlak kavramını ahlak felsefesi bağlamında kabul ettikleri için

ahlaki kuralları dayatma olarak görmekte ve davranışlarını etkilemediğini söylemektedirler. Bu düşünceye sahip öğrencilerin dini inançları bulunmamaktadır. Öğrencilerin geri kalanı yani %89'u için ise ahlaki değerler davranışlarını etkilemektedir.

3.3. Öğrencilerin Ahlaki Eylemlerinde Kuşku Duyduklarında Başvurdukları Kaynak Tercihlerine Dair Bulgular

Katılımcılara üçüncü olarak ‐Ahlaki eylemlerinizin doğruluğu konusunda kuşkuya düştüğünüzde kime veya nereye başvurursunuz?‑ sorusu yöneltildi. Bu soruyla bir önceki soruyu birlikte değerlendirildiğinde ortaya çıkarılmak istenilen şey öğrencilerin ahlaki değerlerinin kaynağını somut bir şekilde temellendirip temellendiremediklerini ve ahlaki davranışlarında bir kuşku duyduklarında meydana gelen sorunları çözüme noktasında başvurdukları kaynakların içeriği hakkında bilgi sahibi olmaktır.

Katılımcıların ahlaki eylemlerinde kuşkuya düştüklerinde başvurdukları kaynakları şu şekilde sınıflandırılmıştır:

3.3.1. Aile

Ergenlik dönemindeki gençler, dini hayatlarıyla ilgili sahip oldukları bilgi ve yaşantı düzeyine önce ailede aldıkları din eğitimiyle ulaşmaktadırlar. Bunun yanı sıra okulda aldıkları din eğitimi de etkili olmaktadır (Koç, 2006, s. 18). Ailesine başvuran öğrencilerin görüşme kayıtlarından bazıları aşağıda verilmiştir:

‐Bu konuda kuşkuya düştüğümde ilk olarak ebeveynlerimle iletişime geçerim.‑(EÖ6)

‐Kuşkuya düştüğümde ilk başta anneme, hani böyle böyle oldu diye onun fikrini soruyorum.‑(KÖ1)

‐Meal okumaya ve anneme sormaya çalışıyorum genellikle.‑(KÖ2)

“Yani genel olarak hayattaki en büyük yardımcım annem olduğu için genelde ona başvuruyorum.”(KÖ4)

“Kendi hem inancıma göre hem de ailemden gelen kültürel özelliklere göre ahlaki davranışların doğruluğunu anlayabilirim. Bu şekilde büyüklerime danışırım. Daha çok onlara danışırım.”(KÖ9)

“Başta aileme, hocalarıma eğer cevap alamazsam Kur’an-ı Kerim’e.” (EÖ2-İHL)

“Annem ve babam bu konuda bilgili oldukları için onlara sorarım. Onlar da zaten Kur’an doğrultusunda yardımcı olurlar. Yani Kur’an’a başvurmuş oluyorum.” (EÖ6-İHL)

“İlk başta anne ve babama daha sonrasında onlardan yardım alamazsam bilen birine ya da kitaplardan yardım alırım.” (KÖ4-İHL)

Yukarıda görüşme kayıtlarından bir bölümü aktarılan öğrenciler ilk güvenilir kaynak olan ailelerini görmektedirler. Öğrenciler genel olarak ailelerinin kendilerini yetiştirdikleri için bunun doğal sonucu olarak onlar gibi düşündüklerini söylemektedirler.

3.3.2. Din

Dine başvuran öğrencilerin görüşme kayıtlarından bazıları şu şekildedir:

“Ama biraz daha olgunlaşmışsak akıl baliğ dediğimiz çağı geçmişsek inandığımız dinin kaynaklarına başvururuz. Bu vahiy olabilir, Kur'an olabilir İslam dininden örnekle. Hristiyan ise başka kendi inceliğine bakar. Bu inandığı dine göre yaş ilerledikçe buna bakabilir.”(EÖ1)

“Ahlaki eylemlerimin doğruluğu konusunda kuşkuya düşersem bu ahlaki temelleri neye göre belirlediğimin yani ana kaynaklarına bakarım. Atıyorum bunu dine göre belirliyorsam Kur’an ya da Peygamberin hayatındaki örneklerle bakarım. Din dışında şeylere göre belirlenmişse bunu belirleyen ya da bana bunları aşılaman

insanın yaşantısında dönüm noktasına bakarım. Buna göre de kendime bir yol çizerim.”(EÖ3)

“Herhangi bir dine mensup olan hemen herkes gibi ben de ahlaki olarak kuşkuya düştüğümde dinime yani İslam’a başvururum.” (EÖ4-İHL)

“Kur’an ve sünnete başvururum. Sonuçta en güzel örnek bizim için Peygamberimiz (s.a.v).” (KÖ2-İHL)

3.3.3. Güvenilir Kişiler

Güvendiği kişilere başvuran öğrencilerin görüşme kayıtlarından bazıları şunlardır:

“Tabi ki de bunu en iyi bilebilecek kişi olarak kimi görüyorsam ona başvururum. Bu kişi de hani ailem olabilir. Onun dışında eğer ahlaki görüş olarak düşündüğüm din üzerinden de düşündüğüm için de olayı mesela din kültürü öğretmenime de sorabilirim. Ya da Kendime yakın hissettiğim akrabamdan herhangi birisine de sorabilirim.”(KÖ8)

“Bazen bilgisine güvendiğim bir büyüğüme danışır bazen de kendi vicdanımla yüzleşirim.”(EÖ9)

“İlk olarak internette güvendiğim hocaların videolarına bakarım.”(EÖ2)

“Verdiğim kararın kuşkuya düştüğüm zaman genellikle bu davranışım ile ilgili bilgisi olduğunu düşündüğüm kişilerle iletişim, ahlaki açıdan bana ileriki zamanlarda da kararımın doğruluğunu arttıracacağı için genellikle araştırma yöntemi olarak buna başvururum. Eğer imkanım yoksa çeşitli araştırmalar ile eylemimi sorgularım.” (EÖ5-İHL)

“İlk olarak çevremde güvendiğim bilgisi olduğunu düşündüğüm kişilere başvururum.”(EÖ9-İHL)

“Bu konuda eğitim almış veya kesinlikle doğru cevabı verebilir dediğim kişilere başvururum.” (KÖ3-İHL)

Katılımcıların beyanlarına baktığımızda ahlaki eylemlerinde kuşkuya düştüklerinde daha çok kendilerini anlayan güvendikleri kişilere başvurmayı tercih etmektedirler.

3.3.4. Yazılı Kaynaklar

Yazılı kaynaklara başvuran öğrencilerin görüşme kayıtlarından bazıları aşağıda yer almaktadır:

“Ailem özellikle hani anneme sorabiliyorum. Bazen din kültürü öğretmenlerime danışıyorum. Genellikle öğretmenlerim bana yardımcı oluyor. Özellikle kitaplara danışıyorum bu şekilde.”(KÖ6)

“Yani yazılı kaynağa başvururdum önceden. Yine zaman zaman başvurabilirim.”(EÖ4)

“İlk başta anne ve babama daha sonrasında onlardan yardım alamazsam bilen birine ya da kitaplardan yardım alırım”(KÖ4-İHL)

“Ailem de bu konuda bana çok yardımcı oluyor genelde. Şüpheye düştüğüm konular olmuyor ama eğer olursa dediğim gibi danışıyorum ve öğretmenlerimin bana tavsiye ettiği kitapları okuyorum. Okuyarak kafamdaki sorunları gideriyorum.”(KÖ9-İHL)

3.3.5. İnternet

İnternete başvuran öğrencilerin görüşme kayıtlarından bazıları aşağıda yer almaktadır:

“İlk olarak internette güvendiğim hocaların videolarına bakarım.”(EÖ2)

“Genelde en yakınımnda annem olduğu için anneme başvururum. Onun haricinde eğer yanımda kaynak varsa kaynaklardan bakarım, internet, kitap vs. Kur’an-ı Kerim. Onun haricinde kendi okul hocalarıma da öğretmenlerime de sorarım çoğu kez. Hatta en içime sinen de genelde onlardan aldığım cevap oluyor. Çünkü onların bilgilerine, gerçekten kıymet veriyorum bu şekilde.”(KÖ7)

“Öncelikle internetten ya da dini kaynaklardan araştırma yaptıktan sonra kafamda netleştiremezsem din dersleri öğretmenlerime başvurabilirim.” (EÖ4-İHL)

“Genellikle internetten araştırıyorum. Yakınımda bu konu hakkında bilgi sahibi pek kimse yok.” (KÖ5-İHL)

EÖ9-İHL kodlu katılımcı öğrencimiz ise bu kaynağı güvenli bulmadığını *“İnternette bakmam çünkü internet ortamındaki bilgilerin ne kadarının doğru ne kadarının yanlış olduğunu bilmiyoruz.” (EÖ9-İHL)* diyerek ifade etmektedir.

3.3.6. Vicdan

Ergenlerde vicdan gelişiminde meydana gelen ilerlemeler kişiyi iç kontrole, kendine sahip olmaya ve daha bağımsız fakat daha sorumlu davranmaya yönlendirmektedir. Zira bu aşamada suçluluk ve günahkarlık duyguları güçlenmektedir (Koç, 2006, s. 29). Vicdanına başvuran öğrencilerin görüşme kayıtlarından bazıları düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedirler:

“Vicdanım birinci önceliklidir. Vicdanıma sığıyor mu sığmıyor mu içimde ukde kaldı mı yaptığımdan dolayı pişman mıyım? diye.” (EÖ4)

“Ahlaki değerlerimin kendime ait olmasından dolayı herhangi bir kuşkuya düştüğümde yine kendime danışıp bu kuşkudan çıkmam gerekir. Yani başvurduğum kişi kendim ve düşüncelerim olur.” (EÖ5)

“Vicdana sorduydum mantığa, mantığa sorduydum vicdana.” (EÖ7)

“Bazen bilgisine güvendiğim bir büyüğüme danışır bazen de kendi vicdanımla yüzleşirim.” (EÖ9)

“Öncelikle kendi vicdanıma sorarım.” (EÖ8-İHL)

3.3.7. Öğretmenler

Öğretmenlerine başvuran öğrencilerin görüşme kayıtlarından bazılarına aşağıda yer verilmektedir:

“Ondan sonra okuldaki kendi bilgisine güvendiğim din kültürü hocası olsun veya başka hocalarım olsun onlara soruyorum. Genellikle cevap aldığım için daha yüksek mercilere başvurmuyorum.”(KÖ1)

“Genellikle okuldaki öğretmenlerime ya da anneme sorarım “bu davranışım doğru mudur diye, ne yapmam gerekir diye.””(KÖ3)

“...Onun dışında eğer ahlaki görüş olarak düşündüğüm din üzerinden de düşündüğüm için de olayı mesela din kültürü öğretmenime de sorabilirim...”(KÖ8)

“Anneme, babama ya da okuldaki mesleki hocalara başvururum.”(EÖ7-İHL)

“Bu konuda çok şanslıyım. Aslında İmam hatip öğrencisi olduğum için düşüğümde öğretmenlerime ve diğer hocalarıma da başvurabiliyorum ve bu konu hakkında onlardan bilgi alabiliyorum.”(KÖ9-İHL)

Yukarıdaki görüşme kayıtlarına bakıldığında öğrencilerin %35'i öğretmenlerini epistemik otorite olarak görmektedirler.

3.3.8. Akıl

“İlk olarak kendi akıl ve mantığıma, çözümü orada bulamazsam ancak ebeveynlerime.”(EÖ3-İHL)

EÖ3-İHL kodlu öğrenci ilk olarak aklına başvuracağını söyleyen tek öğrencidir.

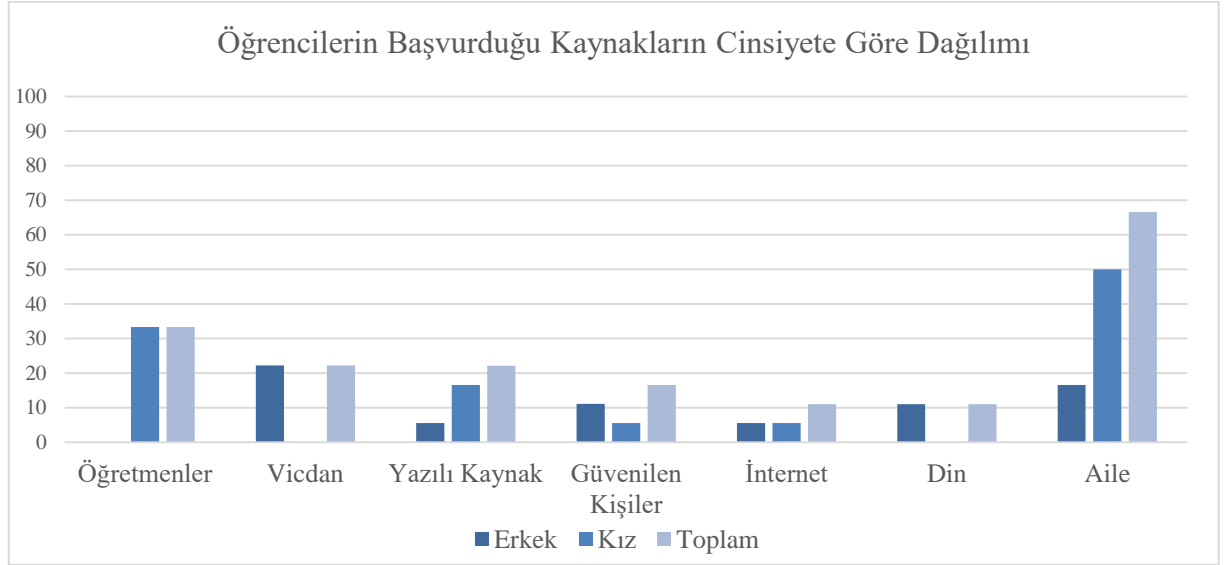
3.3.9. Arkadaşlar

KÖ7-İHL kodlu öğrenci arkadaşlarına başvuracağını söylemektedir: *“Çoğunlukla anneme ya da babama sorarım. Arada da arkadaşlarıma...”(KÖ7-İHL)*

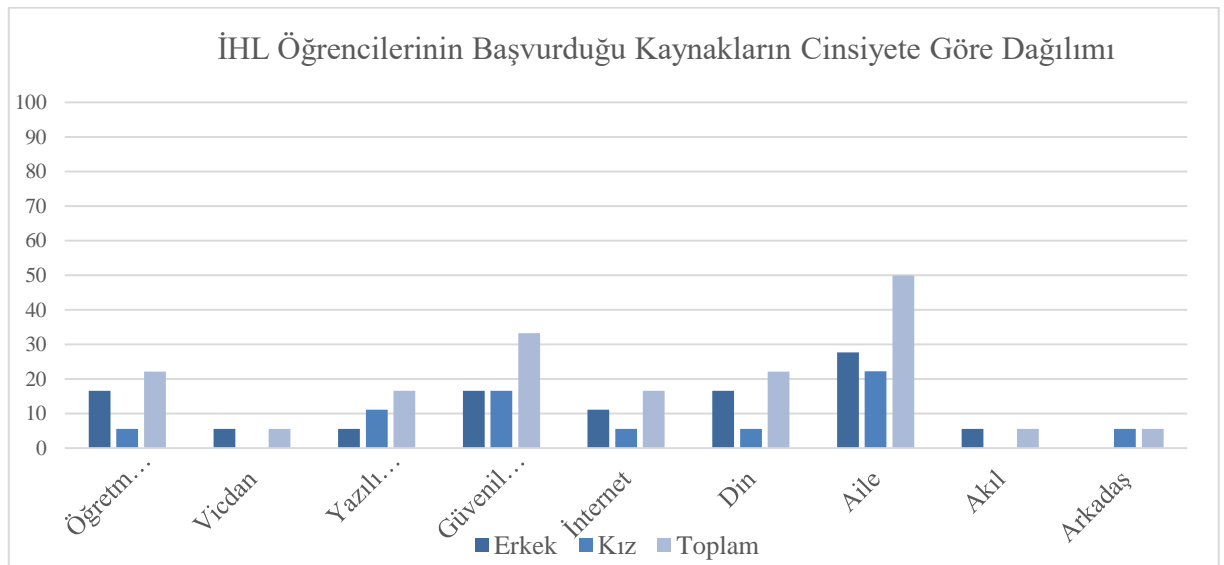
Başlık haline getirilen kodlar altında verilen görüşme kayıtlarından bazı alıntıları incelendiğinde aslında katılımcıların tek bir kaynağının olmadığı ve bu kaynaklar birbirinden bağımsız da olmadığı görülmektedir. Kodlar oluşturulurken çakışan ve birlikte oluşturulan kodların sayısı oldukça fazladır. Yani öğrencilerin öncelikli kaynakları ve onlara alternatifleri olduğu söylenebilir.

Katılımcılardan EÖ1 kodlu öğrenci başvurulan kaynağın yaş faktörüne göre değiştiğini söylemiştir. Farklı yaş gruplarında ulaşabildiği en yakın ve güvenilir bulduğu kaynağa yönelmektedir.

Tablo 13 Öğrencilerin Ahlaki Eylemlerinde Kuşkuya Düşüklerinde Başvurdukları Kaynakların Cinsiyete Göre Dağılımının Yüzdeler Görünümü

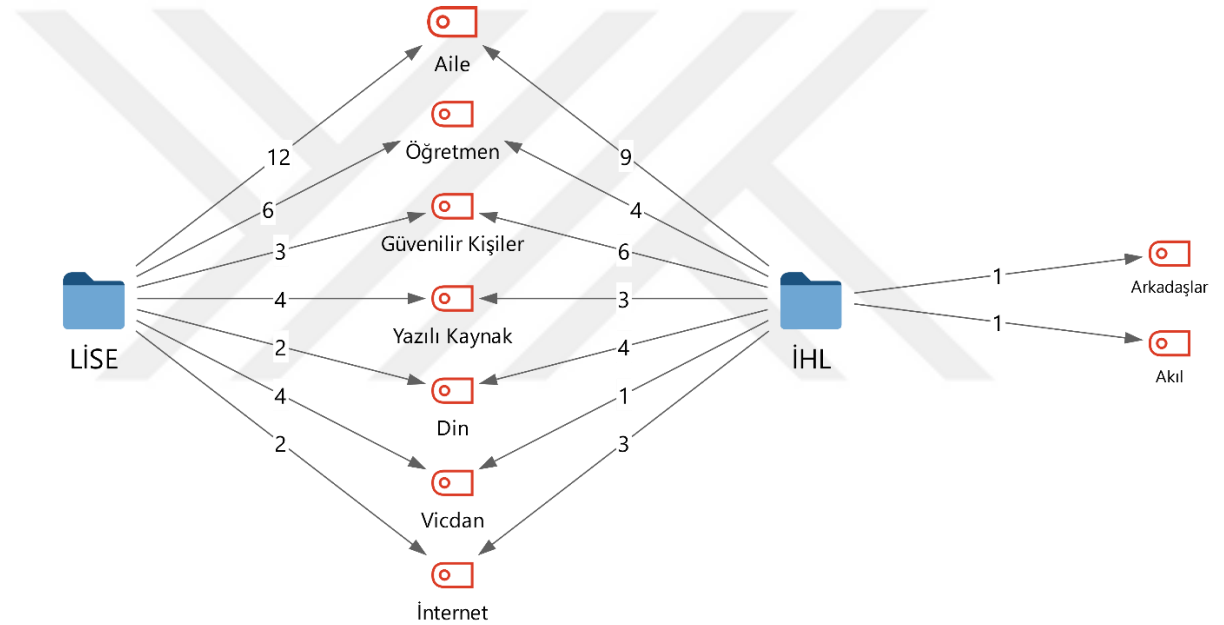

Tablo 14 İHL Öğrencilerinin Ahlaki Eylemlerinde Kuşkuya Düşüklerinde Başvurdukları Kaynakların Cinsiyete Göre Dağılımının Yüzdeler Görünümü

Yukarıdaki tabloya göre katılımcıların kaynak olarak verdikleri cevapların toplam öğrenci sayısına göre oranı verilmiştir. Lise öğrencileri içerisinde kız öğrenciler daha çok ailelerine, öğretmenlerine, yazılı kaynaklara erkek öğrencilerden daha fazla başvurmakta oldukları gözlemlenmiştir. Dine ve vicdana danışma noktasında erkek öğrenciler daha çok ön plana çıkmaktadır. İmam hatip lisesi öğrencileri arasında öğretmenlere, dine ve aileye başvuru hususunda da erkek öğrenciler bir adım önde oldukları görülmektedir.

Ahlaki Eylemlerin Doğruluğu Konusunda Kuşkuya Düşüldüğünde Başvurulan Mecralar

Şekil 3 Ahlaki Eylemlerin Doğruluğu Konusunda Kuşkuya Düşüldüğünde Başvurulan Mecralar İki Vaka Modeli

İki farklı grup olarak görülen lise ve imam hatip lisesi öğrencileri arasında kodlama sıklığı da göz önünde bulundurulduğunda öğrencilerin içinde buldukları sosyal ortamlar olan aile ve okul kapsamında ebeveynlerine ve öğretmenlerine kaynak olarak daha çok lise öğrencilerinin başvurduğu ortaya çıkmaktadır. İmam hatip lisesi öğrencilerinin ise güvendikleri kişilere ve dine lise öğrencilerinden daha çok başvurduğu görülmektedir.

3.4. Öğrencilerin Hayat Amaçlarına Dair Bulgular

Görüşmede dördüncü soru olarak katılımcılara “Hayatınızın amacını belirleyen şey nedir?” sorusu yöneltilmiştir. Onlar da hayat amaçları ve bunları belirlerken kendilerini nelerin etkilediğini belirtmektedirler.

3.4.1. Hedefler/İdealler

“Hayatımın amacını kendime özgü düşüncelerim, dinim ve elimde bulunan imkanlar belirler.” (EÖ6)

“Değerlerim ve ideallerim. Bunları belirleyenler ise yetiştiğim çevre ve ilgi alanlarım.” (EÖ9)

“Hayallerimiz hedeflerimiz bizim ne olmak istediğimiz yani hayatın nasıl gideceğini belirleyen şey.” (KÖ9)

“İnancım, ailem, hayallerim ve yapmak istediklerim.” (KÖ4-İHL)

“Hem iyi bir Müslüman olarak yaşamak hem de kariyer planlarım.” (EÖ6-İHL)

Öğrencilerin verdikleri cevaplardan bazıları yukarıda görülmektedir. Hayat amaçları hedefleri ve idealleri olan öğrencilerin bu amaçlarını çevre, din, içinde bulunduğu imkanlar, ilgi alanları... gibi etmenler etkilemektedir.

3.4.2. Aile

“Hayatımın amacını belirleyen şey aile beklentileri. Çünkü insanın kendinden önce ailesinin olmasını istediği şeyleri yapma gibi bir yükümlülük ediniyor kendine. Bu yüzden de ailedir yani. Kendimden önce geliyor.” (EÖ3)

“Hayallerim yani aslında dünya görüşü dedik ya bence onunda bir etkisi var... Karakterim aslında yine büyütülme şeklim de bunda etkili bence. Ondan sonra inandığım şeyler yapmak istediğim bazı şeyler var.” (KÖ6)

“İnancım, ailem, hayallerim ve yapmak istediklerim.” (KÖ4-İHL)

“İnanç, ailem ve hayallerim.” (KÖ8-İHL)

Katılımcılar, görüşme kayıtlarında hayat amaçlarını belirleyen unsurlardan birini de aileleri ve aile beklentileri olduğunu söylemişlerdir. Katılımcı öğrencilerin ailelerinin kendi üzerlerindeki etkisinin farkında oldukları görülmektedir. Ergenlik çağının getirdiği “ben ailemden ve herkesten farklıyım” söyleminde olmayan öğrenciler vardır.

3.4.3. Akıl/Mantık

“Hayatımın amacını belirleyen şey aklım ve fikirlerimden başka hiçbir şey değildir.”(EÖ8)

EÖ8 kodlu öğrenci dünyaya rasyonel olarak bakmaktadır. Katılımcının bir inanca sahip olmadığı daha önce belirtilmişti. Örf, din ve ahlak kurallarını kendine dayatılan bir baskı unsuru olarak görmektedir. Onun nazarında bilgi güçtür. Dolayısıyla hayat amacının oluşmasında da salt akli ön plana çıkarmaktadır.

3.4.4. Haz

“Haz. Hedonist yaklaşıyorum belirlerken. Aslında bütün insanlar hedonist yaklaşır. Ama kendine itiraf edemez. Mesela bir doktor "Hayatımın amacı koşulsuz, şartsız insanları iyileştirmek" derse bu yalandır. Aslında tek koşulu, iyileştirdiğinde aldığı hazdır.”(EÖ7)

Katılımcı görüşme kaydında da bahsettiği gibi kendine hedonist bir yaklaşım belirlemiştir. Hayat amacında da bu etkilidir.

3.4.5. Çıkarlar

“Hayatımın amacını hayallerim belirler. Ailemin, kendimin, toplumun çıkarları belirler. Yani ister istemez maddi kaynaklar da belirler de maddi olanaklar da. ... Daha çok tatmin olmaya çalışırım yaptıklarımın.” (EÖ4)

Katılımcı hayatının amacını belirlerken nelerin etkili olduğundan bahsetmektedir. Bunlardan biri de elde edeceği çıkarlardır. Pragmatist bir bakış

açısına sahip olan EÖ4 kodlu öğrenci, vicdanını merkeze alarak hareket eden bir bireydir. Tümel bir bakış açısıyla inceleyecek olursak bencil bir çıkarıcı tavır söz konusu değildir. Hem kendini hem de ailesini memnun edecek bir fayda sağlayabilme noktasında hayat amacını belirlemektedir.

3.4.6. Hayaller/Düşünceler

“Hayallerim yani aslında dünya görüşü dedik ya bence onunda bir etkisi var... Karakterim aslında yine büyütülme şeklim de bunda etkili bence. Ondan sonra inandığım şeyler yapmak istediğim bazı şeyler var. Bence bu etkili.”(KÖ6)

“Hayallerimiz, hedeflerimiz, bizim ne olmak istediğimiz yani hayatın nasıl gideceğini belirleyen şey.”(KÖ9)

“Düşünce şeklim ise inancıma benzer bir şekilde çalışır. İnsan bu hayata görev için gönderilmiştir ve bu görevi herkesin üstlenmesi gerekir.” (EÖ5-İHL)

“Hayallerim ve imkanlarım.” (KÖ5-İHL)

“İnanç, ailem ve hayallerim.”(KÖ8-İHL)

Hayatının amacının hayalleri olduğunu söyleyen öğrencilerden beş tanesinin görüşme kaydı yukarıda verilmiştir. Görüldüğü gibi katılımcıların hayatlarının amaçlarını hayalleri belirlemektedir. Lakin bu hayalleri de sınırlandıran alt etmenler mevcuttur. Öğrencilerin yetiştikleri çevre, aileleri, imkanları, inançları, eğitimleri... gibi unsurlar birlikte yoğrularak bireyin karakterinin oluşturur. Hayal kuran kişi de bu şekillenmiş karaktere sahip olan birey olduğu için hayalleri de bu minvaldedir.

3.4.7. Din

“Benim hayatımın amacını belirleyen açıkçası din çünkü hani bir cennet cehennem kavramı var. Benim inandığım dinde cennete gitmeyi istiyorum her Müslüman gibi. Tabii ki bunu da belirleyen, yaşamı belirleyen neler yapıp yapmayacağıma belirleyen kavram cennet, cehennem ve din.”(EÖ1)

“Allah’ın rızasını kazanmak.”(EÖ2)

“Hayatımın amacını kendime özgü düşüncelerim, dinim ve elimde bulunan imkanlar belirler.”(EÖ6)

“Bence ilk başta dinim oluyor yani. Amacım, dini yaşantılarım nasılsa yani dini görüşüm her şey amacımı belirliyor. Yani amacımı belirleyen şey dinim oluyor benim için.”(KÖ1)

“Benim hayatımın amacı Allah'a iyi bir kul olmak. İkincisi doktor olmak. Onu belirleyen şey yine paraya çıkıyor bence. Para için çalışıyor ama insanların gözünü hürs kapladığı için iyi bir kul olmayı çoğu insan namazlarını kaçırıyor... Mutlu olacağıma inandığım için amacımı belirleyen şey bu.”(KÖ2)

“Dinim, öncelikle ondan sonra ailem” (KÖ5)

“İnancım, inandığım şey, dinim bu şekilde bunun yolunda çabalıyorum, inancım doğrultusunda, inancım bana ne yapmamı söylüyorsa, ben de bu şekilde davranmaya çalışıyorum. Hayatımın amacını o belirliyor.”(KÖ7)

“Hayatımın amacını yaklaşık 1-1,5 sene önce belirlediğimi düşünüyorum. Bu da neden dünyaya gelişimizle alakalı bir konu. Bunu düşündüm kendi çapımda. Cevaplarımı da kendi çapımda verdim. Sanırım din belirledi hayatımın amacını.”(KÖ8)

“İnancıma bağlı olarak tüm Müslümanlar gibi Allah'ın rızasını kazanmak diyebilirim.” (EÖ4-İHL)

“Hayatımın amacını belirleyen şeyler inancım ve düşünce şeklimdir. İnancım yaşamı dağınık bir şekilde değil, ahlaklı ve erdemli bir hayat ile sorumluluk bilinci altında olmamızı bu hayatın bir sınav olduğunu bilmemizi söyler.” (EÖ5-İHL)

“Hem iyi bir Müslüman olarak yaşamak hem de kariyer planlarım.” (EÖ6-İHL)

“Hayatımın amacı bana göre hem bu dünya hem de öbür dünya için mutluluğa ve güzelliğe götüreceği yolu bulmak ve o yoldan ilerlemek. O yol ise İslam dini olduğunu düşünüyorum.” (EÖ7-İHL)

“Yaratılış amacımı bilmem.” (KÖ6-İHL)

“Kesinlikle dinim. Eğer olmasaydı ben şu an 17 yaşındayım. 11-12 yaşındayken İslam'a ve Müslümanlara tam olarak kavrayamamıştım ve o yaşlarda daha bir amacım olmadığı için intihara bile kalkışmıştım ama beni bu yoldan çeviren kesinlikle dinim oldu. Benim hayat amacım Müslümanlığım ve dinim.” (KÖ9-İHL)

Dinin insanlara bir yaşam tarzı sunduğundan bahsedilmişti. Öz farkındalığı yüksek olan katılımcılar, ontolojik soruları doğrultusunda hayat amaçlarını keşfetmeye çalışmışlardır. Bunun neticesinde de hayat amaçlarını belirleyen unsurlardan biri de din olmuştur. Bu oluşum bazı katılımcılarda davranışsal boyutta bazılarında ise inanç boyutundadır.

Koç'a göre yaşamın anlam ve amacını sorgulayan ergen için din, benliğini oluşturu ve geliştirici fonksiyonu olduğu için önemli bir yere sahiptir. Ergenlerin, dini pratikleri tam olarak yerine getiremeseler bile, dini referanslardan yararlanarak yaşam felsefesi oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir (Koç, 2006, s. 9).

3.4.8. Maddiyat/İmkanlar

“Ailemin, kendimin, toplumun çıkarları belirler yani ister istemez maddi kaynaklar da belirler de maddi olanaklar da o kadar genelde iki konumdadır daha çok tatmin olmaya çalışırım yaptıklarımın.”(EÖ4)

“O an olduğun konum (Konumdan kastettiğim maddi durum, aile, arkadaşlar, çevre) ve o an senin için doğru olan şeyler.” (EÖ5)

“Hayatımın amacını kendime özgü düşüncelerim, dinim ve elimde bulunan imkanlar belirler.”(EÖ6)

“... İkinci planda ise mal ve mülk geliyor.” (EÖ8-İHL)

“Hayatımın amacı açıkçası verilecek para. Daha çok para kazanmak isterim. Yani hayatımın amacı kendime, ileride eşime, çocuklarım falan olursa onlara daha iyi bir yaşam sunmak. Hayatımın amacı bu. Hayat kalitemin artmasını isterim. Bu amacımı yaşam standardımın yüksek olmasına göre belirliyorum. Yani hayatımın

amacını yüksek standartlı bir yaşam olarak belirliyorum. Bunun sebebi de daha iyi yaşamak istiyorum. Yani kendi zevklerime göre.”(EÖ9-İHL)

Katılımcılardan bir kısmı yukarıda görüldüğü gibi hayata karşı daha materyalist bir bakış açısıyla bakmaktadırlar. Öğrenciler hayat standartlarını iyileştirip daha iyi bir yaşam kalitesine sahip olmayı hayatlarının amaçları olarak açıklamışlardır. Bu cevabı veren katılımcıların tamamı erkektir. Öğrenciler, “... İleride eşime, çocuklarım falan olursa onlara daha iyi bir yaşam sunmak” görüşme kaydında da görüldüğü gibi sosyal hayatın getirdiği sorumluluğu hissetmektedirler.

3.4.9. Değerler

“Din, vatan, aile...”(EÖ1_İHL)

“Hayattaki başarıya ulaşma amacımı tetikleyen asıl şey vatanıma, milletime faydalı bir birey olmak.” (EÖ8-İHL)

“İnanç ve değerlerim.”(KÖ7-İHL)

İmam hatip lisesi öğrencilerinin diğer liselerde okuyan öğrencilere ek olarak beyan ettikleri unsurlar yukarıda yer almaktadır.

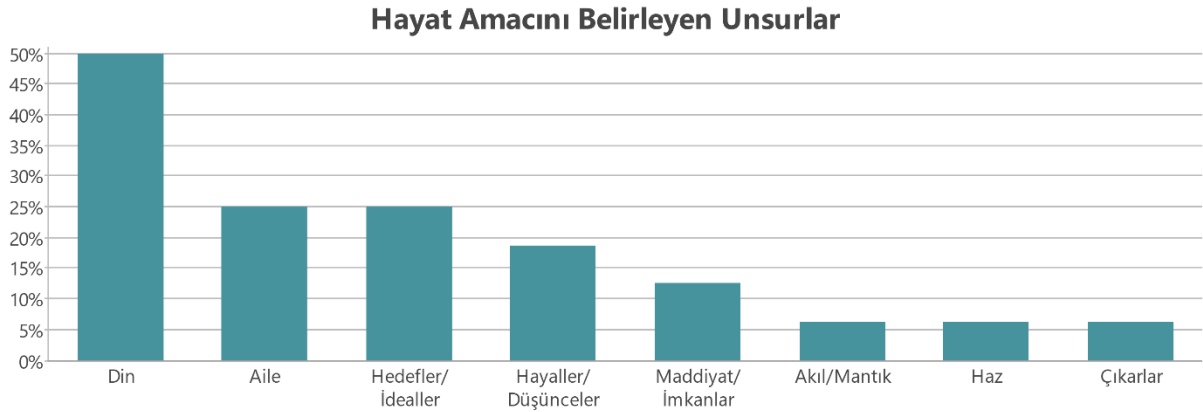
3.4.10. Mutlu Olmak

Öğrencilerin hayatlarının amacını belirleyen unsurlarından bir diğeri de mutlu olma amacıdır. Bu unsuru da yalnız imam hatip lisesi öğrencileri görüşme kayıtlarında ifade etmişlerdir.

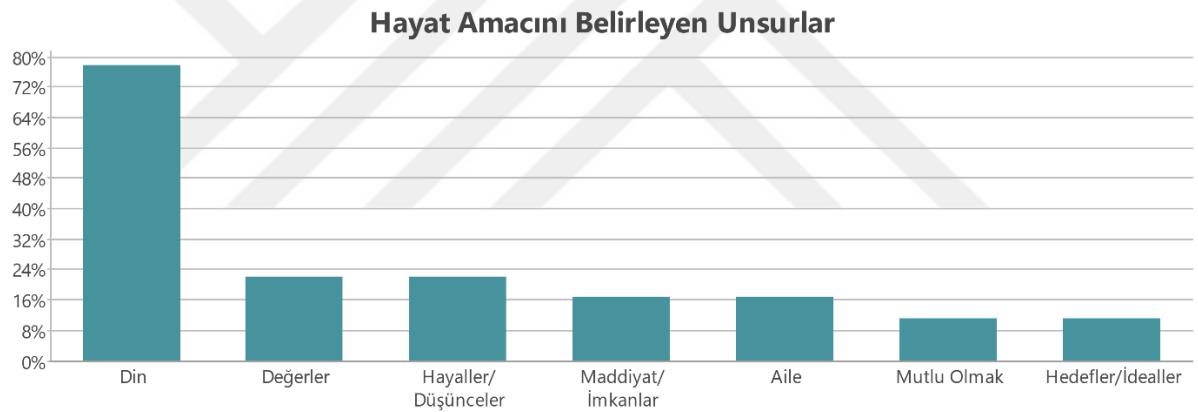
“İki dünyada da mutluluğu yakalayabilmek.” (KÖ1-İHL)

“Faydalı olabilmek ve sonucunda mutlu olmak.” (KÖ3-İHL)

Tablo 15 Öğrencilerin Hayatlarının Amacını Belirleyen Unsurların Yüzdelik Görünümü

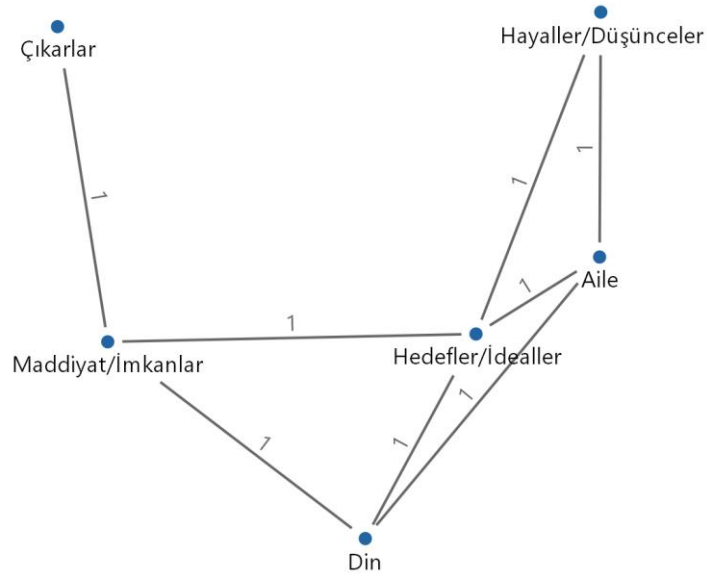

Tablo 16 İHL Öğrencilerinin Hayatlarının Amacını Belirleyen Unsurların Yüzdelik Görünümü

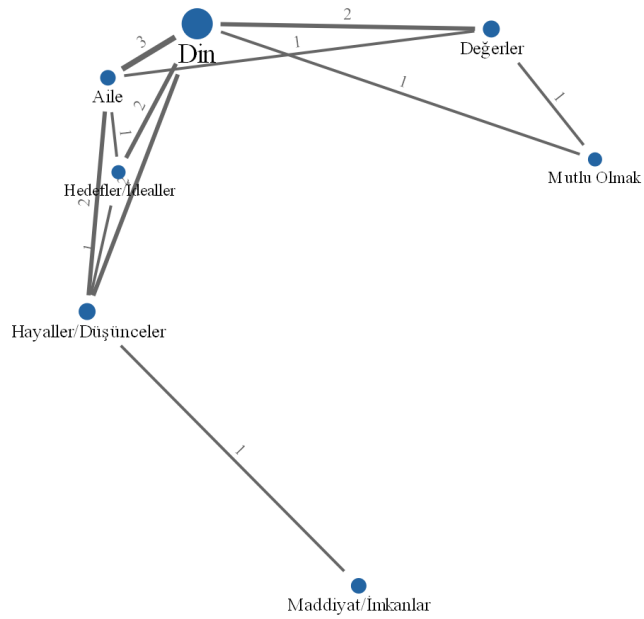

Lise ve imam hatip lisesi öğrencilerinin hayatlarının amacını belirleyen unsurları kod frekansına göre sıralayacak olursak her iki grupta da din ilk unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendilerini ateist olarak tanımlayan öğrencilerin olduğu da göz önünde bulundurulduğunda Müslüman öğrencilerin İslam'ın belirlediği hayat amacını benimseyip gaye edindikleri görülmektedir.

Aile ve hedefler/idealler kodları lise öğrencilerinde ikinci sırada yer alırken imam hatip öğrencilerinde aile üçüncü hedefler/idealler dördüncü sırada yer almaktadır. İmam hatip lisesi öğrencileri için değer ve hayaller/düşünceler kodları ikinci sırada yer almaktadır.

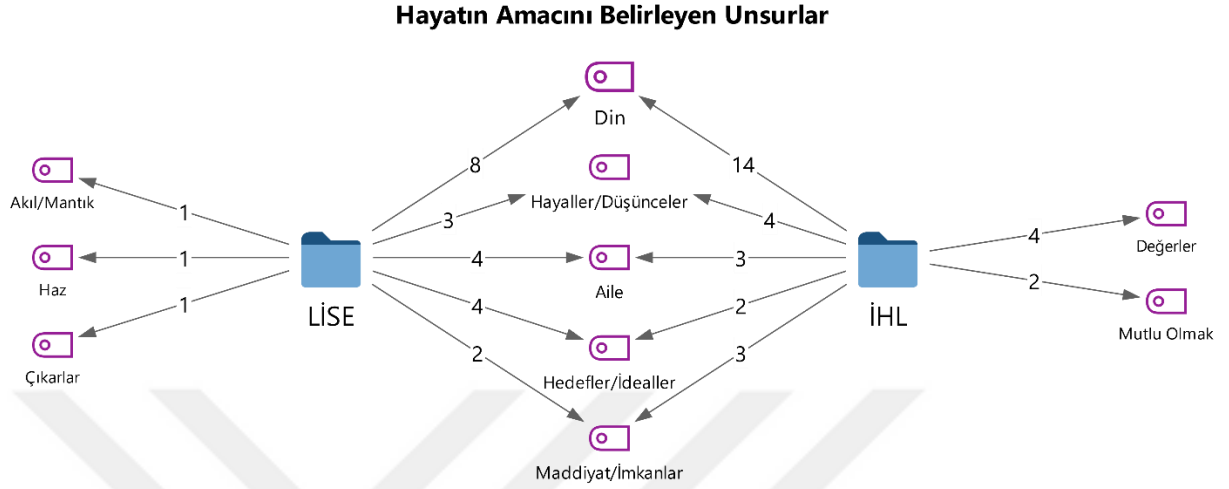
Şekil 4 Öğrencilerin Hayatlarının Amacını Belirleyen Unsurların Birbiriyle İlişisini Gösteren Kod Haritası

Şekil 5 İHL Öğrencilerinin Hayatlarının Amacını Belirleyen Unsurların Birbiriyle İlişisini Gösteren Kod Haritası

Yukarıda katılımcıların görüşme kayıtları neticesinde oluşturulan kod haritaları kod frekansına göre büyük punto ile ve ilişki sıklığına göre kalın çizgilerle

gösterilmektedir. İmam hatip öğrencilerinin hayat amaçlarını belirleyen unsurlar daha girift bir haldedir.

Şekil 6 Hayatın Amacını Belirleyen Unsurlar İki Vaka Modeli

İmam hatip lisesi öğrencileri ile lise öğrencilerinin ortak ve farklı unsurları yukarıdaki gibidir. Din unsurunun imam hatip liselerinde daha çok sayıda öğrenci üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Okulda alınan kapsamlı din eğitimi bu noktada etkili olmaktadır. Lise öğrencilerinde ise din unsurunun göz ardı edilemeyecek bir etkisi vardır. İki grup içinde hayaller/düşünceler ve aile kodu önceliklidir.

3.5. Öğrencilerin Dini İnançlarının Hayata Dair Seçimlerinde Etkili Olup Olmadığına Dair Bulgular

Görüşmelerde katılımcılara beşinci olarak “Dini inancınızın hayata dair seçimlerinizde etkili olduğunu düşünüyor musunuz? Neden? Nasıl?” sorusu yöneltildi.

Dini inançlarının hayata dair seçimlerinde etkili olduğunu düşünenlerde bazıları aşağıda verilmiştir.

“Mutlaka... Mesela örnek olarak düşüneyim bir şey örnek olabilir. Sevgili yapmak, lisede biriyle çıkmak ister. Dinde onun yasak olduğunu bilir. Din de yasak der, böyle bir şey yapmamalıyım der. Bu yüzden sevgili yapmaz. O görüşünü, o fikrini, o isteğini bastırabilir din sayesinde.” (EÖ1)

“Kesinlikle etkilidir. Neyin doğru neyin yanlış olduğunu açık bir şekilde gösteren bir dinimiz var. Hayattaki seçimlerimi bu doğrultuda yapmaya özen gösteriyorum.” (EÖ2)

“Evet. Ama ona karşı geldiğim zamanlarda da hemen bu bilinç ortaya çıkıyor tekrar. Yani yüzde yüz etkiliyor. Meslek seçimimde ya da evlilik tercihimde dini inancıma göre hareket ediyorum. Ya da seçtiğim mesleği ona göre yontmaya çalışıyorum. Bana uyan taraflarını belirtiyorum. Şunları şunları yapabilirim şunları da şu kadar yapabilirim gibi. Kılıfına uyduruyorum gibi.” (EÖ3)

“Etkili olduğunu düşünüyorum. Neden? Çünkü sadece bu dünya için yaratılmadığımız, bir sınavın içinde olduğumuz, hiçbir şeyin cezasız veya mükafatsız olmadığı iki dünya arasında dengeli yaşamamız gerektiği aşikar. Nasıl? Neredeyse hayatımda verdiğim bütün kararlar veya istediğim bütün şeyler dinime uygun oluyor, fakat olmadığı zaman karar verirken her zaman öbür dünya benim için ağır basar ve o yönde karar veririm.” (EÖ6)

“Kısmen evet. İnancıma ters düşen şeyleri yapmak beni rahatsız eder. Bazen inancıma uygun hareket etmeye dikkat ederim ama maalesef genellikle inancıma zıt hareket eden biriyim.” (EÖ9)

“Yani evet etkiliyor sonuçta. Salt düşünabiliyorum yani. İlk başlarda diyordum bir insana; şimdi bayanım sonuçta bir erkeğe nasıl dokunurum? Haram sonuçta diyerekten düşünüyordum. Hani o kişinin sağlığı açısından olduğu için, hani gönlüm rahat ettiği için o yüzden şey yaptım hani değiştirme gibi bir şey yapmadım okulumu. Dinimde nasıl bir şeyler varsa eğer ona göre yol almaya çalışıyorum daha çok. Seçimlerimi ona göre yapıyorum.” (KÖ1) KÖ1 kodlu katılımcı sağlık meslek lisesinde öğrenim gören bir öğrencidir.

“Bence etkilemeli. Çünkü bu dünyada yaşasak da ahiret olduğunu hepimiz biliyoruz. Sonuçta bu dünya için çalışırsak öbür için ne yapacağız. Ben doktor olduğumda yine hani bir kadın doğum uzmanın erkek olmasını hiç kimse istemez. Erkeklerle o alanda fırsat vermemeyi düşünüyorum.” (KÖ2)

“Evet etkilidir. Ben bir Müslüman olduğum için kendi yaşantıma uygun şeyleri seçmem gerekir. Mesela eş seçiminde Müslüman olduğum için Müslüman olan bir eşimin olmasını isterim. Öyle de gerekiyor. Ve benim görüşlerime ters düşmeyecek şeyler seçmem gerekiyor. Mesela bir kıyafet alacağım zaman daha yerli olan kıyafetleri tercih ederim. Meslek seçimimde de pek etkili olmaz sanırım. Seçeceğim meslekte amacım insanlara faydalı olmaksızın bu benim dinime de uygun bir şey. Bu yüzden daha faydalı olacağım bir meslek seçerim. Bazı konularda etkiliyor, bazı konularda etkilemiyor.” (KÖ3)

“Evet, hani, çünkü bize gelen dine göre, bizim inandığımız dine göre, cennet ve cehennem var, doğal olarak hiçbir insan cehenneme gitmek istemez, cennete gitmek ister ve onun uğrunda davranmaya başlar, ben de ona göre şekillendiriyorum. Yani hani, yani kötü söz söylemekten kaçınıyorum mesela insanlara zarar vermektense ya da canlılara zarar vermektense, çünkü bunların hepsini kötü bir karşılığı olduğunu biliyorum ve ona göre şekillendiriyorum davranışlarımı.” (KÖ4)

“Kesinlikle düşünüyorum. Sonuçta dini bir inancımız, inancımıza saygımız var ve o bize hayatın her alanında yardımcı oluyor. Kılavuzluk yapıyor. Bir hareketi yaparken doğru mu yapıyoruz yanlış mı yapıyoruz bunu bize zaten dinimiz söylüyor. Dinimize uygun olmayan bir hareket yapmaktan çekiniyoruz çünkü günaha girmek istemiyoruz ve bu da hayatımızı nasıl şekillendirdiğimizi gösteriyor.” (KÖ6)

“Etkili olduğunu düşünüyorum. Çünkü bazı şeyler vardır, herkes tercih eder bunu tercih edilmesi çok normaldir ama bunu eğer şey engeller dini inancın engeller. Mesela dini inancın bunu yapma diyorsa onu yapmazsın mesela en basitinden neyi örnek verebiliriz, benim inancımda haram olan bir şeyi yemek herkesin yapabileceği bir şey, tüm insanlar onu çok basit bir şekilde yer ama onu engelleyen benim dinimde onun yasak olmasıdır, bu şekilde düşünüyorum.” (KÖ7)

“Evet, çünkü inandığım din gereğince emir ve yasaklar vardır, bunlara uymazsam bu dine inanma amacım kalmaz.” (EÖ3-İHL)

“Evet. Din hayatın birçok alanında insanlara bazı kurallar koyar ve o dine mensup olan kişi de o kurallara riayet etmekle mesuldür. Bu yüzden benim de

seçimlerimde dinin etkisi olduğunu söyleyebilirim. Dinimin koyduğu haram ve helallere uymaya çalışırım en basitinden bir örnek vermek gerekirse bir yiyecek veya içeceğin içinde domuz eti, yağı varsa o yiyecek veya içeceği tüketmem.” (EÖ4-İHL)

“Dini inancım hayata dair seçimlerimin hemen hemen hepsinde etkilidir. Nedeni ise inancım insana doğruyu ve yanlışı öğretebilen, insana sorumluluk bilinci ve ahlaki eylemler yükleyebildiği için bu hayat tarzı inancımınla uyuyor. Nasıl sorusuna örnek olarak ise yalan hakkında örnek verelim. Hemen hemen inançsız insanlar ya da özünde belirli bir korku olmayan insanlar yalan söylemeye meyillidirler ancak işin içine inanç esası girince insan yalan söyleme gibi seçici bir eylemi inancının yasalarına göre yorumlayıp karar verebilir.” (EÖ5-İHL)

“Bazen evet bazen hayır. Aslında birçok sebebi var. Duruma, zamana göre değişiyor yani tam anlamıyla vereceğim herhangi bir kararda dini hükümleri, inanç merkez alarak gerçekleştiremediğim zaman oldu. Fakat ne olursa olsun dini merkeze almaya dikkat ediyorum. Mesela imam hatibi seçmem buna örnek olabilir. Kendi irademle istedim ve bundan da memnunum.” (EÖ7-İHL)

“Evet, düşünüyorum. Bir toplumun birlik olmasını sağlayan en önemli nedenlerinden birisidir din.” (EÖ8-İHL)

“Elbette etkili. Meslek seçimi, arkadaş seçimi ve daha birçok konuda önce dinin etkisi görülüyor. Şu an bu durum nasıl bilmiyorum ama önceden başörtülü asker olamıyordu. Asker olmak isteyen bir kadın bu yüzden asker olmaktan vazgeçmesi dinin etkisidir.” (KÖ1-İHL)

“Evet. Mesela kapalı olmayı seçtim. Bunu birileri istediği için değil inancımın böyle olduğu için Allah böyle olmamızı emrettiği için seçtim. Başka bir örnekle haram ve helaller inandığım dinde belli. Ben helali dinimde belirtilen şeye göre seçiyorum. Kısacası yeme, içme, davranış yönünden seçtiğim her şeyde inancımın etkisi var.” (KÖ2-İHL)

“Çok büyük etkisi var küçük bir örnekle anlatayım. Şuan ki yaşadığım durum. Aslında dersler yüzünden istediğim başarıyı alamadığım için bunu üstüne etken olarak kovid pandemi falan derken ölmeyi ya da ne bileyim bir kendine zarar

verme... bu tür eylemleri düşündüm. Çok şükür ki Müslüman olduğum için düşündüğümle kaldım. Bunu işleve sokmadım.” (KÖ4-İHL)

“Evet düşünüyorum. Çünkü en basitinden bana hediye olarak verildiğini düşündüğüm şarkı söyleyebilme yeteneğimi geliştirip müzik aletleri ile de bunu destekleyip bu alanda çok güzel yerlere gelmeyi isterim ama dini açıdan bakıldığında bunu yapmam doğru olmadığı için yapamıyorum.” (KÖ7-İHL)

“Tabi ki etkili. Ben almak istediğim kararları, hayatta yapmak istediğim şeyleri hep dinime uydurdum. İslam'a ve Müslümanlara uydurdum yani. Zihnim yapmak istediğim şeylere değil yapmak istediğim şeyleri dinime uydurdum. Hep bu yolda ilerlemek istedim. Her şeyi İslam'a yapıştırdım yani şu şekilde yaptım hareketleri kendime yakıştıramadığım şeyleri İslam'la sorguladım. Ben bunu “Ben bir Müslüman sen bunu yapmam gerekiyor mu gerekmiyor mu” gibi yol ayrımına düştüm ve bana bu konuda İslam gibi oldu kararlarımın yönü verdi. Çünkü İslam benim için doğru olanı söylemiş doğru olanı yazmış. Benim bir hayatım var ve bu hayatı nasıl yönlendireceğimi İslam bana söylemiş. Eğer ben bu şekilde İslam'ın koyduğu kurallar dahilinde kendimi şekillendirirsem mutlu olurum buna inanıyorum.” (KÖ9-İHL)

İnancı olmadığı halde etkilediğini düşünenlerin görüşme kayıtları şu şekildedir:

“Oluyordu. Şu anda dini inancım yok önceden oluyordu. Ama şu anda yok. Neden nasıl oluyordu? Önceden hırsızlığı günah olduğu için yapmıyordum şimdi vicdanıma sığmadığı için yapmıyorum. O zaman kadınların örtünmesi gerektiğine inanıyordum, şimdi inanmıyorum. O zaman dizüstü şort giymiyordum şimdi giyebiliyorum böyle şeyler.” (EÖ4)

“İnancım yok, ateistim. Hayatıma dair seçimlerde etkisi var. Neden? Toplum yüzünden. Nasıl? Mesela asla Suudi Arabistan'da vatandaşlık almama. (EÖ7)

Etkilemediğini düşünenler ise fikirlerini aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

“Dini inancım yok ancak dini inançlar insanların hayatlarını belli kurallar çerçevesine koyacağından dolayı insanın seçimlerini ve hareketlerini değiştirecektir. Bazen istemediğini yapmasını sağlayacaktır.” (EÖ5)

“Kesinlikle hayır çünkü bir insanın kötü olduğunu bildiği halde dini emrediyor diye yapmasını yanlış bulurum çünkü dinlerin yanlışlıklarını da düşünürüm.” (EÖ8)

Hem imam hatip liselerinde hem de diğer liselerde öğrenim gören öğrencilerin görüşlerine bakıldığında dini inanca sahip olmayan öğrencilerin de %50’si dışında tüm öğrencilerin dini inançlarının hayata dair seçimlerinde etkili olduğu görülmektedir. Katılımcılardan dini inançlarının davranışlarını etkilediğini söyleyenlerden lise öğrencileri örnek olarak karşı cinsle ilişkilerinde, hayattaki her türlü seçimlerinde, helal-haram konusunda, meslek, giyim kuşam ve evlilik tercihlerinde, sosyal ilişkilerinde etkilediğini ve bir kısmının hayatta aldıkları kararlarında ahiretin ağır bastığını ifade etmektedirler. İmam hatip lisesi öğrencileri ise helal-haram konusunda, dine inanma amacının gereği olduğu için, okul, meslek, arkadaş ve kıyafet tercihlerinde dini inançları davranışlarını etkilemektedir. Daha önceki sorularda da bahsi geçtiği gibi KÖ9-İHL kodlu katılımcı da KÖ4-İHL kodlu gibi kendine zarar vermeyi düşündüğünü ve bu düşüncelerinden dini inançlarından dolayı vazgeçtiklerini beyan etmişlerdir.

3.6. Öğrencilerin İnançlarını veya Dünya Görüşlerini Oluşturan Düşüncelerinin Değiştirilebilir ya da Yanlış Olabileceğine Dair Fikirlerine Ait Bulgular

Görüşmelerde katılımcılara altıncı olarak “İnanç veya dünya görüşünüzü oluşturan düşüncelerin değiştirilebilir ya da yanlış olabileceğini düşündünüz mü? Neden?” sorusu yöneltildi. Katılımcılardan lise öğrencilerinin %28’i ve imam hatip lisesi öğrencilerinin %50’si yanlış olduğunu hiç düşünmedikleri cevabını verirken lise öğrencilerinin %72’si ve imam hatip lisesi öğrencilerinin yarısı bu soruyu çok düşündüklerini ve araştırmalar yaptıklarını söylemişlerdir. Lise öğrencilerinin eleştirel düşünmeye ve sorgulayıcı bir bakış açısına sahip oldukları görülmektedir.

Selçuk gençlik çağı, dinin ortaya koyduğu inanç esaslarına eleştirel yaklaşıldığı bir çağ olduğu ifade etmektedir. Bilinçli öğrenme çağı olarak da tanımlanan bu çağda zihinsel gelişme sonucu o zamana kadar öğrendiklerini eleştirip irdeleme eğilimi, gencin bilgi toplama yöntemlerinde ve öğrenmelerinde farklılıklar meydana getirmektedir (Selçuk, 2000, s. 335). Bu dönemde erkeklerin %75'i kızların da %50'si iman noktasında şüphe yaşamaktadır. Bunun nedeni ise gençler, iç dünyalarını keşif yolunda krizlerle karşılaştığı için bağımsızlığını aramaktadır. Bu dönemden önceki hayatı çocuksal bağımlılığın çizgisi altında geçtiği gibi, genellikle bütün himayelerden kurtularak sadece bağımsızlığa ulaşma duygusunu taşıdığı görülmektedir (Vergote, 1990, s. 589).

İnanç veya dünya görüşlerine ait düşüncelerin yanlış veya değiştirilebilir olduğunu düşünmeyenlerin cevaplarının bazıları aşağıdaki gibidir.

“Çevrenin ve ailenin etkisiyle yanlış olduğunu düşünmedim açıkçası. Çünkü İslam dini ile doğduk ailemiz ve çevresinde de İslam dini ile doğunca bir şekilde yetiştirildiğimiz için yanlış olduğunu pek düşünmedik.” (EÖ1)

“Bilmiyorum öyle bir şey çok düşünmedim... Hayır, sadece o döneme ait bazı yani Kur'an'ın indirildiği döneme ait bazı hükümler belki bugün birazcık farklılık gösterebilir. Yanlış ya da bunu tamamen değiştirmek kökünden yeni bir şey üretmek gibi bir şeyim olmadı” (KÖ9)

“Bir ara hani şey diye düşündüm, düşüncelerimi değil de kendimin yanlış olduğunu ben de bir eksiklik olduğunu imani eksikliğim olduğunu düşünüyordum ama hani, zamanla onu kapatacak hareketler yapmaya başladım ve ondan sonra hiç değiştirilebileceğini veya yanlış olduğunu düşünmedim.” (KÖ4)

“Hayır, çünkü seçtiğim görüş en mutlu olduğum ve iman esaslarına uygun olduğu için düşünmedim.” (EÖ2-İHL)

“Yok düşünmedim. Çünkü bu görüşleri kendim kafamda tartarak, birkaç kitap okuyarak bu yargılara vardım. Tabi herkesin kendine göre doğruları var ama ben bunu tercih ettim.” (EÖ7-İHL)

“İnancımı oluşturan düşüncelerin değiştirilebilir ya da yanlış olabileceğini düşünmedim. Ama dünya görüşümü oluşturan düşüncelerin değiştirilebilir olduğunu düşünürüm. Çünkü hep aynı düşüncelerle kalmıyoruz. Etrafımızdaki her şey değişiyor. Değişen şeylerle beraber bizim hayata bakışımız da değişiyor. Bundan dünya görüşümüz de payını alıyor.” (KÖ2-İHL)

“Düşünmedim, dini inancımın yanlış olduğunu düşünmem için Kur’an-ı Kerim’in yalan olduğunu ispatlanması gerek ki bu dünyada içindeki bilgilerin doğru olması neticesiyle ispatlanmıyor.” (KÖ6-İHL)

Dini kaynaklara başvurarak inanç veya dünya görüşlerine ait düşüncelerin değiştirilemeyeceğini düşünen öğrencilerin bir kısmının görüşme kayıtları şu şekildedir:

“İleriki yaşlarda bunu araştırmaya döktük. İnanığımız din kesin doğru mu diye yanlış mı diye hiç düşünmedik. Kesin doğru mu diye başka dinleri araştırdık sonra kendi dini kitabıma baktım. Kur’an-ı Kerim’e baktım, hadislere baktım, kendi dinimin doğru olduğuna kanaat getirdim kesin bu dedim.” (EÖ1)

“Beni araştırma konusuna iten şey dünyada bir dinin olması gerektiğini düşündüm. Çünkü her insanın bir amacı olmalı. Bu dünya gelip geçici olsa her kötülüğü yapayım, her istediğimi yapayım, adaletin olmadığı bir dünya olsa, gelip geçici olsa, hiç bir düzen olmaz. Hiçbir adalet olmaz dünyada. O yüzden dedim ki bir adalet olmalı... İnancımın yanlış olacağını hiç düşünmedim. Çünkü kaç yıl önceden indirilen bir kitap var yani yanlış olmayacağına dair kendi içerisinde hükümleri ve delilleri var. Onca peygamberlerde mucizeler gerçekleşmiş bence yanlış değil. Bakış açısı bazen değişebiliyor...” (KÖ2)

İnanç veya dünya görüşlerine ait düşüncelerin yanlış olduğunu düşünmeyip değiştirilebileceğini düşünen katılımcıların görüşme kayıtlarından bir örneğe aşağıda yer verilmiştir:

“Yanlış olduğunu düşünmedim açıkçası. Ama değiştirilebilir olduğunu – inandığım için değişmesine gerek yok gibi geldi-. Çünkü mantıklı geldi benimsedim yani. Mantıklı geldiği için değiştirilmesine de gerek yok. Yanlış da olduğunu

düşünmüyorum. Eğer mantıksız gelseydi ya da her hangi bir hani kafamda bir boşluk oluşsaydı başka bir yerde orayı doldurduysam değiştirebilirdim. Ama şu an öyle bir sıkıntım yok elhamdülillah. (KÖ8)

KÖ8 kodlu katılımcının cevabında görüldüğü üzere inancını akla yatkın gördüğü için değiştirme ihtiyacı duymadığını ifade etmiştir. Rasyonel bakış açısına sahip bu öğrencinin inancında bazı noktaları mantıksız bulmuş olsaydı bunları kolay bir şekilde değiştirmeye hazır olduğu görülmektedir.

İnanç veya dünya görüşlerine ait düşüncelerin yanlış veya değiştirilebilir olabileceğini düşünen katılımcıların bir kısmının görüşme kaydına aşağıda yer verilmiştir:

“Değiştirilebilir yanlış olabilir ki yanlış olduğunu düşündüğüm birkaç şey oldu. Bugüne kadar dünya görüşüm gitgide değişti. Hayatımızda karşılaştığımız sorunlar, gördüğüm durumlar buna sevk etti beni ve değişti.” (EÖ4)

“Evet. Çünkü sadece birkaç sene öncesinde benim için doğru olan şeyler bugün benim için doğru değil. Yani görüşler zamanla değişebilir veya gelişebilir.” (EÖ5)

“Değiştirilebilir. Yanlış olabileceğini düşündüğüm birçok an oldu. O zamanlar bana yanlış gelenleri değiştirerek bir gelişim sağlıyorum. Çünkü yanlış adımlar, doğru yolların kapısını açar.”(EÖ7)

“Tek doğrunun benim düşüncem olmadığını ve değişmeyen tek şeyin de değişimin kendisi olduğunu bildiğimden sık sık kendi düşünce sistemimi sorgularım.” (EÖ9)

“Evet düşündüm. Acaba yanlış bir şeye mi inanıyorum. Acaba bu yaptığım şey doğrumu diye düşündüğüm oldu. Sorguladığım zaman doğru olduğunu düşündüm. Doğru olduğu kanaatine vardım.”(KÖ3)

“Bazen düşündüğüm zamanlar oluyor. Her görüş, her düşünce yanlış şeyler barındırabilir. Çünkü değiştirmesek eğer bir yerden sonra aynı yer içinde kalırız ve

hiçbir şekilde gelişemeyiz. Kendimizi değiştiremeyiz. Bence o yüzden düşünceler değişebilir. Bazen yanlış olduğunu düşündüğüm düşüncelerimi farklı şeyler yardımı olarak değiştirmeye çalışıyorum. Daha ne kadar iyileştirebilirim daha ne kadar güzelleştirebilirim diye çaba harcıyorum.”(KÖ6)

“Bunu çok düşündüm acaba benim düşündüğüm şey başkalarına göre, başkalarının düşündükleri çoğu kez bana göre yanlış geliyor. Acaba başkalarına göre de benim düşündüğüm yanlıştır muhtemelen, acaba benim düşündüklerim gerçekten yanlış mıdır, bunu çoğu kez sorguladım ama kendim, bunun üzerinde birkaç araştırma yaptıktan sonra da hani kendi düşüncelerimin doğruluğundan emin oldum.”(KÖ7)

“Bence her insan bunu en az bir kere düşünmüştür. Çünkü insanın fitratında sorgulamak var. O yüzden ben de zaman zaman düşünmüşümdür fakat içten içe bugüne kadar inancımın doğruluğundan hiç tereddüt etmedim. Dünya görüşü olarak bazı insanlara göre nesnel bir kanı olsa da ben öyle olmadığını düşünüyorum o yüzden benim düşüncelerim bir başkası için yanlış olabilir.” (EÖ4-İHL)

“İnancım hayatın bir sınav olduğunu belirtir. Yaşantım boyunca bu düşünceyi sadece bir veya iki defa düşünmüşümdür ancak bu kafada düşünmeyi bilerek değil bir korkudan dolayı dedim. Aslında direk olarak da inancımı sorgulamadım sadece şöyle düşündüm: ‘Ya benim inancım doğru değilse veya yanlış bir inanç biçimiye?’. Ancak bu düşünce yapısını da bir önce bırakmam gerektiğini anladım.” (EÖ5-İHL)

“Düşündüm. Özellikle küçükken öldükten sonra yanımıza gelip ‘‘Size İslam hak din diye kim dedi?’’ deseler ne yapardım diye çok düşünmüştüm. Bunun sebebi de küçükken dini bilgimin yetersiz olmasından kaynaklandığını düşünüyorum.” (KÖ1-İHL)

“Çok düşündüm ama ben bu aşamaları geçtim. İlk başta dediğim gibi on bir yaşındayken soru buluyordum ama sonra baktım ki gerçekten İslam kadar, Müslümanlık kadar, Kuran kadar hayatı kapsayan, evrimi anlatan başka hiçbir şey yok. Bana en büyük kaynak bu konuda Kur'an'dır. Kararlarımı artık değiştiremem.

Çünkü benimsedim. Bu benim için bir yaşam tarzı... Sorgulamamı mı? Birazcık çevrem olabilir veya benim bilinçlenme sürecim olabilir. Biraz daha o yaşlarda bir insanın bilinçlenme süresi olur. Sorgularsın, bir şeyleri araştırırsın ve bundan sonra karar verirsın, yaşamını şekillendirirsın. O dönem benim araştırma dönemimdi. Kendimi bulma dönemimdi.” (KÖ9-İHL)

İnanç veya dünya görüşlerine ait düşüncelerin yanlış veya değiştirilebilir olabileceğini çevrenin etkisiyle düşünenler şu şekilde açıklamada bulunmuşlardır:

“Değiştirilebilir olacağını belli bir yaşa kadar insan düşünmüyor. En azından ben düşünmedim. Ama belli bir yaştan sonra işte yeni çevreler, yeni insanlar tanıdıkça bunların değişebilir olacağını, çünkü senin değişmez dediğin şeylerin onlar için farklı olduğunu görüyorsun. Onlar bir şeyleri değiştirebiliyorsa demek ki senin doğruların da değişebilir. Bu yüzden değiştirilebilir olduğunu düşünüyorum. Yanlışlanabilir yani mutlak doğru yoktur.”(EÖ3)

“Evet, çünkü insan değişebilen ve gelişebilen bir varlıktır. İnsan büyüdükçe veya farklı ortamlarda buldukça fikirleri manipüle edilebilir ya da değişebilir.”(EÖ8)

“Aile ve içine doğmak... Aynen yani illaki araştırdım, yani düşündüm tabii ki. Çünkü biz şanslıyız çünkü Müslüman olan bir ailede doğduk ama Müslüman olmayan bir ailede doğup da büyüyebilirdik onun için bütün dinler aynı.”(KÖ5)

“Evet, zamana bağlı olarak değiştiğini düşünüyorum çünkü zamanla bilinçlendim. Zamanla birçok şeyi gördüm. Karşılaştırma yapabildim. İnsanlar tanıdım ve benim ateist arkadaşlarım da oldu. Onlara sürekli anlatıyordum, onlar bana sorular soruyordu. Yaşım ilerledikçe daha fazla insan tanıdım. Bir de araştırmalarımı daha yoğun bir şekilde yaptım. Buna bağlı olarak zamanla değiştiğini gözlemledim.” (KÖ9-İHL)

İnanç veya dünya görüşlerine ait düşüncelerin yanlış veya değiştirilebilir olabileceğini yaptıkları araştırmalar esnasında kaynaklara başvuru yaparak fark eden katılımcı öğrencinin görüşme kaydı aşağıdaki gibidir:

“Yani tabii ki bunu düşünüyorum. Kendim de okumalar yapıyorum. Hatta bizi öğretilenlerin çoğunu yanlış olduğunu düşünüyorum çoğu bilginin abartılı olduğunu düşünüyorum. Bana göre oldukça yanlış bilgiler. Yani benim dünya görüşüme de uymuyor ama doğru kabul ediliyor. Oysa biraz araştırdığım zaman öğretmenlerimizin bize kesin doğru olarak anlattığı şeylerin %90'ının zaten tartışıldığı bir ortamda yaşıyoruz. Zaten tartışılıyormuş ama biz bilmiyoruz. Girdiğimiz zaman tartışmalı olduğunu görüyoruz. O yüzden ben de şüpheyeye düşünüyorum.” (EÖ9-İHL)

3.7. Öğrencilerin İnançlarının veya Dünya Görüşlerinin Bazı İlkelerinin Zamana Bağlı Olarak Değiştiğini Düşünüp Düşünmediğine Dair Bulgular

Görüşmelerde katılımcılara yedinci olarak “İnanç veya dünya görüşünüzdeki bazı ilkelerin zamana bağlı olarak değiştiğini düşünüyor musunuz? Neden? Nasıl?” sorusu yöneltildi.

“Şöyle söyleyeyim inanç yönünden eskiden çok çok daha bağlı bir insandım. Ama bu kendi bilincim oluşmadan önceki hayatım. Ama yaşadıklarından okuduklarından dinlediklerinden insan kendini bir süzgece koyuyor. O süzgeçten geçince değişiyor. Buna örnek olarak verecek olursak mesela hani herkesin o gençlik yaşamında düzenli namaz kılma, dine yönelme, sıkıldığında oraya sığınma gibi yöntemler uygulanır. Ama ilerleyen yaşlarda bu sefer insanın canı sıkıldığında artık Allah'a yönelmek yerine O'na karşı çıkma hissi doğuyor. Hani eskiden “sen yapıyorsan bir bildiğin vardırı, şimdi sen yapıyorsun, bunu bana nasıl yaparsın” isyana gidiyor. Dünya görüşümde de şöyle onu da hemen örneklendireyim: Mesela dine karşı olan insanla oturup konuşmam ya da bir şeyler paylaşmam benim açımdan çok zor gelirdi bana. Ama daha sonra işte yaşantım boyunca inançsız bir arkadaşım oldu, gerekirse bununla odamı da paylaştım yani ekmeğimi de paylaştım. Aslında o kadar önyargılı olmam gerekmediğini öğrendim. Diğer insanlardan belki daha bile iyi olabileceğini öğrendim. Bu yüzden ikisi de farklılık gösterdi.” (EÖ3)

“Zamana bağlı olarak değişir. Bende de değişti, değişmelidir de. Ben öyle düşünüyorum bazı şeyleri sorgulamam, yeni bir şeyler öğrenmem, bakış açımın değişmesi, girdiğim yeni bir ortamda gördüğüm yeni bakış açısı, yeni bir durum... Bunlar değiştirir.” (EÖ4)

“Evrimde ünlü bir söz vardır: Ne çok güçlü olan ne de çok zeki olan hayatta kalır, hayatta kalanlar sadece değişime açık olanlardır. Bu sözü bu duruma uyarlayacak olursak bazı görüşler değişmeye açık olmalı. Çünkü bugün kabul edilen doğru, gelecekte doğru olmayabilir.” (EÖ5)

“Evet değiştiğini düşünüyorum. Neden: Çünkü insanlar sürekli değişiyor; giyim tarzı, kullandığı günlük malzemeler, diğer insanlarla iletişime geçme biçimleri veya iletişimde kullandığı ifadeler kısacası neredeyse her şey zamanla değişiyor. Bunlarla birlikte inanç ve dünya görüşündeki bazı ilkeler zamana bağlı olarak değişir. Neden: Değişmesi gerek çünkü eninde sonunda zamana ayak uydurması gerekecek.” (EÖ6)

“Evet, 9. Sınıfta LGBTİ+ karşıtı, ırkçı ve aşırı sağcı görüşlerim vardı. Şuanda en yakın arkadaşlarımdan biri homoseksüel. Nedeni de düşünce sahasının gelişmesi. Nasıl? Düşünerek ve karşı olduğum şeyleri derinlemesine öğrenerek.”(EÖ7)

“Evet, hani, çünkü ilk zamanlarda İslam dininin geldiği zamanlardaki iyi yaşam koşullar ile şimdiki yaşam koşulları bir değil ve insanların hareketleri ona göre değişiyor ve muhtemelen o yüzden de bir kötülüğün 600’lü yıllarda aldığı günahla da bu yıllarda aldığı günah bir değildir illaki.” (KÖ4)

“Evet düşünüyorum. Hani çok büyük çapta bir değişiklik olmasa da ufak tefek değişiklikler oluyor neden çünkü sürekli değişip gelişıyorsun, fikirlerinde değişik gelişıyor ve yeni fikirlere sahip kişilerle tanışıyorsun. Kafana yattıyor onların düşündükleri evet olabilir diyorsun. Ama bu çok büyük değişiklikler olacağına inanmıyorum yani en azından benim hayatımda böyle hani inandığım bir dini belki değiştirmem ama inandığım dinin içindeki ufak düşünceleri, ufak çapta olsa kendime göre değiştirebilirim.” (KÖ7)

“Yani tabii ki değişebilir yani toplumsal yapısı hep değişiyor, teknoloji bunlar hep değiştiriyor çoğu şeyi hayatımızda. Bu yüzden biraz farklılık gösterebilir. Kişiler temel ilkeyi bozmadan kendilerine uyarlar.” (KÖ9)

“Dünya görüşü zamana bağlı olarak değişir nedeni ise kulaktan kulağa oyunu gibi. Bence değiştirilmesi gerekmiyor. Her şey zamanında nasılsa öyle olmalı ki en doğru biçimde yapalım.” (EÖ1-İHL)

“Gün geçtikçe trend değişiyor, fikirler konuluyor, bu bazen saçma düşüncelere ve görüşlere gidiyor. Eğer daha da doğru düşünceye doğru gidilecekse değişmesi gereklidir.” (EÖ2-İHL)

“Dünya görüşü zaman içinde insanın tecrübenmesi ile değişebilir. Benim de farkında olmadan bazı düşüncelerim değişmiş olabilir. Dinler ise çoğunlukla dogmatik bilgilerdir. O yüzden bence inancın zamana bağlı değişmesi söz konusu değildir. Örneğin İslam’ın ve imanın şartları vardır ve bunlar belli olup her Müslüman’ın kabul etmesi gereken şartlardır. Bir Müslüman bunlardan bir tanesine dahi önceden inandığını fakat sonraları inanmadığını söyleyemez.” (EÖ4-İHL)

“Ben zamanla değişeceğini düşünüyorum. Yani insanlar gün geçtikçe daha da sekülerleşiyor. Kendini daha çok düşünüyor, daha çok modernleşiyor. Yani zaman geçtikçe bugün çok elzem olan meselelerin, değerlerin, geçmişte bazı değerlerin önemini yitirdiği gibi önemini kaybedeceğini düşünüyorum.” (EÖ9-İHL)

“Zaman geçtikçe tecrübelerimiz ve bilgilerimiz güncelleniyor, değişebiliyor. Bu da dünya görüşümüzün değişmesini sağlayabilir.” (KÖ1-İHL)

“İnancımın ilkeleri belli zaten. Bundan dolayı ben bunları değiştirmiyorum. Dünya görüşümdeki ilkeler ise zamana göre değişiyor. Tabii ki önceki düşüncelerimle şimdiler farklı. Değiştirilmesi de gerekiyor. İnsan her şeyin en doğrusunu ben bilirim dememelidir. Yeni bir dünya anlayışı kazanmak da önemlidir. Kişi ne kadar kendini düzeltirse dünya da o kadar iyi olur.” (KÖ2-İHL)

“Evet düşünüyorum. Zamanla yaşama şeklimiz değişiyor, kültürlerimiz, çevremiz değişiyor. Bu değişimlerle beraber dünya görüşümdeki bazı ilkeler de değişebilir.”(KÖ3-İHL)

“Evet, olabilir çünkü Kur'an kaç yılında indirildi ve o dönemin şartları ve bu dönemin şartları bir değil. Günün şartlarına göre indirilmiş kurallar bugüne benzetilebilir veya ders çıkarılabilir. Buradan bir yorum yapılabilir. Bugüne uygun olarak da kurallar çıkarılabilir, yani zamana göre değişiklik gösteriyor. İnsanların yaşadıkları durumlara göre topluma göre şu an teknoloji çağındayız ve o dönemde okunan Kur'an'la anlaşılan Kur'an ve bu dönemde okunan Kur'an ile anlaşılan Kur'an bir değil tabii. Evet, zamana göre değişiklik gösterebilir.” (KÖ9-İHL)

Yukarıda görüşme kayıtları verilen öğrencilerden EÖ4, EÖ5 ve EÖ7 kodlu katılımcıların dini inanca sahip olmadığından daha önce de bahsedilmişti. İlkelerinin zamana bağlı olarak değişeceğini söyleyen diğer katılımcılar ise İslam dinine mensup öğrencilerdir. Katılımcılar, ilkelerin zamana bağlı olarak değiştiğini savunanlar yani tarihselci düşünceye sahip olanlar, Allah ile ilişkisi daha teslimiyetçi bir yaklaşıma sahipken zamanla benliklerinin ön plana çıkmasıyla daha agresif bir ilişkiye bürünenler, dini ilkeleri yanlış anlayanlar, tamamen köklü bir değişimden değil daha ufak düşünce değişikliğini kast edenler olarak sınıflandırılabilirler

Katılımcılardan inançlarının veya dünya görüşlerinin bazı ilkelerinin zamana bağlı olarak değişmeyeceğini düşünenlerin bir kısmının görüşme kayıtları aşağıda verilmiştir. Görüşleri verilen öğrencilerin mensup oldukları din İslam'dır.

“Zamana bağlı olarak değiştiğini değil ama belki yıpranıp ya da daha güçlendiğini görebilirim” (EÖ1)

“İnancımın evrensel ve gelecekte de hak din olduğunu bildiğim için zamana bağlı olarak değişeceğini hiç düşünmedim. Dünya görüşüm de inancımınla bağdaştığından zamanla değişeceğini aklıma bile getirmedim.” (EÖ2)

“Bana göre hayatın, insanların ve davranışların temeli aynı, aktörleri ve biçimleri değişiktir. Bu yüzden dürüstlük, adil olmak gibi erdemlerin zaman fark

etmeksizin önemli olduğunu düşünüyorum. Örneğin 8.000 yıl önceki insanın kullandığı obsidyen balta ile günümüzdeki baltalar aynı işi görüyor, sadece biri daha ilkelken diğeri daha ergonomik. Ama temelleri aynı. Yani eğer işin temeline inersek kesinlikle değişmediğini düşünüyorum.” (EÖ9)

“Mesela tesettür, günümüzde gençlerin genelde uymadığı bir şey. Daha değişime uğramış. İnsanlar daha dar kıyafetler giyiyor, tam tesettüre uygun olmayan bir şekilde giyiniyoruz. Mesela bu değişme uğramıştır. İlkeler değişmedi ama kişiler bunu kendisi yaptı. Değişen bir ilke yok. İslam dini evrensel bir din, 1400 yüzyıl önce geçerliyse şu anda da geçerliliğini koruyor. O yüzden değişeceğini düşünmüyorum.” (KÖ3)

“Yani ben inanç açısından değil de düşünce açısından değiştiğini düşünüyorum. Din belli kuralları içerir ve bence bize gönderildiği zaman şöyle bir şey var: dünyanın her yerinde her zaman geçerli olacak bize uyması gereken ve bizim ona uymamız gereken belli başlı kurallar bunlar. Bunların değiştirilmesi taraftarı değilim. Ama düşüncelerimiz değiştirilebilir. Düşüncelerimizi değiştirmesek bence işe yaramaz bir insan oluruz bence.” (KÖ6)

“Şimdi bunu biraz düşünelim... Şimdi inançsa eğer bence değişmez. Çünkü çok küçük bir örnek vereyim. Peygamber efendimiz zamanında neyse şu an hala aynı şey geçerli olacak. Yani değişmez bence. Dünya görüşü değişebilir. Çünkü insanlar değişiyor, fikirler değişiyor, yani her şey değiştiği için hani yine belli bölümler var ama hani küçük unsurlar değişebilir deyim.” (KÖ8)

“Dünya görüşüm durağan bir yapı ve görüşe sahip olduğu için değiştirilmesi de değişmesi de pek mantıklı değil. İncim için de aynısı geçerli ancak belirli zamanlarda birtakım kurallar ufak çaplı olsa da anlam değişikliğine uğrayabilir. Mesela: Sila-i Rahim konusu. İncim Sila-i Rahim'in son derece önemli olduğunu ve yapılmasını hoş gördüğünü belirtir. Ancak günümüzde bu komşuluk anlayışı o zamankine göre çok farklı bir hal aldı. İnsanlar her yerde birbirine önyargı ile yaklaşıp herkesi sanki düşman bellemiş gibi davranabiliyor. İyi insanlar yok mu tabii ki var ancak bu örneğin çıkış zamanı ve yerine bakacak olursak ve bunu günümüze

uyarlamaya çalışırsak gündelik hayatın içinde belirli sorunlarla karşılaşabiliriz.”(EÖ5-İHL)

“Hayır düşünmüyorum. Çünkü bana göre zamana göre değişen bir görüşün zaten geçerliliği kalmamıştır.”(EÖ7-İHL)

“Temel unsurların değiştiğini düşünmüyorum. Örneğin hırsızlık 1000 yıl önce de doğru görülüyordu şimdide öyle.” (EÖ8-İHL)

“Konu eğer dini inancım ile ilgili ise bu ilkeler yıllar da geçse değişmez ama dünya görüşüm değişebilir. Bu da gördüğüm yeni yerler, tanıdığım yeni insanlar ya da yaşadığım olaylardan kaynaklı olabilir.”(KÖ7-İHL)

Lise öğrencilerinin %56’sı dünya görüşünün değişip dini ilkelerin değişmeyeceğini, %27,5’i ikisinin de değişebileceğini, %16,5’i de kişinin dünya görüşü inancını temel aldığı için veya değişme olmayıp zaman içerisinde yıpranma olabileceği gibi sebeplerle ikisinin de değişmeyeceğini söylemişlerdir.

İmam hatip lisesi öğrencilerinin %71,5’i dünya görüşlerinde değişme olabileceğini ama dini ilkelerde değişme olmayacağını, %5,5’i ikisinin de değişebileceğini, %22’si de ikisinin de değişmeyeceğini ifade etmişlerdir.

İmam hatip liselerinde farklı dini inanca sahip öğrencilerin olmaması, meslek derslerinde dini incelikleri derinlemesine öğrenmeleri... gibi sebeplerden dolayı genel liselerde dini ilkelerin değişebileceğini söyleyenlerin sayısının daha yüksek olduğu görülmektedir.

3.8. Okulda Verilen Eğitimin Gençlerin Dünya Görüşüne Etkisinin Olup Olmadığına Dair Bulgular

Türk eğitim sistemi felsefesini incelendiğinde “*Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek*” maddesi görülmektedir (MEB, 1973).

Bu amaca binaen katılımcılara sekizinci olarak “Okulda aldığımız eğitimin dünya görüşünüzü etkilediğini düşünüyor musunuz? Neden? Nasıl?” sorusu yöneltilmiştir.

Ergenlikte daha çok model alma ve gözlem yoluyla din öğreniminin gerçekleştiği görülmektedir. Din öğretimi bireylerin sosyal gelişimi göz önünde bulundurularak gerçekleştirildiğinde dinî tutum ve davranışlarının kalıcı ve sürekliliği noktasında faydalı olmaktadır. Ergenin toplumsallaşmasında daha çok arkadaş gruplarının etkili olmaktadır. Yine ergenlikte soyut düşüncenin gelişimine bağlı olarak gençlerin çeşitli ideolojik, dinî, felsefî ya da sosyal konulara ilgisi artmaktadır. Sosyal öğrenmeyi din alanına uygulayarak dinî davranışın rol model aracılığı ile daha iyi öğrenilebileceği belirtilen araştırmalarda, ergenin rol model seçimine dikkat etmesinin onun dinî hayatına yön vermesinde önemli olduğu ifade edilmektedir (Orhan & Dağcı, 2015, s. 129). Bu çalışmada da din öğretiminde öğretmenin etkisinin en sık dile getirilen unsur olduğu görülmektedir.

Katılımcıların verdikleri cevaplar olumlu veya olumsuz ayırt edilmeksizin hangi faktörün etkilediği tespit edilip alt başlık haline getirilmiştir.

3.8.1. Dersin İçeriği

“Yani çok yok. Çünkü orada açık formülü üzerine dersler işliyoruz, öğretmenle birebir sohbetimiz olduğu zaman illaki bir şeyler öğreniyoruz bazı bilgiler oluşur kafamızda ama sadece ders işlediğimiz zamanlarda hani formül üzerine veya konu üzerine gittiğimiz için pek bir etkisi olmuyor.” (KÖ4)

“Evet etkiliyor. Matematik değil de felsefe etkileyebilir çünkü oradaki bilim insanların düşünürlerin düşüncelerini öğretiyorlar bize onun için dünya görüşünde de değişiklik olabilir.”(KÖ5)

“Etkiler tabii ki. Çünkü bize burada mesela çok küçük bir örnek vereyim tarih dersinde tabii ki de Türk olduğumuz için hani Türklüğü benimseterek anlatılıyor her şey. Yani buda etkiler hani mesela ben Türk olarak başka bir yerde olsam tabii ki de bana Türk olduğum için sana Türklerle ilgili şöyledir böyledir demeyecek, o da kendisine göre bir eğitim verecek. Herkes kendi benimsediği şeyi anlatacak. Onun

için tabi ki de etkileyecek. Peki nasıl etkileyecek? Yani bu konuya bağlı bir şey bence. Okulda aldığım din eğitimin bana katkısı olduğunu düşünmüyorum. Mesela felsefe dersinin bana katkı sağladığını düşünüyorum. Dünyadaki farklı görüşleri öğreniyorum. İlimleri öğreniyorum tanıyorum. Bu da bilgimi artırıyor.” (KÖ3)

Katılımcıların bir kısmı sayısal derslerin teoriden ibaret olduğunu ve bundan dolayı da sayısal derslerin kendi dünya görüşlerini etkilemediğini düşünmektedir. Diğer katılımcıların tamamı da sözel derslerin hepsinin etkili olduğunu düşünmemektedir. Öğrenciler nezdinde içeriği gereği felsefe dersi, dünya görüşü üzerinde daha etkilidir. Katılımcılar, içinde yaşadığımız toplumun değer yargılarının Milli Eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak dersler içerisinde benimsetilmeye çalışıldığının farkındadırlar.

İmam hatip lisesi öğrencilerinin bir kısmının görüşme kayıtları aşağıda verilmektedir. Öğrenciler yeni bilgilerin dünya görüşlerinde olumlu etki ettiğini söylemektedir.

“Evet. Çünkü insanlar birtakım konular hakkında bilgi sahibi olması o konular hakkındaki görüşlerinin değişmesine neden olabilir veya haberdar olmadığı bir konuyu öğrendiğinde o konu hakkında bir görüş sahibi olabilir. Örneğin bir öğrenci felsefe dersinde farklı filozofların düşüncelerini okuyarak kendisi de okuduğu konu hakkında bilgi sahibi olabilir ya da fikirlerini değiştirebilir.”(EÖ4-İHL)

“Okulda aldığım eğitim dünya görüşümü etkiliyor ancak bu olumsuz yönde bir etkileme değil, tam aksine olumlu bir etkileme oluyor. İnancımınla dünya görüşümün ilkelerinin hemen hemen aynı olduğunu söylemişim, okulda aldığım eğitim dünya görüşümün doğruluğunu; din dersleri ise dünya görüşümün değişmez bir kural ve doğru olduğunu vurgular.”(EÖ5-İHL)

“Düşünüyorum. Çünkü aldığım eğitimin düşüncelerimden daha üstün olduğunu düşünüyorum.”(KÖ3-İHL)

3.8.2. Eğitim Sistemi

“Çünkü okulun sunduğu genel eğitime baktığımız zaman kalıplaşmış bir eğitim. Ama o kalıbın içinde hocalar da var. Ama bazı hocalar o kalıbın birazcık dışına çıkıyor. Onlar etkileyebiliyor.”(EÖ3)

“Küçük yaşta verilen eğitim dışında diğer eğitimlerin örneğin lise eğitiminin öğrencinin dünya görüşünü etkilediğini düşünmüyorum. Çünkü sorgulama araştırma üzerine eğitimimiz yok.” (EÖ5)

“Ama çoğu insan için çok büyüktür. Sonuçta en büyük propaganda ülkelerde verilen eğitimidir. Çünkü olağanüstü olanakları var insanlara ulaşmak için. Özellikle çocuklara. Nasıl? Verilen eğitimle, etkinlikle, kutlamayla vb.” (EÖ7)

“Günümüz okullarında dünya görüşüyle ilgili felsefe, psikoloji gibi dersler ezbere dayalı ve tartışmadan uzak geçtiği için kesinlikle okulun dünya görüşümü etkilemediğini düşünüyorum.” (EÖ9)

“Evet, düşünüyorum. Beni lisenin çok değiştirdiğine de inanırım. Çok bazı düşüncelerim anneden, babadan, atalardan gelme, bağınaz düşünceler olabiliyor. Hani bu doğrudur ve bunu araştırmıyorsun hiçbir şekilde ama mesela ben bu lisede aldığım eğitim öğretimle, çoğu kez bazı şeylerin araştırılması gerektiğine ya da kişiye özgü olduğunu, bunun, hani bazen şey deniyor işte şu doğrudur, bu doğrudur bunu yapmazsan, yanlışır denilen şeylerin aslında kişiye göre değişebileceğini, yapmamın da çok zorunlu olmadığını öğreniyorsun. Kendin düşünmeyi öğreniyorsun burada. Bazı kişilerin dayatmalarıyla değil, kendi fikirlerinle de hayatını yaşıyorsun. Bu şekilde okullarda verilen eğitim öğretimde de gerçekten çok etkili olduğuna inanıyorum bu şeyin.” (KÖ7)

“Diğer türlü, milli eğitim bakanlığının bize vermek istediği değerler işlediğimiz derslerde vurgulanıp, öğretildiğinden, bunun bizi etkilememe şansı pek bulunmamakta.” (EÖ3-İHL)

“Ortaokul için diyemem ama lise için diyebilirim. Ben ortaokulu da imam hatip müfredatıyla okudum ancak gerek hocalar gerek sınıf ortamı bu yönde bana bir

şey katmadı. Ben bunun müfredat ve sınavdan dolayı olduğunu düşünüyorum.”
(EÖ7-İHL)

Katılımcıların çoğu eğitim sisteminin ezbere dayalı, araştırma ve tartışmadan uzak, okulların devletlerin eğitim politikalarının ve yetiştirmek istedikleri vatandaş tipini dayattığı bir sistemin parçası olduğunu ifade etmektedir. Bu yüzden okulda aldıkları eğitimin dünya görüşlerine etkisi olmadığını söylemişlerdir. Yine de bazı öğretmenlerin, öğrencilerin zihinlerinde yer alan eğitimin kalıplaşmış yönünden çıkabildiklerini ve öğrencileri etkileyebildiğini ifade etmişlerdir. Tam tersi katılımcıların az bir kısmı ise okulun araştırmaya teşvik ettiğini, öğrencilerin öznel bir düşünce ve bu düşüncelerinin beyanında da özgüven sahibi olmalarında etkili olabileceğini ifade etmiştir.

3.8.3. Sınıf Ortamı

“Şu anda okulda gördüğümüz derslerin (belirli bazı) bu konuda hiçbir işe yaramadığını söyleyebilirim. Fakat değerli birkaç öğretmenimizin bize yaptığı konuşmaların veya diğer arkadaşlarla okulda kurduğumuz iletişimin bu konuda çok etkili olduğunu düşünüyorum. Neden: Çünkü okulda normalde bir günümüzde (benim yaşadım insanlar) görmediğimiz kadar çok insan görüyoruz ve onların belirli konulardaki görüşlerini alıyoruz, bu da bize birçok şey katabilir. Nasıl: Okuldaki insanlarla iletişime geçince örnek olarak daha önce reddettiğimiz bir görüşü kabul edebilir ve bu konuda aydınlanabiliriz, ne kadar fazla insan sayısı o kadar bakış açısı... (EÖ6)

“Kesinlikle öyle olduğunu düşünüyorum. Çünkü farklı insanlarla tanışıyorsunuz. Farklı düşünceleri öğreniyorsunuz. Farklı farklı öğretmenleriniz oluyor. Hepsinin farklı düşünceleri oluyor onlar size bunu anlatıyor. Sonra farklı düşüncelerin kaynaştığı bir ortam ve siz buradan kendinize sentez yapıp onu kendinize alabiliyorsunuz. Hoşunuza giden yerler oluyor, hoşunuza gitmeyen yerler oluyor. Ve bence farklı düşüncelere saygı duymayı da burada öğreniyoruz.” (KÖ6)

“Yani tabii ki. Çünkü bu da öğretmenlerim, arkadaşlarım bu da çevreye girdiği için onların düşünceleri beni etkiler her zaman. Onlar da bizim büyüğümüz

olduğu için onların etkisi altında kalabiliriz. Davranışları ve sözleri ile o yüzden bize verdikleri eğitim ve onların davranışları bizim dünya görüşümüzü etkiler. (KÖ9)

“Evet, çünkü hayatımızın yaklaşık 16 yılı okulda geçmekte ve günlerimizin çoğunu okulda geçiriyoruz, ister istemez orada bulunan insanların (ister öğretmen, ister öğrenci, ister hademe) düşünceleri bizi etkilemektedir.” (EÖ3-İHL)

“Ortaokul için diyemem ama lise için diyebilirim. Ben ortaokulu da imam hatip müfredatıyla okudum ancak gerek hocalar gerek sınıf ortamı bu yönde bana bir şey katmadı.” (EÖ7-İHL)

“Açıkçası tabii ki ortam belirliyor... Bence sınıf arkadaşlarınız daha çok belirliyor nasıl bir çevrede eğitim alıyorsunuz. Bence bu verilen eğitimden daha önemlisi size ne kadar bir bilgiye empoze etmeye çalışarak bir eğitim verseler de sizin o eğitimi beraber aldığımız insanlar o eğitimi esnetiyor. Belki de sizi o eğitimi verenleri amacından saptırıyorlar yani çevrenizdeki insanlar. Bu yüzden etkili olmayabiliyor.” (EÖ9-İHL)

Katılımcıların bazılarının görüşme kayıtları yukarıda görülmektedir. Öğrencilerin çoğu sınıf ortamının, arkadaşlarının ve okulda içine girdikleri sosyal çevrenin olumlu olarak dünya görüşlerini etkilediğini ifade etmektedirler. Katılımcıların farklı düşüncelerle karşılaşmaları, sınıf ortamının öğrencileri etkileyen en önemli özelliği olduğu görülmektedir. EÖ9-İHL kodlu katılımcı ise sınıf ortamının hem öğrencileri hem de öğretmenleri olumsuz yönden etkilediğini söylemektedir.

3.8.4. Öğretmen

“Ama şöyle hocanın bu konu hakkında bir dersi olmuyor bize çoğu ders işleyip gidiyor pek dünya görüşü-dini görüş açısından savunduğu tezler ya da düşünceler olmuyor bazı din hocaları özellikle bunu vurgulayan bazı din hocaları okulumuzda da var. Benim mesela çok etkili olmuştur. Dünya görüşünde iyi, olumluya yorma şeklinde bayağı etkili olmuştur. Mantıklı cümleler kurarak mantıkla

ilişki içinde İslam'ı özellikle veya kendi dünya görüşünü açıklayarak beni biraz daha o yöne sevk etmiştir. Beni biraz daha o yöne doğru yönlendirmiştir .”(EÖ1)

“Okulda aldığımız eğitimden ziyade öğretmenlerimizin davranışlarının görüşlerinin bizim görüşlerimizi etkilediğini düşünüyorum.” (EÖ2)

“Onu okulda aldığım eğitim olarak söyleyemeyim de birkaç tane hoca diyebilirim. Hemen onu da örneklendireyim. Mesela lisede hiç edebiyata yönelik şeylerim yoktu. Çok sıkıcı gelirdi. Ama ne oldu? Birden fazla edebiyat hocamız vardı. Bir dönem biri girdi onda da bu şekilde devam etti. Ama daha sonraki edebiyat hocamız işte bize şiir dinletti atıyorum, yazarların hayatlarıyla ilgili bilgiler okudu. Bunlar dersin o boş vakitlerinde olan şeylerdi. O da beni mesela farklı, edebiyata ilgi duyan birisi haline getirdi. Ama genel olarak eğitim değil eğitimin içerisindeki bazı hocalar diyebilirim. Çünkü okulun sunduğu genel eğitime baktığımız zaman kalıplaşmış bir eğitim. Ama o kalıbın içinde hocalar da var. Ama bazı hocalar o kalıbın birazcık dışına çıkıyor. Onlar etkileyebiliyor.” (EÖ3)

“Şu anda okulda gördüğümüz derslerin (belirli bazı) bu konuda hiçbir işe yaramadığını söyleyebilirim. Fakat değerli birkaç öğretmenimizin bize yaptığı konuşmaların veya diğer arkadaşlarla okulda kurduğumuz iletişimin bu konuda çok etkili olduğunu düşünüyorum...” (EÖ6)

“Evet, burada hocalarımızla yaptığımız sohbetler dünya görüşümde etkili oldu.”(EÖ6-İHL)

“Bilinç dışının görüşlerimizi etkilediğine inanıyorum. Belli bir yaş diliminde hayatımızda en önemli insan öğretmenlerimizdir. Onların anlattıkları ister istemez etkiler.”(KÖ1-İHL)

“Derslerle pek alakası olduğunu düşünmüyorum ama öğretmenlerin konuyu anlatmak için anlattığı olaylar durumlar etkileyebiliyor.”(KÖ5-İHL)

“Kısmen düşünüyorum şu şekilde gerçekten bana çok değer katan hocalarım oldu. Beni donanımlı bir şekilde yetiştiren hocalarım oldu. Bu yüzden bana örnek oldular. Önder oldular bu şekilde yani dünya görüşünü kısmen şekillendirdi ama

gene benim vermiş olduğum bir karar var. Ailem Müslüman olduğu için Müslüman bir ailenin bir ferdi olduğum için içinde kökten gelen bir yaşayış tarzım bir kararım vardı.”(KÖ9-İHL)

Okulda verilen eğitimin dünya görüşünü etkilemesi noktasında öğretmenlerin müspet etkisi olduğunu düşünen katılımcıların görüşme kayıtları yukarıda verilmiştir. Öğrenciler öğretmenlerin özverili bir şekilde davrananlarından, dersin konusunu işledikten sonra kendi dersiyle ilgili farklı etkinlikler yapanlardan, kalıpların dışına çıkabilenlerden ve mantıklı bir şekilde zihinlerini aydınlatabilenlerden etkilenmektedirler.

Okulda aldıkları eğitimin dünya görüşlerini öğretmenler ve ders anlatış şekillerinden dolayı hiçbir şekilde etkilemediğini ifade eden katılımcılardan bazılarının görüşme kayıtları aşağıda verilmiştir:

“Okulda aldığım eğitim çok etkilemiyor doğrusu. Çünkü onların düşünceleri kendimce yanlış olduğu için onların dediklerine pek kulak kabartmıyorum. Onların düşünceleri pek etkilemiyor beni. Ha tabi bir fikrini alırım ama yine de benim için yanlışsa etkilemez beni.”(KÖ1)

“Bence etkilemiyor Okulumuzda bence basite kaçarak anlatılıyor. Sadece sınavı geçme amaçlı anlatılıyor bizde ona göre çalışıyoruz.”(KÖ2)

“Evet, bilgi insanı değiştirebilecek güce sahiptir. Ama bazı öğretmenler veya bazı “dini hocalar” kendisinin doğrusunu veya dinin doğrusunu küçük çocuklara yanlış şekilde sunabilirler. Mesela “Devletin bankalarından alınan faiz haram değildir gibi”...” (EÖ8)

3.8.5. Okul Türü

“Okulda aldığım eğitim dünya görüşümü etkiledi ama bir nebze. Mesela okulda ben sağlık meslek okuduğumdan biraz daha insan gözümde daha değerli bir varlık oldu artık. Hayat görüşümde insanlar daha ön planda. Bencillikten kurtuldum biraz daha önceden daha bencil bir insandım. Topluluk adına bir şeyler yapıyorum artık onun adına çalışıyorum.” (EÖ4)

Katılımcılardan okul türünden dolayı dünya görüşünde değişiklik olduğunu ifade eden sadece EÖ4 kodlu öğrencidir.

3.8.6. Hayata Hazırlık

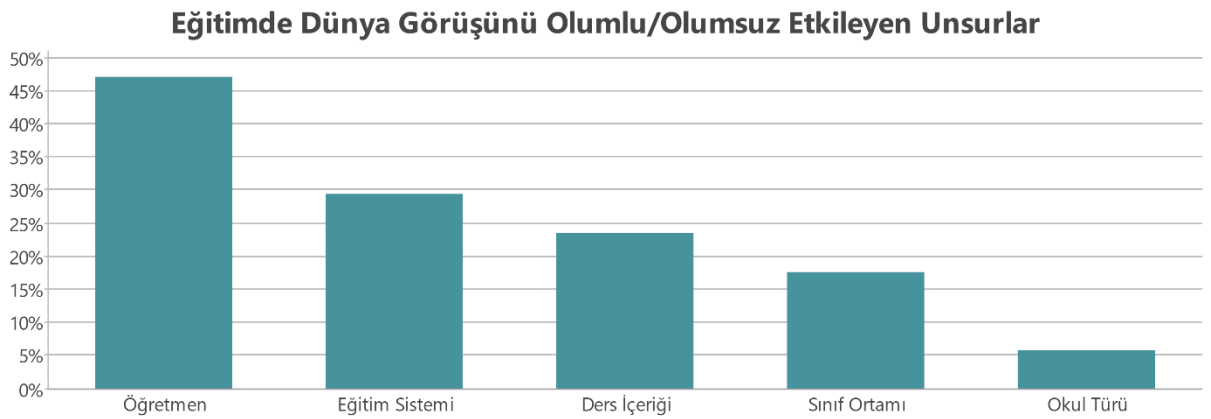
“Okulumda aldığım eğitim dünya görüşümü etkiler çünkü okuldaki zorlukları görerek gerçek dünyaya açıldığımda daha zor olacağının kanıtıdır.”(EÖ1-İHL)

“Evet, etkili oluyor. Derslere ne kadar çalışıp başarabildiğimi gördüğüm zaman, dünyada da çalışıp üstünden gelemeyeceğimiz hiçbir şey olmadığına inanıyorum.”(EÖ2-İHL)

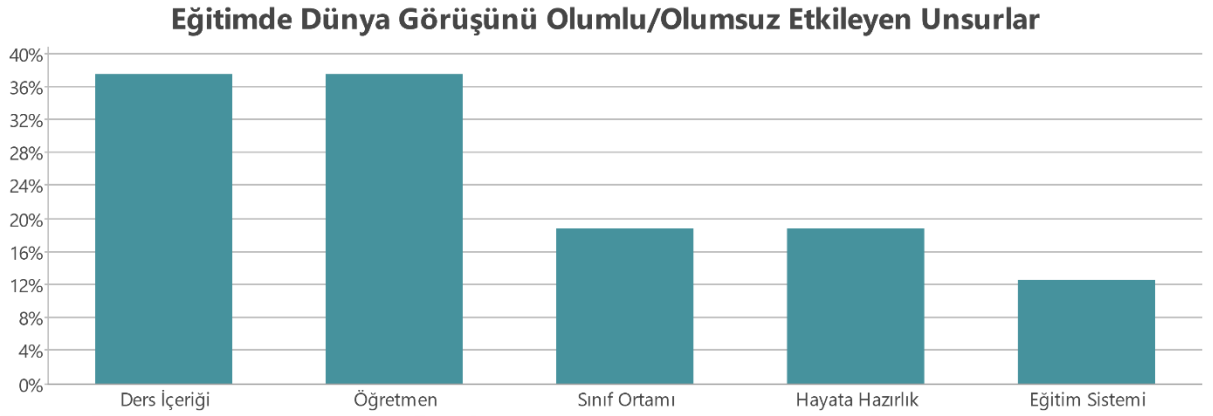
“Evet düşünüyorum. Mesela meslek seçimimizde okulda aldığımız eğitimin etkisi var.”(KÖ8-İHL)

Yukarıda görüşleri verilen katılımcılar okulda verilen eğitimin kendilerini farklı yönlerden hayata hazırladığını ifade etmektedirler. Bu beyanda bulunan katılımcılar sadece imam hatip lisesi öğrencileridir.

Tablo 17 Okulda Verilen Eğitimde Öğrencilerin Dünya Görüşlerini Olumlu/Olumsuz Etkilemesine Sebep Olan Etmenlerin Yüzdelerinin Görünümü

Tablo 18 Okulda Verilen Eğitimde İHL Öğrencilerinin Dünya Görüşlerini Olumlu/Olumsuz Etkilemesine Sebep Olan Etmenlerin Yüzdeler Görünümü

Katılımcıların okulda verilen eğitimle dünya görüşlerini nelerin etkilediğine bakılacak olursa şunlar söylenebilir. Lise öğrencilerini okulda büyük oranda öğretmenler etkilerken ikinci sırada eğitim sistemi gelmektedir. İmam hatip lisesi öğrencilerini ise dersin içeriği ve öğretmenler ilk sırada etkilerken sınıf ortamı ve hayata hazırlık kodları ikinci sırayı paylaşmaktadır.

Tablo 19 Okulda Verilen Eğitimin Öğrencilerin Dünya Görüşlerini Olumlu/Olumsuz Etkilemesine Sebep Olan Kodlar Arası İlişki Tablosu

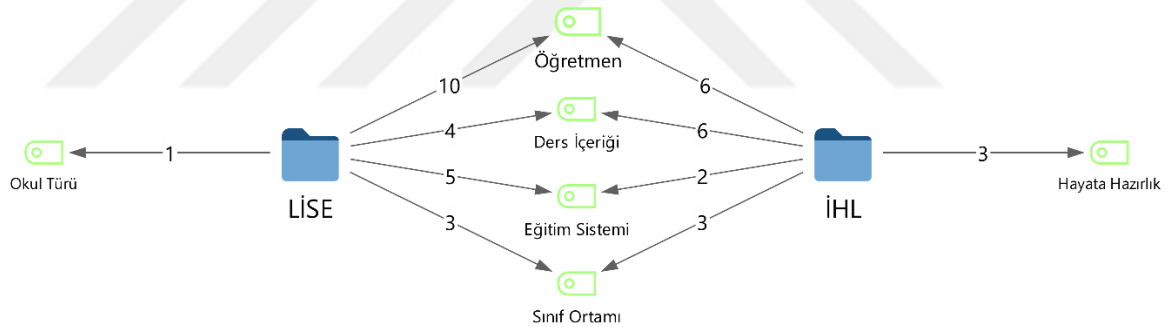
Kod Sistemi	Ders İçeriği	Eğitim Sistemi	Sınıf Ortamı	Öğretmen	Okul Türü	TOP...
Ders İçeriği						0
Eğitim Sistemi				1		1
Sınıf Ortamı			3	1		3
Öğretmen		1	1	1		4
Okul Türü					0	0
Σ TOPLAM	0	1	3	4	0	8

Tablo 20 Okulda Verilen Eğitimin İHL Öğrencilerinin Dünya Görüşlerini Olumlu/Olumsuz Etkilemesine Sebep Olan Kodlar Arası İlişki Tablosu

Kod Sistemi	Ders İçer...	Eğitim Sis...	Öğretmen	Sınıf Ortamı	Hay...	TOP...
Okulun Etkisi						0
Ders İçeriği						0
Eğitim Sistemi			■	■		2
Öğretmen		■		■		3
Sınıf Ortamı		■	■			3
Hayata Hazırlık						0
Σ TOPLAM	0	2	3	3	0	8

Yukarıda verilen tabloda kodlar arası ilişkiler yer almaktadır. Katılımcılara yönelttiğimiz soruya verilen cevaplara baktığımızda en çok sınıf ortamı ve öğretmen kodları kesişmektedir. Bu da öğrencilerin en çok içinde buldukları sosyal ortamdan etkilendiğini bir kere daha göstermektedir.

Okulda Alınan Eğitimde Öğrencilerin Dünya Görüşünü Etkileyen Faktörler

Şekil 7 Okulda Alınan Eğitimde Öğrencilerin Dünya Görüşünü Etkileyen Faktörler İki Vaka Modeli

Lise ve imam hatip lisesi öğrencilerinin en çok etkilendiği faktör kod frekansına göre öğretmenlerdir. Şekil 7’de görüldüğü gibi iki grupta da yer alan unsurlar bakımından öğrenciler arasında büyük farklılıklar görülmemektedir.

3.9. Öğrenciler Üzerinde İHL Meslek Dersleri/DKAB Dersinin Dünya Görüşüne Etki Edip Etmemesine Dair Bulgular

Katılımcılara sekizinci sorunun sondası olarak “İmam hatip meslek dersleri/din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin dünya görüşünüzü etkilediğini düşünüyor musunuz? Nasıl?” sorusunu yöneltildi.

Aşağıda din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin dünya görüşleri üzerinde etkili olup olmadığını ifade eden bazı katılımcıların görüşme kayıtlarının bir kısmı yer almaktadır:

“Din kültürü hocam dediğim gibi bayağı kaliteli bir hoca. Şu anki eğitimimiz bayağı kaliteli. Bu yüzden mantıklı ve birçok yönden araştırmacı olduğu için savunduğu görüşü arkasındaki sebep sonucu söylemeden bırakmaz. O sebep sonuçlarda beni ikna ederse zaten inanmamak için o görüşe bir sebebin kalmaz. O sebep sonuç bana doğru geliyorsa o görüşü de savunabilirim O görüşü ben de araştırıp üzerine katarak ve benim sevebilirim. O yüzden bu hoca ile ilgili.”(EÖ1)

“Gün geçtikçe daha çok bilgi ediniyoruz sonuçta. Bu bilgilerde hani belki önceki bildiklerimiz yanlış oluyor onları değiştiriyoruz. Yani bunda da dünya görüşü hakkında değişir yani ...” (KÖ1)

“Elbette etkiliyor. Çünkü zaten din üzerinden bizim dünya görüşümüz de dinimiz üzerinden şekilleniyor. Zaten din kültürü dersinde bunun üzerine çok boyutlu bir şekilde düşünebiliyoruz. Ve bence bu da etkiliyor.” (KÖ6)

“Değiştirir bence. Din kültürü dersi de değiştirir. Aslında girdiğimiz bütün dersler değiştirir diyeceğim ama matematik falan değiştirmez yani sözel dersler olarak söyleyeyim. O da değiştirir bence ya. Nasıl değiştirdiğini söylemem gerekiyor mu? Tabi ki de kendi dinimiz olduğunu düşünürsem hani etraftaki başka dinlerin görüşlerin ne olduğunu da öğrenmiş olacağım. Hani mesela kıyas falan. O da zaten ders konumuz içinde geçiyor diğer dinlerde. Onu da kıyaslamış olacak hocamız bizimle beraber...” (KÖ8)

“Evet çünkü daha çok anlamamızı yani neye inandığımızı bilmemizi yani çünkü neye inandığını bilmeyen bir insanın aklının çevrilmesi daha kolay olur başkalarının. Yani o yüzden dinimizi anlamamızı daha iyi sağlıyor.” (KÖ9)

İmam hatip lisesi meslek derslerinin öğrencilerin dünya görüşleri üzerinde etkili olup olmadığını ifade eden katılımcıların görüşme kayıtlarından bazıları aşağıda yer almaktadır:

“Evet. Çünkü bu dersler dini daha iyi anlamama ve din hakkında daha fazla bilgi edinmeme olanak sağlıyor. Böylece dünya görüşümü de dolaylı yoldan etkileyebiliyor.” (EÖ4-İHL)

“Meslek dersleri inancımızın ilkeleri ve derinliklerini anlamamıza yardımcı oluyor. Yani bu soruya kısaca cevabım evet. Nedenine gelirse dünya görüşüm ahlak ve erdem olarak iyi kılmayı; meslek derslerimiz de bu gayenin neredeyse aynısını hedeflediği için meslek dersleri de dünya görüşümü etkiler.” (EÖ5-İHL)

“Eğer dini bilgimizin az olursa tabii ki etkili olur. Ama dini bilgimiz sağlamsa etkileyeceğini düşünmüyorum.” (KÖ1-İHL)

“Meslek derslerinin dünya görüşümü iyi yönde etkilediğini düşünüyorum. Çünkü öğrendiğim yeni bilgilerin inancımı kuvvetlendirdiğini düşünüyorum ve öğrendiğim bilgileri hayatımda uygulamaya çalışıyorum.” (KÖ3-İHL)

“Düşünüyorum. İlk olarak din ile alakalı her edindiğim bilgi neticesinde kendi yaşantımı düşüncemi değiştiriyorum en iyi şekilde kul olabilmek için.” (KÖ6-İHL)

“Evet, çünkü din dersinden aldığım bilgiler kendi hayatımda da pek çok kez hareketlerime ya da düşüncelerime yansıyor.” (KÖ7-İHL)

İmam hatip meslek dersleri/din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin dünya görüşüne etki etmeme sebebinin eğitim sistemi olduğunu ifade eden öğrencilerin görüşme kayıtları aşağıda verilmiştir:

EÖ9 kodlu katılımcı kendisine yönelttiğimiz sondaya “*Hayır. Felsefe dersleri için söylediklerim din kültürü için de geçerli.*” (EÖ9) cevabını vermiştir. Bu katılımcıya okulda aldığı eğitimin dünya görüşünü etkileyip etkilemediğini sorduğumuzda da derslerin ezbere dayalı ve tartışmadan uzak geçmesi sebebiyle kesinlikle etkilemediğini ifade etmiştir.

“*Buna nasıl cevap verebilirim %5’lik bir kısmı hayatımı etkileyebiliyor. Çünkü genelde imam hatiplerde tüm imam hatipler için konuşuyorum, biraz daha ders batılı tarzda anlatıldığı için, biraz daha ders konulu, hani sınava giriyoruz, konuları okuyoruz ve bunun için not alıyoruz gibi tam bir ders konusu... Bu şekilde bir sorun var bugünkü tüm imam hatipler için geçerli bir sorun.*” (KÖ9-İHL) İmam hatip lisesi öğrencisi olan KÖ9-İHL kodlu katılımcı, derslerin batılı tarzda anlatıldığını ve derslere not alıp sınıf geçmek için çalışıldığını ifade etmiştir.

İmam hatip meslek dersleri/din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin dünya görüşüne etki etmeme sebebinin dersin ciddiyetiyle alakalı olduğunu düşünen katılımcıların görüşme kayıtları şu şekildedir:

“*Hiç etkilemeyen herhalde o derslerdi. O hani insanın olan ilgisini de kaybettiriyor. Çünkü hani öğrencileri daha yakın tutmak için dini esnetiyorlarmış gibi geliyor. Hani olmayan şeyleri de hani “Allah baba” gibi bir kavram vardır ya çocuklara öyle anlatılır, lisede de onun farklı bir boyutu hani şunları şunları yaparsan günahdır ama sonuçta yaratıcımız affeder. Şu kadar da olmayın şöyle de yapmayın gibi daha çok böyle soğutuyordu, iğreti geliyordu yani. Samimi değildi.*” (EÖ3)

“*Hayır etkilemedi. Zaten laylaylom geçiyordu. Onun haricinde etkileyecek pek bir şey de yoktu içinde. Yani ne etkileyebilirdi zaten bildiğimiz şeyler vardı. Hepsi İslam dini ile alakalıydı. Yani etkilemedi laylaylom geçip gidiyordu.*” (EÖ4)

“*Etki ettiğini düşünmüyorum. Din kültürü derslerinde zaten genelde herkesin bildiği konular oluyor o yüzden pek yararlı olduğunu düşünmüyorum.*” (KÖ3)

İmam hatip meslek dersleri/din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin dünya görüşüne etki etmemesinin not kaygısı sebebiyle ders geçme odaklı çalışmalardan dolayı olduğunu düşünen katılımcılardan bir kısmının görüşme kayıtları aşağıda verilmiştir:

“Okul okurken öğrenme endeksli değil de not endeksli öğrendiğimiz için çoğu bilgiyi de unutuyorum. Yeni gördüm dersleri de unuttum. O yüzden çok bir etkili olduğunu dünya görüşümü etkilediğini düşünmüyorum.” (EÖ9-İHL)

“Sadece sınavı geçme amaçlı anlatılıyor bizde ona göre çalışıyoruz.” (KÖ2)

İmam hatip meslek dersleri/din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin dünya görüşüne etki edip etmemesinin öğretmenden dolayı olduğunu düşünen katılımcılardan bir kısmının görüşlerine, çakışan kodlardan dolayı yukarıda yer verilmiştir. Bu görüşler EÖ1, EÖ3, EÖ4 ve KÖ2 katılımcıların görüşleridir. Ek olarak yer vereceğimiz görüşme kayıtları şu şekildedir:

“Evet, bilgi insanı değiştirebilecek güce sahiptir. Ama bazı öğretmenler veya bazı “dini hocalar” kendisinin doğrusunu veya dinin doğrusunu küçük çocuklara yanlış şekilde sunabilirler. Mesela “Devletin bankalarından alınan faiz haram değildir gibi”...” (EÖ8)

“Evet, yani hani, çünkü din kültürü öğretmenimiz, bilgili birisi ve bize bu bilgilerini aktarmaya çalışıyor ve bizde merak ediyoruz soru-cevap şeklinde geçiyor dersimiz, merak ettiğimiz bu soruları sordukça çok güzel cevaplar alıyoruz çok etkiliyor.” (KÖ4)

“Din kültürü dersinin aslında bu din kültürü dersi bence hocadan hocaya göre değişiyor. Şu şekilde ben zaten ortaokulda imam hatipte okudum ama mesela buradaki din kültürü hocam çok farklı anlatım tarzlarına denk geldim, bu din kültürü açısından. Kimisi sadece bize namazın nasıl kılınacağını sureleri ya da onu bunu hani temel dini kuralları öğretirken mesela şuan ki gördüğümüz din kültürü dersinde tamamen insan psikolojisi, dünya, dinde dünya görüşü, bu şekilde daha evrensel çapta. Herkesin mesela atıyorum bir Hıristiyan'ın da girip o dersi dinleyebileceği bir

ders şuan işliyorum, bu tabi benim hocama göre değişiyor. Bu şekilde farklılıklar oluyor açıkçası din kültürü dersinde. Dünya görüşü beni çok iyi etkiledi. İşte bahsettiğim şey de buydu, kendimi, düşünmeyi öğretti bana. Hani başkalarının dayatmalarından ziyade, kendimin de düşünebileceğini ve buna göre kararlar verebileceğimi din kültürü dersinde öğrenmiş oldum bu lisedeki.” (KÖ7)

“Kesinlikle etkilediğini düşünüyorum. Ben bunu hocaların herhangi bir konuda bilgi sahibi olmasına bağlıyorum. Hocalar konuya ne kadar hâkimse o kadar da bize aktarıyorlar. Böylece dünya görüşü hakkında bilgi sahibi olunabiliyor.”(EÖ7-İHL)

İmam hatip lisesi öğrencileri fazla eleştiri yapmadan derslerin kendilerinin dünya görüşlerini olumlu yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Lise öğrencileri ise karşılaştıkları problemlere daha eleştirel yaklaşarak olumlu-olumsuz etkileri dile getirmişlerdir. İmam hatip lisesi öğrencileri ile yapılan bir başka çalışma öğrencilerin büyük oranda meslek dersi öğretmenlerini epistemik otorite olarak görmediklerini ortaya koymaktadır (Örekli, 2018, s. 105). Bu çalışmada ise imam hatip lisesi öğrencilerinin %11’inin öğretmenleri hakkında olumsuz yorum yaptığı ve %6’sının olumlu görüş belirttiği görülmektedir. Geri kalan öğrenciler ise öğretmen faktöründen bahsetmemektedir. Dersin içeriği ve edindikleri bilgilerin etkisini dile getirmektedirler. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi için lise öğrencileri epistemik otorite olarak gördüğü öğretmenlerin derslerinden etkilendiklerini aksi takdirde etkilenmediklerini ifade etmektedirler. Dersin ciddiyeti, derslerin not odaklı işlenmesi, eğitim sistemi... gibi etkenler de derslerin öğrencilerin dünya görüşünü etkilememe sebeplerindendir.

3.10. Öğrencilerin Dünya Görüşü Konusunda Kendilerini Çevrelerinden veya Ailelerinden Farklı Görüp Görmediklerine Dair Bulgular

Katılımcılara görüşmelerde dokuzuncu olarak “Çevrenizden veya ailenizden hangi konularda farklı bir dünya görüşüne sahip olduğunuzu düşünüyorsunuz? Neden?” sorusu yöneltildi. Bireylerin kendilerini çevrelerinden farklı hissetmeleri, ergenlik çağının doğasında vardır. Bu dönemde gençlerin anne babadan ayrışma, farklı bir birey olma ve bu durumu anne babalarına kabul ettirme çabaları yoğunur (Derman, 2008, s. 20). Katılımcıların içinde buldukları adolesan dönemi sebebiyle

dünya görüşlerinde farklılaşma çabalarının olup olmadığını ölçebilmek adına bu soru yöneltilmiştir.

Ailelerinden ve çevrelerinden dünya görüşleri açısından farklılık olmadığını ifade eden katılımcıların görüşme kayıtlarından bir kısmı aşağıda verilmiştir:

“Dünya görüşü olarak çok farklı bir şeyim yok dediğim gibi ailemde yetiştiğim için ailemin doğrularını doğru aldım, yanlışlarını yanlış aldım. Sonra araştırıp aileme karşı geldiğim bir görüş var mı hatırlamıyorum ama yoktur.” (EÖ1)

“Çevrem ve ailem kendim gibi kişilerden oluşuyor. Onlardan farklı bir görüşüm olduğunu düşünmüyorum.” (EÖ2)

“Yok. Çünkü onlar beni yetiştirdi. Ben de onlar gibiyim. Çok fazla fark yok.” (KÖ2)

“Ya ben sanırım pek farklı değilim ailemle veya çevremle çok. Benim kafa yapım nasılsa genel olarak arkadaşlarım da öyle seçiyorum, kendi kafa yapımında. Aileme göre oluştuğu için pek bir fark yok.” (KÖ4)

“Bilmiyorum yani bunu hiç düşünmedim. Daha çok günlük hayatta yani dini konuda çok farklı düşündüğümüz sanmıyorum ama aldığımız kararlar biraz kuşak çatışması oluyor. O yüzden biraz farklılık gösterebiliyor.” (KÖ9)

“Dünya görüşü olarak pek bir fark yok. Dünya görüşümde ailemin ve çevremın etkisi olduğu için onlarla genel olarak aynı görüşteyim.” (EÖ6-İHL)

“Ailemle dünya görüşümüz aynı zaten dünya görüşünü oluşturan en temel yapı aile olduğundan.” (EÖ7-İHL)

“Çevremdeki insanlarla genelde aynı dünya görüşüne sahibim. İmam Hatip'te olduğum için arkadaşlarım da bu düşünceye sahip. Çok fazla çevremde dünya görüşü farklı olan yok ama bahsettiğim gibi kimi zaman ateist arkadaşlarım olmuştuk farklı olarak onlardan bahsedebilirim. Diğer türlü benzeriz.” (KÖ9-İHL)

3.10.1. Hayat Tecrübesi

Çevrelerinden veya ailelerinden hayat tecrübesi sebebiyle farklı bir dünya görüşüne sahip olduğunu düşünen katılımcılardan bir kısmının görüşme kaydı aşağıda yer almaktadır.

EÖ5 kodlu öğrenci birçok konuda ailesinden farklı olduğunu “*Dini, siyasi ve ahlaki olmak üzere birçok konuda çevremden farklı görüşlere sahibim. Nedeniyse bence yaşanmış olaylar ve ilgi alanlarının farklılığından kaynaklanıyor.*” (EÖ5) diyerek ifade etmiştir.

KÖ1 kodlu öğrenci dünya görüşünde farklılık noktasında arkadaş çevresinden şu şekilde bahsetmektedir: “*Sonuçta onların kendi yaşantıları farklı, aile çevresi farklıdır. Küçüklükten gelen bir şey var sonuçta. Onların ailesi belki öyle gösterdiği için öyle olabilir. Bir de insan büyüdükçe kendi düşüncesini kendi oluşturuyor ve onların düşünceleri farklı yönlerde olduğu için de cümleyi toparlayamadım. Mesela yumuşak huylu olmayı pek bilmiyorlar. Bazı arkadaşlarım direk katı bir düşünceleri var ve bu düşünceleri hani olabilir ama sonuçta karşıda ki insana da saygı duymak gerekiyor. Bu saygı duyulmadığı zaman yani o düşünceye ben katılmıyorum.*” (KÖ1)

3.10.2. Amaçlar

Katılımcılardan çevrelerinden veya ailelerinden birçok noktada farklı dünya görüşüne sahip olduğunu düşünenler vardır. Bu ayrışma sebeplerinden biri de hayata dair amaçlarının farklılığıdır. Öğrencilerden bu şekilde düşünenlerin bir kısmının görüşme kaydı aşağıda yer almaktadır:

“*Hani, iş buldun, evlendin, aile kurdun... Bunlar onların temel istekleri. Piramidin en alt kısmı ama benimkinde öyle değil. Öncelikle para kazanmaktan da ziyade mutlu bir şekilde para kazanmak ya da kazandığım parayı belli kalıplara yerleştirmek yerine işte gezmek atıyorum, ne diyeyim bir kütüphane oluşturmak, daha farklı temellere yatırıyorum ben de parayı. Bu yönden ailemle farklılıklarım var.*” (EÖ3)

“Siyasi açıdan farklıyız dünya görüşü olarak, dini açıdan farklıyız. Amaçlarımız konusunda tamamen farklıyız. Onların tek amacı ailemizi geçindirmek bir şekilde. Kendimize fayda sağlayalım. Benimki daha ziyade tatmin olabilmek her yaptığım işten. Aşağı yukarı dini ve siyasi konularda vicdanım rahat olmalı. Yine yaptığım herhangi bir işte de yine vicdanım rahat olmalı. Hayallerim var ön planda, meslek seçimi bile ona göre olur yani .”(EÖ4)

“Çevrem ve ailem genelde hep şey düşünüyor; iyi bir mesleğin olsun, işte eğer çok para kazanırsan rahat edersin mutlu olursun. Her şekilde mutlu olursun ve çok kısa süreli bir mutluluktan bahsediyor. Ben böyle bir mutluluk istemiyorum. Yaptığım ben eğer bir meslek sahibi olacaksam onun tamam, bunun bir kazancı olacak illaki geçimim kadar ama bana mutluluk verenin bu olduğuna inanmıyorum. Bana asıl mutluluk verecek hani o meslekle etrafıma hani yardımcı olabilmek, ülkem adına işte dinim adına yardımcı olabilmek. Ama benim hani mutluluk ya da düşünce yapım, ahiret; dünyadan sonrasındır. Yani genel bir şey istiyorum ama benim çevrem, genelde kısa mutlulukları ya da kısa rahatlıkları tercih ediyor, bu yönden farklılıklar yaşıyoruz. Çok dayatıyorlar, “çok çalış mutlaka şu fakülteye, şu mesleğe gir” diyorlar ama ben buna karşıyım. Bana genel şeyi öğretmiyorlar ya da burada hep çelişiyoruz. Yani onlar için önemli olan ahiret mutluluğundan ziyade daha çok dünya mutluluğu bu yönden. Bu yönde baskı hissediyorum kendimde. (KÖ7)

Yukarıda görüşlerine yer verilen öğrenciler ailelerinin dünyaya daha çok pragmatist bir bakış açısıyla kendilerinin ise entelektüel, hedonist, idealist ya da dindar bir bakış açısıyla baktıklarını ifade etmişlerdir.

3.10.3. Dünya Görüşü/Din

Katılımcılardan çevrelerinden veya ailelerinden din veya dünyaya bakış açısı noktasında farklı dünya görüşüne sahip olduklarını söyleyenlerin bir kısmının görüşme kayıtları aşağıda yer almaktadır. Önceden de ifade ettiğimiz gibi çakışan kodlardan ve öğrencilerin görüşlerinde yalnız bir açıdan farklılıkları olmadığı için yapılan alıntılarda birden fazla faktörden bahsedilmektedir.

“Dini olarak da olabilir. Çünkü neden? Onlar yaşları itibariyle daha gelenekseller. Hani dinin o çocuklara anlatıldığı şekilde kafalarında yer etmiş. Ama ben de öyle değil. Biraz daha gerçekçi olarak bakabiliyorum. Çevremde de farklılıklar vardı onu şöyle giderdim: benim gibi düşünen insanlarla daha yakın bir çevre kurdum o yüzden çevremdeki insanlarla çok farklılığım kalmadı. (EÖ3)

“Siyasi açıdan farklıyız, dünya görüşü olarak, dini açıdan farklıyız, amaçlarımız konusunda tamamen ...” (EÖ4)

“İnanç, ideoloji, yaşam tarzı vb. açısından farklıyız. Çünkü düşünüyorum.” (EÖ7)

“Din konusunda çünkü her insanın farklı ve hür iradesi vardır. Dini görüşüm bir yaştan sonra kendi irademle araştırıp bulabileceğim şeylerden bir tanesidir.” (EÖ8)

“Siyaset, ideoloji ve gibi konularda taban tabana zıt, dini inanç gibi felsefi konularda ise sık sık zıt düştüğümüz oluyor. Nedeninin ise yaş, eğitim ve kişisel gelişimdeki farklılıklar olduğu kanaatindeyim.” (EÖ9)

“Yine dini açıdan hem de siyasi açıdan. Yani onların siyasi görüşü farklı benim siyasi görüşüm farklı. Dini açıdan da mesela ben dinime daha bağlıysam onlar daha az bağlı dine.” (KÖ5)

“Aslında çevreden farklı olarak düşündüğüm dünyayla ilgili şöyle bir şey var. İnsanlar genellikle monoton bir hayatı yaşamayı tercih ediyor. Hani hayat nasılsa bu şekilde devam ettirelim. Bir şekilde ömrümüzü tamamlayıp bitirelim diye düşünüyorlar. Ben bu şekilde düşünmüyorum. Hayatta bazı şeyler var, doğrular ve yanlışlar var. Eğer biz bunu düşünebiliyorsak bence değiştirmeliyiz diye düşünüyorum. Ve çoğu insan bunu düşünmüyor bence.” (KÖ6)

“Şimdi yakın akraba olarak demeyeyim de uzak akrabalara kaydıkça mesela ilk başta dini olarak görüşleri değişiyor. Sonra siyasi olarak da görüşleri değişiyor tabi. Hani onun dışında herhangi bir durum yok galiba. En bariz açık olan da bunlar zaten, temel olanları. Bu şekilde değişebiliyor. Benim inandığım şeylere o inanmıyor

mesela. Yine kişisel görüşe dönüyor olay. Yani bundan dolayı farklı farklı düşünceler, farklı düşünceler olduğu için de etrafında farklı kuruyor. (KÖ8)

“Ailemden konu olarak direkt farklı bir görüşe sahibim. Ailem de inancına sadıktır ancak ailemin dünya görüşü doğru ve yanlış ile ilgili değil; gerçek, yalan ve zihin görüşü ile ilgilidir. Bu görüşü açıklamak gerekirse; ailem insanın gerçeği, yalanı sadece kaynaklarla değil, insanın sorgulamasıyla ve düşünmesiyle anlar. Bu görüşe kısmen katılsam da görüşü doğru bulmadığım kısımlar da var.” (EÖ5-İHL)

Katılımcılar çevreleri ve aileleri ile aralarındaki farklılıkları yaş, eğitim, kişisel gelişim, geleneksel din anlayışı, rasyonel düşünce, erdemli insan olma gayesi, dindarlık seviyesi gibi sebeplere bağlamışlardır. Bazı katılımcıların cevapları tepkisel bazıları ise daha ılımlı ve olgun olarak değerlendirilebilir.

3.10.4. Siyasi

Katılımcılardan çevrelerinden veya ailelerinden siyasi açıdan farklı görüşlere sahip olduğunu söyleyenlerin bir kısmının görüşme kayıtları şu şekildedir:

“Siyasi açıdan farklıyız, dünya görüşü olarak, dini açıdan farklıyız...” (EÖ4)

“Dini, siyasi ve ahlaki olmak üzere birçok konuda çevremden farklı görüşlere sahibim...” (EÖ5)

“Siyaset, ideoloji ve gibi konularda taban tabana zıt, dini inanç gibi felsefik konularda ise sık sık zıt düştüğümüz oluyor...” (EÖ9)

“Ailemde pek yok ama okul çevresinde illaki var. Bazı arkadaşlarımın görüşlerini beğenmiyorum. Genel itibariyle yaşayış bakımından, siyasal olsun veya başka kişilere davranış şekilleri yani insani ilişkilerde katılmıyorum çoğu arkadaşlarıma. Çoğu demeyim de bazı arkadaşlarıma katılmıyorum.” (KÖ1)

“...hem de siyasi açıdan yani onları siyasi, görüşü farklı benim siyasi görüşüm farklı...” (KÖ5)

“... Sonra siyasi olarak da görüşleri değişiyor tabi. Hani onun dışında herhangi bir durum yok galiba. En bariz açık olan da bunlar zaten, temel olanları. Bu şekilde değişebiliyor.” (KÖ8)

3.10.5. Yaşam Tarzı

Katılımcılardan çevrelerinden veya ailelerinden yaşam tarzı noktasında farklı dünya görüşüne sahip olduklarını söyleyenlerden sadece bir katılımcının görüşme kaydını vermekle yetineceğiz. Çünkü diğer görüşme kayıtlarına üst başlıklarda yer verilmiştir.

“Yani benim ailem daha muhafazakar, ben kendimi daha seküler olarak tanımlıyorum. Dünyaya daha çok açığım. Ailem muhafazakar çünkü yaşını başını almış bir şeylere sahip olmuş. O yüzden daha muhafazakar yani elindekini muhafaza etmeye çalışıyor. Benim yaşım daha genç olduğu için daha saldırganım. O yüzden muhafaza ettiğim içimde tuttuğum, bir kenara bıraktığım, değerlerim yok aileme göre. Çünkü hayat benim için daha yeni başlıyor. Muhafazakar değilim ailem gibi bu konuda onlardan ayrılıyorum. Yenilikçi yaşam tarzım onlardan daha farklılaşmaya başladı. Artık farklı bir insan olma yolunda ilerliyorum. (EÖ9-İHL)

EÖ9-İHL kodlu öğrenci, kendini ailesinden farklı olarak daha yenilikçi, seküler, hayata karşı daha istekkar olarak tanımlıyor. Bunun sebebini de ailesinin hayat tecrübesinin getirdiği yerleşik düşünceye ve yaşam standartlarını oturtmuş olmasına ve korumaya çalışmasına bağlamaktadır.

3.10.6. İdeoloji

Son olarak çevrelerinden veya ailelerinden ideoloji açısından farklı olduğunu düşünen katılımcıların görüşme kayıtlarının bir kısmına aşağıda yer verilmektedir.

“İnanç, ideoloji , yaşam tarzı vb. Çünkü düşünüyorum.” (EÖ7)

“Siyaset, ideoloji ve gibi konularda taban tabana zıt, dini inanç gibi felsefik konularda ise sık sık zıt düştüğümüz oluyor. Nedeninin ise yaş, eğitim ve kişisel gelişimdeki farklılıklar olduğu kanaatindeyim.” (EÖ9)

3.10.7. Gelenekler

Gelenek noktasında ailesinden veya çevresinden farklı düşündüğünü ifade eden yalnız EÖ8-İHL kodlu katılımcıdır. *“Ufak tefek adetlerde ve geleneklerde görüş farklılığı yaşıyorum.” (EÖ8-İHL)*

3.10.8. Teknoloji

Ailesinden veya çevresinden teknoloji konusunda farklı düşündüğünü ifade eden yalnızca imam hatip lisesi öğrencileridir.

“Ailemle farklı görüşe sahip olduğum şey teknoloji nedeni ise mesela 200 model bir laptop ile 2020 model bir laptopu bir tutuyorlar ama çok şey değişiyor bu gibi konularda farklı görüşüm vardır.” (EÖ1-İHL)

“Teknoloji konusunda daha farklıyım. Ailem daha az kullanıp zararlı olduğunu düşünürken ben faydalı olduğunu düşünüyorum ve daha fazla vakit geçiriyorum.” (EÖ6-İHL)

3.10.9. Farklı Görüşlere Açıklık

“Net bir cevap veremesem de farklı dünya görüşlerine sahip olduğumuzu düşünüyorum çünkü internet çağına doğmuş birisi olarak büyüklerime göre diğer görüşlere olan erişimim daha kolay ve internet aracılığıyla onlardan daha fazla bilgi sahibi olabilirim. Hatta bu sayede benim görüşlerime karşı olan görüşlere de onlardan daha saygılıyım. Çünkü büyüklerime göre daha erken yaşta karşıt görüşleri tanıyabilmem sayesinde karşıt görüşler bana normal geliyor fakat bizden önceki nesiller gençliğinde dünya ile iletişimleri çok daha zor olduğu için onlar kendilerine karşıt görüş duyduğunda onlara abes gelebiliyor.” (EÖ4-İHL)

Cinsiyet eşitliği konusunda zıtlıyoruz bazen. Yeni nesle pek kafa uyduramıyorlar eskideki gibi düşünüyorlar. Örnek vermem gerekirse onların zamanında kadınlar bu kadar söz sahabe değillerdi ve bazı konularda abartıldığını düşünüyorlar.” (KÖ5-İHL)

“Yani tam olarak bir konu belirtemem belki ama genel olarak çevremle yaşadığım fikir ayrılığının nedeni etrafımdakilerin hala eski düşünce ile düşünmeleri, benim ise biraz daha bulunduğumuz yıllara ait düşüncelere sahip olmam. Bu da kuşak çatışması yaşanmasına neden oluyor.” (KÖ7-İHL)

Ailesinden veya çevresinden farklı görüşlere açık olma noktasında farklı düşündüğünü ifade eden sadece imam hatip lisesi öğrencileridir. İnternetin kullanılarak çeşitli bilgilere daha kolay ve daha geniş bir yelpazede ulaşılabilir olması EÖ4-İHL kodlu öğrencinin farklı görüşleri normal olarak görmesini sağlamaktadır. Diğer öğrenciler ise çevrelerinin hala oldukça eski düşüncelere ve algılara sahip olduklarını ifade etmişlerdir.

3.10.10. Eğitim

Ailesinden veya çevresinden eğitim konusunda farklı düşündüğünü ifade eden sadece imam hatip lisesi öğrencileridir. Aşağıda bu unsuru dile getiren öğrencilerin görüşme kayıtlarına yer verilmiştir.

“Çocuk eğitimi çünkü kendimin nasıl bir çocukluk geçirip bunu nasıl kolay yollarla başka bir çocuğa düzgün şekilde içine işleyebilme gibi birçok şey için düşüncelerim var.” (EÖ3-İHL)

“Ben üniversitenin ruhunu doyurmak için okunması gerektiğini düşünüyorum ama ailem gelecekte iyi bir mesleğe sahip olmak için okumam gerektiğini düşünüyorum.” (KÖ1-İHL)

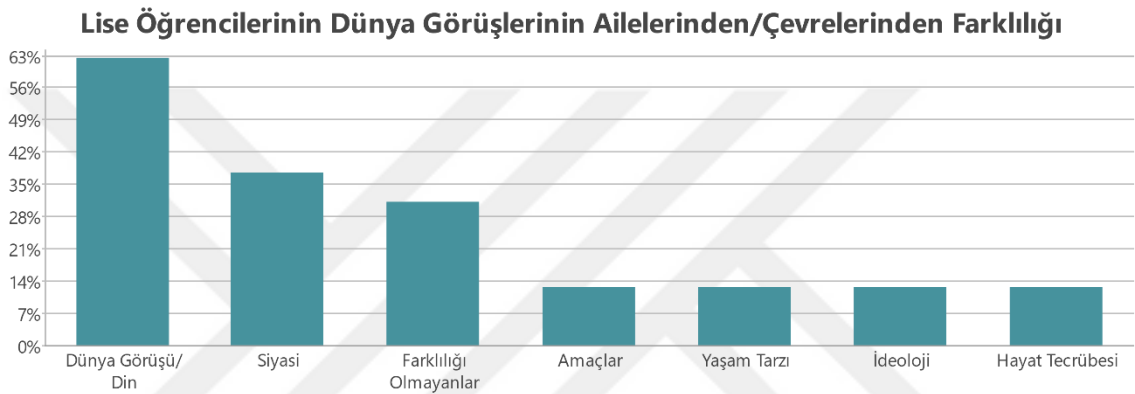
“Eğitim konusunda farklı görüşe sahip olduğumu düşünüyorum çünkü çevremdeki insanlar kızların çok okumasını istemiyor ama ben öyle düşünmüyorum.” (KÖ8-İHL)

Katılımcıların görüşleri cinsiyet ayrımcılığının öğrencilerin hala aile ve çevrelerinde bulunduğu göstermektedir.

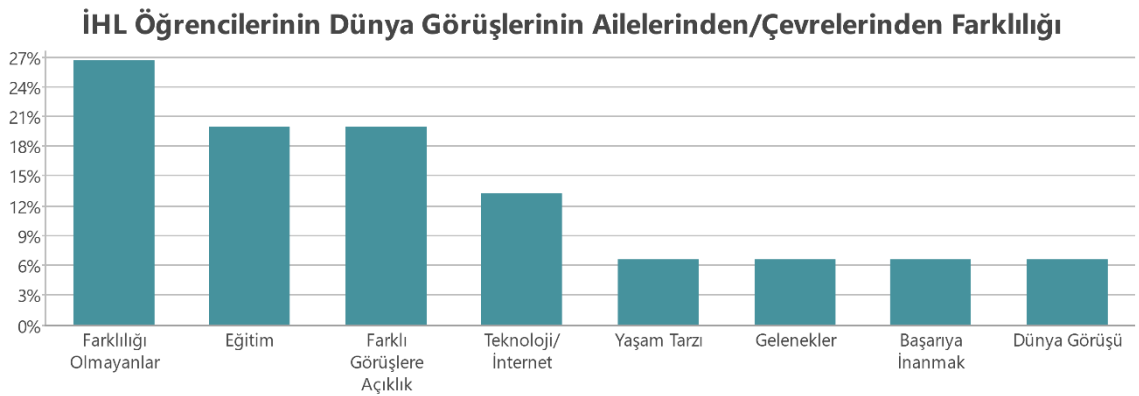
3.10.11. Başarıya İnanmak

“Evet. Çevremdekilerin bazıları sekizinci soruda bahsettiğim konuya pek inanmıyorlar, kaygısızlığa uğruyorlar bu yüzden maalesef.” (EÖ2-İHL) diyen EÖ2-İHL kodlu öğrenci başarıya inanmanın hayattaki zorlukların üstesinden gelme konusunda farklı düşündüğünü ifade etmiştir.

Tablo 21 Öğrencilerin Dünya Görüşlerinin Ailelerinden/Çevrelerinden Farklı Oluşu ve Farklılık Yönleri Yüzdeleri

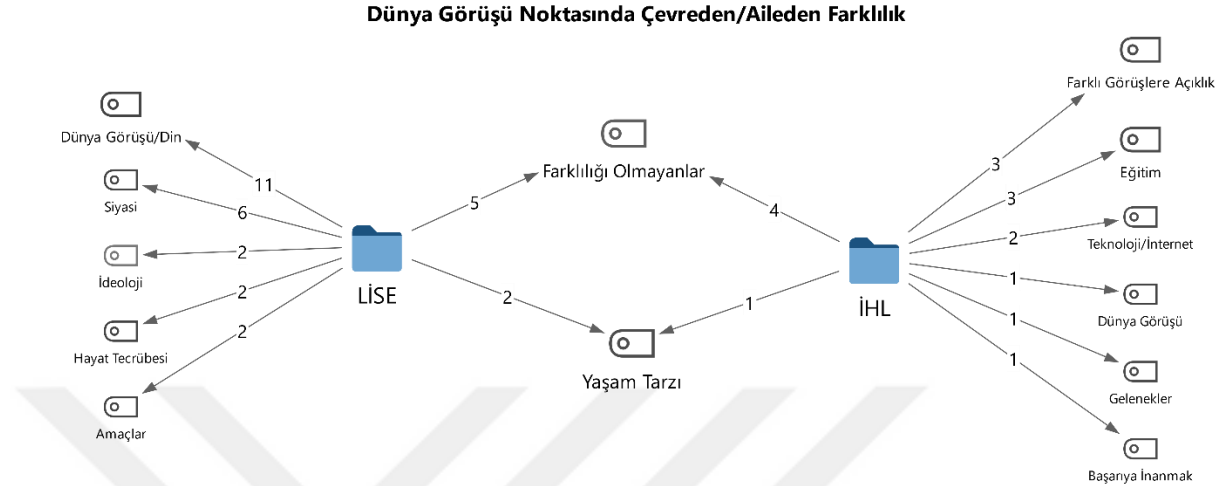

Tablo 22 İHL Öğrencilerinin Dünya Görüşlerinin Ailelerinden/Çevrelerinden Farklı Oluşu ve Farklılık Yönleri Yüzdeleri

Lise ve imam hatip lisesi öğrencileri arasında bu konuda ayrışma söz konusudur. Yukarıdaki tablolarda bu görülmektedir. İmam hatip lisesi öğrencileri büyük oranda aile ve çevrelerinden farklı olmadığını dile getirmiştir. Ardından ve farklı görüşlere açık olma durumu gelmektedir. Lise öğrencileri için dünya

görüşü/din açısından bariz farklılık bulunmaktadır. Ardından siyasi düşünce ailesi veya çevresinden farklılığı olmayanlar gelmektedir.

Şekil 8 Dünya Görüşü Noktasında Çevreden/Aileden Farklılık İki Vaka Modeli

Yukarıdaki iki vaka modeli incelendiğinde katılımcılardan farklılığı olmayanlar ve yaşam tarzı açısından farklı olduklarını ifade edenler ortak kodlar olarak görülmektedir. Diğer unsurlarda ise imam hatip lisesi ve lise öğrencilerinin ailelerinden ve çevrelerinden farklılık gösterdiği görülmektedir.

3.11. Öğrencilerin Karşılaştıkları Sorunlarda Dünya Görüşleri Çerçevesinde Başvurdukları Kaynaklar

Katılımcılara onuncu ve son soru olarak “Bir sorunla karşılaştığınızda içinde bulunduğunuz durumu dünya görüşünüz çerçevesinde açıklamak için hangi mecraya, kişiye, kaynağa başvurursunuz? Neden? Yazılı kaynaklara mı güvendiğiniz birine mi düşüncelerini benimsediğiniz birine mi?” sorusu yöneltilmiştir. Verilen cevaplar da dikkate alınarak kodlama yapıldıktan sonra öğrencilerin karşılaştıkları sorunlarda başvurdukları kaynaklar başlık haline getirilmiştir.

3.11.1. Aile

Katılımcıların başvurdukları kaynaklardan biri aileleridir. Aşağıda öğrencilerin bir kısmının görüşme kaydı verilmiştir.

“Anneme babama başvurabilirim en azından onların bir görüşünü almak için.” (EÖ4)

“Aileme başvururum önce. İnternette araştırırım. Dini mesele ise din kültürü öğretmenime başvururum.” (KÖ5)

“Ablamla konuşmayı severim ve fikirlerini önemserim. O yüzden önce onunla konuşurum. Onun fikirlerini alırım. Ondan sonra belli başlı öğretmenlerim var onların görüşlerini alırım ve içinden sentez yaparak doğru yolu bulmaya çalışırım. (KÖ6)

“... Onun haricinde eğer hala yatmıyorsa yakınlarıma da tekrar bir sorarım, anneme, babama şeklinde sonra işte kitaplara başvururum hiç olmuyorsa.” (KÖ7)

“İlk başta tabii ki de aileme görüşürüm bunu. Eğer değiştirebilecek durumdaysam yani değiştirebileceğim bir şey benimle alakalıysa daha kolay tabii ki.” (KÖ8)

“Annem ve babama başvururum.” (EÖ6-İHL)

“Yaşadığım soruna da bağlı olarak öncelikle aileme veya güvendiğim arkadaşlarıma danışırım.” (EÖ8-İHL)

3.11.2. Güvenilir Kişiler/Kurumlar

Katılımcıların başvurdukları kaynaklardan bir diğeri de güvendikleri kişiler veya kurumlardır. Sorunlarının içeriğine göre ilgili otorite sahibi kurumlara başvuracaklarını ifade etmişlerdir. Bu düşünceye sahip öğrencilerin bir kısmının görüşme kaydı aşağıda yer almaktadır.

“Tabii ki bu mesela bilimle ilgili bir konuya giderim bilim adamları da alırım.” (EÖ1)

“Eğer tatmin olmadıysam düşünceleri benim için değerli olan birisinden yardım isterim.” (EÖ2)

“Yazılı kaynaklardan ya da kesin doğru olan şeylerden ziyade beni anlayan birine başvururum direk. Daha samimi olduğum birine başvururum. Hatta düşüncesini benimle örtüşen insanlara başvururum ki ne hissettiğimi daha iyi anlayabilsin. Tamam, genel olan yazılı şeyler de vardır ama insanın o an içinde yaşadığı şey onu daha yakın tanıdığı insanla eşleştirir daha özeldir. O yüzden ben en yakın samimi gördüğüm insana başvururum.” (EÖ3)

“Saygı duyduğum insanlar var. Dünya görüşü aşağı yukarı benimkine benzeyen 4-5 insan var. Onlara sorabilirim.” (EÖ4)

“Konuya göre değişecektir. Örneğin bilim üzerine bir konuyu makalelerden araştırırken etik gibi konuları daha çok alanında iyi olduğunu düşündüğüm kişilerle konuşurum.” (EÖ5)

“Bu konu hakkında bilgi sahibi olduğunu düşündüğüm insanlardan yardım isterim.” (EÖ6)

“Genellikle aileme veya yakınlarıma danışmam (yakın arkadaşlarım dışında) çünkü yakınlarım ve ailem anlayışsız bir düşünceye sahip. Dolayısıyla yaşadığım sorunu bastırıp ‘yanlış’ düşündüğümü söyleyeceklerdir. O yüzden daha çok yakın arkadaşlarıma veya yazılı kaynaklara danışırım.” (EÖ8)

“İlk başta dediğim gibi okuldaki hocalarıma soruyorum. Çünkü onlar eğitim almış kişiler. Ve bilgilerine güveniyorum. Bilgilerine güvendiğim kişiler olduğu için de ilk önce hocalarıma soruyorum. Onlar eğer kanaat getirmezse müftülüklerle başvururum. Müftülük de diyanete bağlı olduğu için diyanette de genel olarak bir yol var. Onların kaynaklarının sağlam kaynaklar olduğunu düşünüyorum.” (KÖ1)

“Ya da yengem var vaizelik yapıyor ona sorabilirim ve bilgisine güvendiğim öğretmenlerime sorabilirim.” (KÖ3)

“Dini içerikli bir meseleyse, muhtemelen, hani, çevremdeki diğer dindeki insanları gözlemlerim başta ama onlarda da bu sorunu, görürsem bu konuda bilgili bir insana ya mesela din kültürü öğretmeni olabilir ya da işte ailem de bu konular açısından bilgili insanlar olabilir, internet olabilir, yine oraya başvururum.” (KÖ4)

“...Eğer hani toplumla alakalı bir durumsa ya da herhangi bir okul, bölümle alakalı bir durumsa yetkili kimse ona başvururum açıkçası. Hani okulda beğenmediğim bir durum varsa müdüre dilekçe yazarım. Hani herhangi bir sıkıntım varsa şehirle alakalı onu da işte Konya büyükşehir belediyesine başvururum bu şekilde. Olayın ilgilendirdiği alana göre değişiyor.” (KÖ8)

“Bir sorunla karşılaştığımda ilk önce güvendiğim kişiye sorarım.” (EÖ1-İHL)

“Kesinlikle ilk olarak kendi düşüncem önde gelir ancak illaki bir ikinci görüş gerekseydi o düşüncelerini benimsediğim kişi olurdu.” (EÖ3-İHL)

“Dünya görüşüm de çoğu kaynakça ve çoğu düşüncesine güvendiğim kişilerce doğrudur. Ancak eğer herhangi bir kuşkuya düşersen önceden de belirttiğim gibi düşüncesine ve yaşantısına güvendiğim kişilerden yardım alırım.” (EÖ5-İHL)

“Dünya görüşümü oluşturan kişilere başvururum. Düşüncelerini benimsediğim için dünya görüşündeki bazı konularda onlardan bakarım.” (EÖ7-İHL)

“Görüşlerine değer verdiğim insanlara başvurarak bu sorunları aşmaya çalışırım. Aşamadığım da kendim bu konuda farklı görüşlere bakıp belki bir kitap okuyup sorunları aşmaya çalışırım.” (EÖ9-İHL)

“Ben güvendiğim birine başvurmayı tercih ederim. Düşüncelerini benimsediğim birine anlatmak yerine münazara yapabileceğim birine anlatmayı tercih ederim. Ama münazara yapacağım kişi beni yargılamadan dinleyeceğini bildiğim biri olsun isterim.” (KÖ1-İHL)

“Güvenirliği olan yazılı kaynaklara başvururum ya da düşüncelerine güvendiğim birine başvururum. Çünkü sorunu en iyi şekilde gidermek için bana yardımcı olacaklarını düşünüyorum.” (KÖ3-İHL)

“Düşüncelerini önemseydiğim kişiye danışırım pek yazılı kaynak araştırmam o yeter.” (KÖ5-İHL)

“Dünya görüşümü destekleyen sağlam kitaplar ya da bu konu ile akla gelen isimler olabilir. Çünkü kendimi savunmanın en iyi yolu bir şeyi ispatlayıcı ve sağlam bir şekilde o konuya hakim olmam olur bunu da ancak sağlam kişi ve kaynaklardan sağlayabilirim. Bu da her ikisine başvurmam demek oluyor.” (KÖ7-İHL)

“Bir sorunla karşılaştığımda güvendiğim bir kişiye başvururum çünkü o kişinin düşüncelerini benimsiyorum.” (KÖ8-İHL)

“İlk olarak bu konuda donanımlı olan bilgi sahibi olan insanlarla konuşmak isterim, onların fikirlerini almak isterim.” (KÖ9-İHL)

EÖ3 ve EÖ8 kodlu katılımcıların görüşme kayıtlarına baktığımızda kendilerini anlayacak kişilere danışmak istedikleri görülmektedir. EÖ8 kodlu katılımcı yakınları ve ailesini anlayışsız bir düşünceye sahip olarak görmektedir. Bundan dolayı da yaşadığı sorunun çevresi ve ailesi tarafından yok sayılıp yanlış düşündüğünü iddia edeceklerini söylemektedir. EÖ3 kodlu katılımcı ise yaşadığı sorunlarda ne hissettiğinin anlaşılmasını istediğini ifade etmiştir. Birkaç katılımcı değer verdiği kişilere başvurmayı düşünürken diğerleri bilgisine güvendiği kişilere ya da kurumlara başvurmayı düşünmektedir. İmam hatip lisesi öğrencilerinin bir kısmı düşüncelerini önemsedikleri kişilerin kendi düşüncelerini oluşturan kişiler olduğunu söylemektedirler. KÖ1-İHL kodlu öğrencinin de dile getirdiği gibi katılımcılar düşüncelerini benimsediği ve güvenilir buldukları kişilerin kendilerini yargılamayacak kişiler olmasına da dikkat ediyorlar.

3.11.3. Öğretmen

Katılımcıların başvurdukları kaynaklardan bir başkası da öğretmenlerdir. Öğretmenler, güvenilir kişiler kategorisine de girmektedir lakin okulda alınan eğitimin etkisinin de ayrıca görülmesi için bu koda farklı başlık açmak daha isabetli olacaktır.

Aşağıda öğretmenlerine başvuracağını ifade eden katılımcıların bazılarının görüşme kayıtları yer almaktadır.

“İlk başta dediğim gibi okuldaki hocalarıma soruyorum. Çünkü onlar eğitim almış kişiler ve bilgilerine güveniyorum. Bilgilerine güvendiğim kişiler olduğu için de ilk önce hocalarıma soruyorum...” (KÖ1)

“...ve bilgisine güvendiğim, öğretmenlerime sorabilirim.” (KÖ3)

“Aileme başvururum önce. İnternette araştırırım. Dini mesele ise din kültürü öğretmenime başvururum.” (KÖ5)

“... Ondan sonra belli başlı öğretmenlerim var onların görüşlerini alırım ve içinden sentez yaparak doğru yolu bulmaya çalışırım.” (KÖ6)

“Ben genelde din kültürü hocama, bu okuldaki din kültürü hocama başvuruyorum. İsmi söylemem de bir sakınca var mı, S... H...’ya başvuruyorum. Çünkü gerçekten düşünceleri benim düşüncelerime de çok yattıyor. Hatta bilmiyorum hani o çok ikna edici bir yeteneği var ve mantıklı geliyor ve her daldan bana şimdi ben kendim çalışmış olsam çok fazla emek harcayacağım mesela o kaynağa bakmam lazım onu beğenmeyip başka kaynaklara da bakmam lazım. Belki çok zaman harcayacağım bir konuda o zaten çok donanımlı bir insan olduğu için bana o kaynakları zaten hepsini bildiği için o kaynaktan da örnek verebiliyor. İşte şu şöyleydi diye, bu kaynaktan da böyle böyle geçiyordu, bak bunu da düşünebilirsiniz diye. Bu şekilde ilk başvuracağım kişi, o olur. Onun haricinde eğer hala yatmıyorsa yakınlarıma da tekrar bir sorarım, anneme, babama şeklinde sonra işte kitaplara başvururum hiç olmuyorsa.” (KÖ7)

“Eğitim aldım hocalarıma başvurabilirim.” (EÖ9-İHL)

3.11.4. İnternet

Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde başvurdukları kaynaklardan biri de internettir. İnternet içinde bulunduğumuz teknoloji çağında en hızlı, kolay ve doğru veya yanlış çeşitli görüşe ulaşılabilecek kaynaklardan biridir. Bu özellikleri de göz önünde bulunduran katılımcılardan internete başvuranların görüşme kayıtlarından bir kısmı aşağıda yer almaktadır.

“Genellikle ben içinde bulunduğum durumda dünya görüşü olarak öncelikle tabii internete başvurmayı düşünürüm. Çünkü ailem de tek bir düşünce olur o konu hakkında ama internette milyonlarca insan var, milyonlarca düşünce var. Bana doğru olanı daha yakın bulurum orada. Özellikle bilim hangi konuda ise o içinde bulunduğum durum ona göre bir internet sitesi açarım birkaç yerden araştırmaya başlarım. Youtube'dan da özellikle araştırma yaparım.” (EÖ1)

“İlk olarak chrome ve youtube üzerinden araştırma yaparım.” (EÖ2)

“Yaşadığım sorunun konusuna göre, içeriğine göre başvuracağım kaynaklar değişir ama genelde interneti kullanırım.” (KÖ4)

“Aileme başvururum önce. İnternette araştırırım. Dini mesele ise din kültürü öğretmenime başvururum. (KÖ5)

“İnternete başvurduğum sanırım yani çok fazla bilgi var ve çok kolay ulaşılması o yüzden.” (KÖ9)

“İnternete başvururum çünkü insanlarla konuşmaktansa internette araştırmak benim daha rahat bir şekilde araştırma yapmamı sağlıyor.” (EÖ4-İHL)

“... Yani daha çok kişisel olarak internet ortamıyla veya çok fazla zaman ayırıp bir kitap okumak da değil de görüşlerine değer verdiğim insanlara başvurarak bu sorunları aşmaya çalışırım.” (EÖ9-İHL)

3.11.5. Yazılı Kaynak

Yazılı kaynaklar da katılımcıların başvurdukları kaynaklardandır. Araştırılan sorun hakkında yazılan kitaplar, makaleler ve Kur'an-ı Kerim kendine başvuru kaynaklarıdır. Bu kaynak türüne başvuran katılımcıların bir kısmının görüşme kayıtları şunlardır:

“Birkaç yerden araştırmaya başlarım, kitapları bakarım.” (EÖ1)

“Yazılı kaynaklara da başvurabilirim ama daha çok insanlara.” (EÖ4)

“Konuya göre değişecektir örneğin bilim üzerine bir konuyu makalelerden araştırırken etik gibi konuları daha çok alanında iyi olduğunu düşündüğüm kişilerle konuşurum.” (EÖ5)

EÖ6 ve EÖ8 kodlu öğrenciler yazılı kaynakları daha güvenilir bulmaktadırlar.

“Eğer onlarla kişisel olarak görüşemiyorsam yazılı kaynaklarını kullanırım. Neden? Kaynağa kendi bilgim ve kültürün çerçevesinde güvendiğim için. Yazılı kaynaklara başvururum.” (EÖ6)

“Genellikle aileme veya yakınlarıma danışmam (yakın arkadaşlarım dışında) çünkü yakınlarım ve ailem anlayışsız bir düşünceye sahip dolayısıyla yaşadığım sorunu bastırıp ‘yanlış’ düşündüğümü söyleyeceklerdir. O yüzden daha çok yakın arkadaşlarıma veya yazılı kaynaklara danışırım.” (EÖ8)

“Dünya görüşüm, dinime göre şekilleniyorsa kendi kitabım Kur’an-ı Kerim’e bakarım. Açıklamalı meallere bakabilirim.” (KÖ3)

“Kesin bilgi içeren yazılı kaynaklara başvururum.” (EÖ2-İHL)

“Kişisel olarak her yazılı kaynağa güvenen birisi değilimdir... düşüncesine ve yaşantısına güvendiğim kişilerden yardım alırım. Eğer imkanım yoksa güvendiğim kaynaklardan araştırma yaparım.” (EÖ5-İHL)

“Kur’an ve sünnete başvururum çünkü onlar bizim rehberimiz.” (KÖ2-İHL)

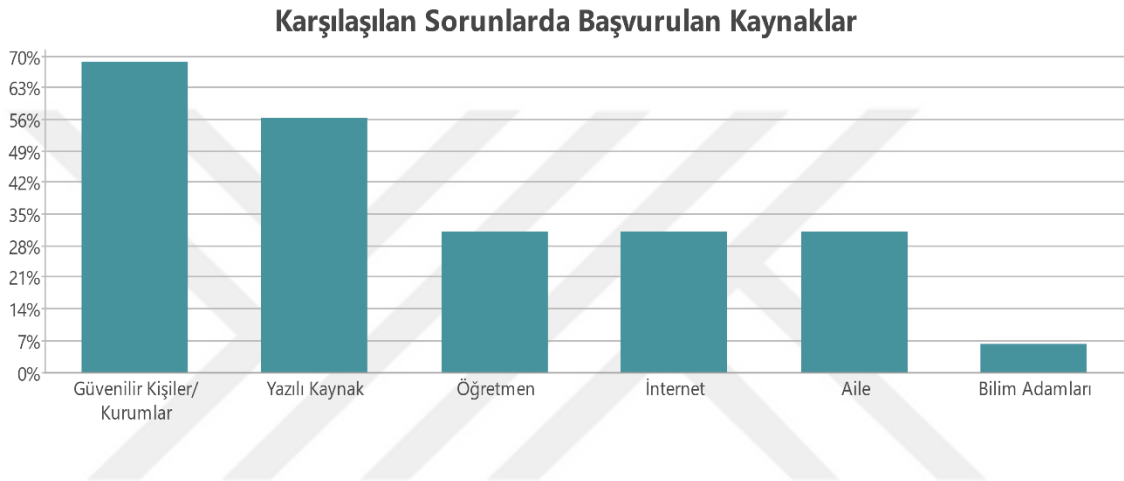
“Yazılı kaynaklara atalarımız sağ olsun söz uçar yazı kalır demişler.” (KÖ4-İHL)

“... Daha sonra bu konu hakkında yazılan kitapları ve kaynakları bizzat kendim okurum ve bunlar hakkında kendi yorumlarımı örnek sürerim, karşılaştırma yaparım. O insanlardan aldığım fikirler ile kendi fikirlerim arasında karşılaştırma yaparım. Ortak bir karar çıkarırım. Bu şekilde bir çıkarım yapabilirim. Gerçekten çok cevaplayamadığım sorular olursa bu konu hakkında bilgili birini başvururum ona da danışırım.” (KÖ9-İHL)

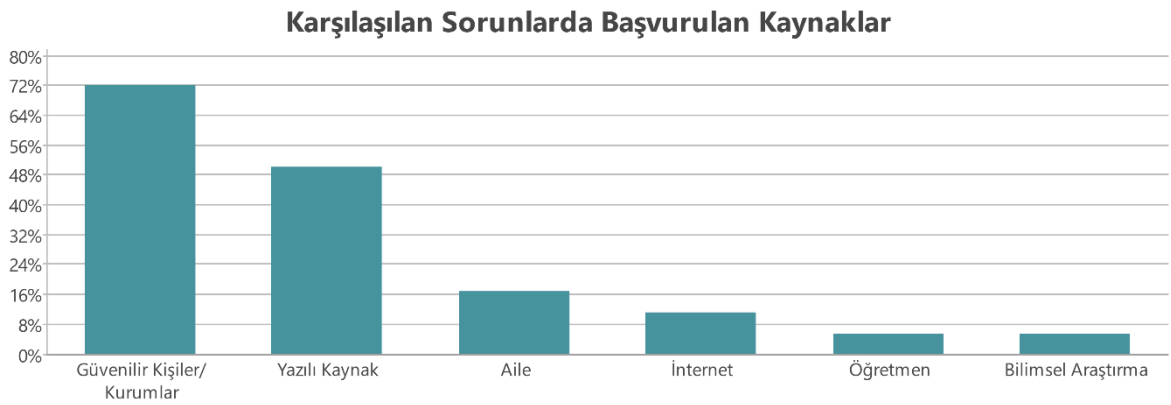
3.11.6. Bilimsel Araştırma

“... eğer orada da bulamazsam araştırma yaparım burnumun dikine gidersem daha kötü olacağını bilirim.”(EÖ1-İHL)

Tablo 23 Öğrencilerin Karşılaştıkları Sorunlarda Dünya Görüşleri Çerçevesinde Başvurdukları Kaynakların Yüzdeleri

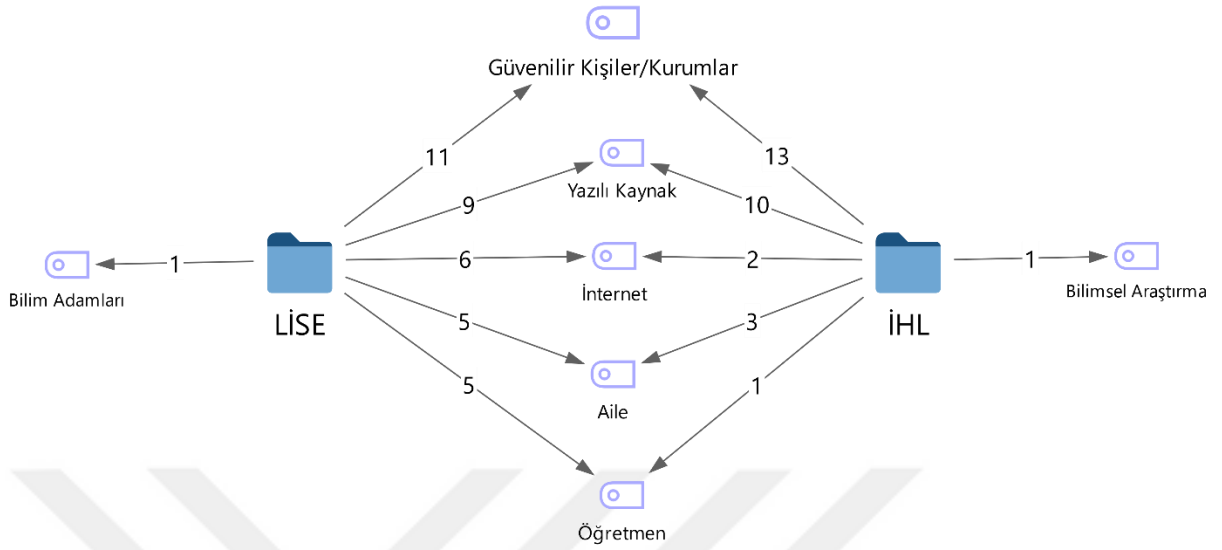

Tablo 24 İHL Öğrencilerinin Karşılaştıkları Sorunlarda Dünya Görüşleri Çerçevesinde Başvurdukları Kaynakların Yüzdeleri

Katılımcıların başvurdukları kaynakları yukarıdaki tablolarda inceleyecek olursak ilk iki ögenin aynı olduğu lise öğrencilerinde öğretmen, aile ve internetin üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. İmam hatip lisesi öğrencilerinde ise aile ardından internet sonrasında da öğretmen kodları yer almaktadır.

Karşılaşılan Sorunlarda Başvurulan Kaynaklar

Şekil 9 Karşılaşılan Sorunlarda Dünya Görüşleri Çerçevesinde Başvurulan Kaynaklar İki Vaka Modeli

Yukarıda yer alan iki vaka modeline bakılacak olursa ufak nüanslar dışında öğrenciler benzer sıklıkla aynı kaynaklara başvurdukları dikkat çekmektedir. Lise öğrencileri kendilerini anlayan güvenilir kişilerle sorunlarını paylaşmakta oldukları ve çözüm aradıkları tekrar görülmektedir. İkinci olarak her iki grup için de yazılı kaynaklar çoğunlukla tercih edilen kaynaklardır.

4. BÖLÜM: SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde verilerin çözümlenmesiyle elde edilen bulgular ve yapılan yorumlar neticesinde ulaşılan sonuçlara ve önerilere yer verilmektedir.

4.1. Sonuçlar

İlk olarak yürütülen bu çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda lise öğrencilerinin dini dünya görüşünü, ahlaki değerlerinin kaynağını ve hayat amaçlarını etkileyen unsurlarla birlikte ahlaki eylemlerinde kuşkuya düştüklerinde ve karşılaştıkları herhangi bir sorunda dünya görüşleri çerçevesinde başvurdukları kaynaklara yönelik sonuçlar betimlenmektedir.

İkinci olarak elde edilen bulgular doğrultusunda hayata dair seçimlerinde dini inançlarının etkisinin olup olmadığına, inançlarına veya dünya görüşlerine ait düşüncelerin yanlışlanabilir/değiştirilebilir olabileceğini düşünüp düşünmediklerine ve inançlarına veya dünya görüşlerine ait bazı ilkelerin zamana bağlı olarak değişebileceğini düşünüp düşünmediklerine dair sonuçlar betimlenmektedir.

Üçüncü olarak da okulda verilen eğitimin ve özelde imam hatip lisesi meslek dersleri veya din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin öğrencilerin dünya görüşleri üzerinde etkili olup olmadığı betimlenmektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgular ve yorumlar ışığında çıkarılabilecek sonuçlar yukarıda belirttiğimiz hiyerarşiye göre ama bölümlere ayrılmadan maddelendirilecektir.

- Öğrencilerin büyük kısmının dünya görüşü hakkında bilgisi vardır ve bu kavramın tanımını yapabilmektedirler. Dünya görüşünü sırasıyla en çok çevre, aile, din/dini görüş, eğitim, yaşam standartları, cinsiyet, kültür/örf, siyaset etkilemektedir.
- Öğrenciler ahlaki değerler konusunda vicdani sorumluluk hissettikleri için sahip oldukları bu değerler davranışlarını etkilemektedir. Ahlaki değerler ile davranışların uyumsuzluğu çatışma getirmektedir. Bu

değerlerin kaynağı din ve vicdandır. Bundan dolayı da din ve vicdan, sonrasında da aile ve örf ahlaki değerleri etkiler.

- Öğrencilerin hayatlarının amacını belirleyen unsurlar çoğu zaman tek bir unsur olmamakla beraber en fazla etki eden faktöre göre bu unsurlar sırasıyla öğrencilerin dini, hayalleri/düşünceleri, aileleri, hedefleri/idealleri, maddiyat/imkanlarıdır. Lise öğrencilerinde bunlara ek olarak akılları, hazları ve çıkarları; imam hatip lisesi öğrencilerinde ise değerler ve mutlu olma fikri yer almaktadır.
- Öğrenciler ahlaki eylemlerinde kuşkuya düştüklerinde kendilerine en yakın ve en güvenilir buldukları kaynaklara yönelmektedirler. Aile, öğretmenler, güvenilir kişiler ve yazılı kaynaklar en çok başvurulan kaynaklardır. Hem imam hatip lisesinde hem de diğer liselerde öğrenim gören öğrencilerin başvurdukları kaynaklar %89 oranında aynıdır.
- Öğrenciler karşılaştıkları sorunları çözmek ve bu durumu dünya görüşleri çerçevesinde açıklamak için en çok güvenilir kişi veya kurumlara başvurmaktadır. Ardından yazılı kaynak, internet, aile ve öğretmen gelmektedir. Öğrenciler daha bilgili gördükleri kişilere değil kendilerinin ne hissettiklerini anlayabilen ve kendilerini onların yerine koyabilen kişilere danışmaktadırlar.
- Öğrenciler ahlaki eylemlerinde kuşkuya düştüklerinde daha çok ailelerine danışırken karşılaştıkları sorunları çözmek için daha az başvurmaktadır.
- Öğrencilerin dini inançları davranışlarını etkilemektedir.
- Öğrencilerin büyük kısmının dini dünya görüşü oluşmuştur.
- Lise öğrencilerinden üçte biri, İslam dininin içine doğmaları ve kendi imani eksiklikleri olduğunu düşünme sebebiyle inanç veya dünya görüşlerinin değiştirilebilir veya yanlışlanabilir olduğunu düşünmemektedir. İmam hatip lisesi öğrencilerinin ise yarısı mutlu oldukları, dini inançlarının temelini bildikleri ve dinlerinin mantıklı olduğunu düşündükleri için inanç veya dünya görüşlerinin değiştirilebilir veya yanlışlanabilir olduğunu hiç düşünmemektedir.

- Öğrenciler inanç veya dünya görüşlerinin değiştirilebilir veya yanlışlanabilir olduğunu düşünüp yaptıkları araştırmalar neticesinde doğru olduğu kanaatine varmışlardır. Akla yatkın açıklamalar ve çevre faktörü öğrencilerin düşüncelerinde etkilidir.
- Lise öğrencilerinin neredeyse yarısına yakınının inançlarının, dünya görüşlerinin veya her ikisinin de bazı ilkeleri zamana bağlı olarak değişmiştir. Bunun sebepleri; ilkelerin yanlış anlaşılması, tarihselci düşünce, seküler düşünme ve tanrı ile aralarında ilişkinin değişmesidir. Bu noktada dini inancı olmayan öğrencilerin oranının etkisi fazladır. Katılımcıların %55'ine tekabül eden diğer öğrenciler için inanç değil dünya görüşünün bazı ilkeleri değiştirilebilirdir. İmam hatip lisesi öğrencilerinin ise %94,5'i hem dini inançlarının hem de dünya görüşlerinin ilkelerinin değişmediğini ve sadece dünya görüşlerinin ilkelerinde değiştiğini ifade etmişlerdir. Geri kalanı ise her ikisinin ilkelerinin değişebileceğini söylemiştir.
- Lise öğrencilerin %55'ini okulda aldıkları eğitim etkilemektedir, %45'ini ise etkilememektedir. Öğrenciler eğitim sistemini eleştirmektedir. Onlara göre dersler sadece sınava yönelik anlatıldığı için not kaygısıyla derslere yaklaşmaktadırlar. Fakat okulda verilen eğitimin kendilerini etkilemediği öğrencilerin çoğunu, sistemin dışına çıkabilen ve donanımlı gördükleri öğretmenler ve sınıf ortamı etkilemektedir. İmam hatip lisesi öğrencilerini ise okulda aldıkları eğitim kendilerinin dünya görüşlerini etkilemektedir.
- Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi lise öğrencilerinin %60'ını hiç etkilememektedir. Dersi ciddiyetsiz görmeleri, derslerde Tanrı tasavvurunun aşırı müsamahakar bir şekilde anlatılmasını samimi bulmamaları, konuları zaten bildiklerini düşünmeleri, derslerin sınav odaklı anlatılması ve tartışmaya kapalı bir eğitim sistemi olması derslerin öğrencileri etkilememe sebepleridir. İmam hatip lisesi öğrencilerinin %89'unu imam hatip lisesi meslek dersleri etkilemektedir. Yeni bilgi edinmiş olmaları, dinin ilke ve derinliklerini

kavramaları sebebiyle ve dini bilgisi az olanlarda daha fazla etkisi olmaktadır.

- İmam hatip lisesi meslek dersleri veya din kültürü ve ahlak bilgisi dersi lise öğrencilerin %40'ını etkilemektedir. Lise öğrencilerine göre etkileme sebebi büyük oranda sorularına mantık çerçevesinde cevap verebilen ve dersi tam donanımlı bir şekilde anlatabilen öğretmenlerdir. İmam hatip lisesi öğrencilerinden ise %11'i etkilememe sebebi not endeksli ders anlatımıdır.
- Öğrencilerin %70'i kendini ailelerinden farklı olarak görmektedir. Ailelerinin hayat tecrübeleri, yaşama dair amaçları, dinleri, dünya görüşleri, siyasi görüşleri, ideolojileri ve yaşam tarzları bakımından farklılık göstermektedirler.

Yürütülen bu çalışmada lise öğrencilerinin çoğunun dünya görüşlerinin temelinde din olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin yaklaşık %60'ına yakınının ahlaki değerlerinin kaynağı, dünya görüşlerini oluşturan ve hayat amaçlarını belirleyen unsurlardan biri dindir. Dini dünya görüşlerini en çok çevre etkilemektedir. Öğrencilerin bir kısmının ailelerinin dünya görüşlerinin kendi üzerlerindeki etkisi, farklı çevrelerde yeni insanlarla tanıştıkları zaman tamamen kaybolabildiği görülmektedir. Öğrenciler, her ne kadar dünya görüşlerinde din etkili ise de dinin ilkelerinin zamana bağlı olarak değişiminin söz konusu olup olmadığı sorusunda da görüldüğü gibi vahyi değil akli öncelemektedirler. Dine ve dini kaynaklara yaklaşım tarzları herhangi bir konuya yaklaşımları gibidir.

Çalışmada görülmektedir ki lise öğrencileri, okul ortamını tartışmadan uzak ve ezbere dayalı bir eğitim sistemine sahip olarak görmektedirler. Böyle bir ortamda derslere verilen değer de düşmektedir. Öğrenciler sayısal dersleri değil de felsefe ve tarih gibi dersleri dünya görüşlerinde etkili görmektedir. İmam hatip lisesi meslek derslerinin ve din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin de dünya görüşlerine etkisi azdır. Derslere not endeksli bakmaları ve bildikleri konuların tekrarı olarak görmeleri dersin ciddiyetini azaltmaktadır. Bu derslerin dünya görüşlerinde etkili olduğunu söyleyen öğrenciler, öğretmenlerinden övgüyle bahsetmektedir. Bilgili olmak, derse

kaynak açısından donanımlı gelmek, araştırmacı bir kişiliğe sahip olmak, dersi disiplinler arası yaklaşımla işlemek, mantıklı ve doyurucu cevaplar vermek öğrencileri etkileyen öğretmenlerin özellikleridir.

İmam hatip lisesi öğrencilerinin genelinin kendilerine yöneltilen sorulara verdikleri cevaplar göz önünde bulundurulduğunda çok fazla eleştirel bir bakış açısına sahip olmadıkları görülmektedir. İmam hatip liseleri içerisinde proje okulunda okuyan öğrencilerin diğerlerine göre fikri yapılarının daha kuvvetli olduğu tespit edilmiştir. Proje imam hatip lisesinde öğrenim gören öğrenciler ile proje Anadolu lisesinde okuyan öğrenciler dinin hayatlarında merkezi bir konumda yer alması bakımından birbirleriyle eş değer olmakla birlikte proje Anadolu lisesinde öğrenim gören öğrenciler eleştirel düşünce noktasında bir adım önde yer almaktadırlar.

İmam hatip öğrencilerinin büyük bir kısmı yapılan görüşmede neredeyse hiç olumsuz bir eleştiride bulunmamaktadır. Öğrencilerin düşünce yapısı bakımından olgunluğa erişmiş olmakla beraber verdikleri cevaplar bilgi verme ve yorumlama niteliğinden öteye geçmemekte, onları etkileyen hemen hemen her unsur olumlu etkilemektedir.

4.2. Öneriler

Yapılan bu çalışma neticesinde elde ettiğimiz sonuçlar çerçevesinde öğrencilerin dünya görüşü ve dini dünya görüşü hakkında bilgi sahibi olmaları, öz farkındalık ve bilinç oluşturabilmeleri adına verebileceğimiz öneriler şunlardır:

- Devlet, eğitim politikası olarak etkili bir sistematik dünya görüşü belirlemelidir.
- Ülkelerin eğitim politikalarında tıpkı değerler eğitiminde olduğu gibi her dersin kendi dünya görüşünü öğrencilere sunulabilmesi için dünya görüşü kavramı bir eğitim konusu olarak yer almalıdır. Bu noktada her öğretmenin de dünya görüşü eğitimcilerinden seminer almaları yerinde olacaktır. Böylece öğrenci eğitim hayatında hangi kademedeyse olursa olsun farklı perspektiflerden bakmayı öğrenmesi sağlanacaktır.

Lise öğrencilerinin kimliklerinin oluştuğu ergenlik döneminden önce farklı dünya görüşlerini tanımları içinden geçtikleri kritik süreçte zihni çabalarında yol gösterici olabilir.

- Dünya görüşü eğitimi okul müfredatında bir eğitim konusu olmalıdır.
- İmam hatip liseleri başta olmak üzere tüm liselerin ulusal ölçekte okulların ahlakına bağlı olarak, hem bireysel hem de sistematik dünya görüşleri olmalıdır.
- Öğrencilerin tamamı en azından doğru bir dünya görüşü tanımı yapabilmelidir.
- Matematik, geometri ve fen bilimleri gibi sayısal derslerin bir mantığı ve felsefesi vardır. Öğrenciler bu dersleri sadece test çözebilmek için dikkatlice dinlemektedir. Halbuki matematik bilmek dünyaya bakışı değiştirir. Özellikle sayısal derslere giren öğretmenler başta olmak üzere her öğretmen, kendi dersinin dünyaya bakış açısını ve o dersi öğrenmenin dünya görüşlerine sağlayacağı katkıyı öğrencilere aktarması gerekmektedir.
- Öğrenciler dersleri bilgi yığını olarak görmektedir ama okullarda verilen din eğitiminin yaşamlarına bir anlam ve amaç belirlemelerine yardımcı olması gerekmektedir.
- Din eğitimi öğreticilerinin kendi dünya görüşleri olmalıdır ki bu görüşlerini öğrencilere yansıtmasalar bile onların sorularına belirli bir mantık çerçevesinde cevap vermelidirler.
- Din eğitimi öğreticileri derslerinin ciddiyeti açısından dersin itibarlarını ve önemini korumalıdır.
- Öğrencilerin dini dünya görüşlerine katkı sağlamak için din eğitimi öğreticileri derslerine çok yönlü kaynak okumaları yaparak ve disiplinler arası konuları ekleyerek hazırlanmalıdırlar.
- Öğrenciler karşılaştıkları sorunlarda çözüme ulaşabilmeleri için doğru kaynaklara yönlendirilmelidirler.
- İmam hatip lisesi öğrencilerin fikri derinliklerini destekleyecek disiplinler arası etkinlikler yapıp eleştirel bakma kabiliyetleri kuvvetlendirilmelidir.

- Din eğitiminde mana, amaç, iman, ibadet, ahlak, davranış... gibi her konuda bütüncül bir dünya görüşü oluşturulmalıdır.

Yürütülen bu çalışmada lise öğrencilerinin nazarında din, dünya görüşü, aile ve eğitim ana çerçevesinde sorunlara yaklaşılmaktadır. Literatürde din eğitimi alanında dini dünya görüşü üzerine yapılan çalışma sayısının az olduğu görülmektedir.

- Nitel yöntem kullanılarak yapılan bu çalışma daha geniş öğrenci kitlesine ulaşabilmek adına nicel bir yöntem kullanılarak da gerçekleştirilebilir.
- Örnekleme Konya merkez ilçeleri ile sınırlandırılan bu çalışma farklı kültürlerde, metropol kentlerde veya kırsal kesimlerde elde edilebilecek bulgular ve sonuçlar noktasında doğal olarak farklılık göstereceğinden ülkenin diğer bölgelerinde de uygulanabilir.
- Öğrencilerin bilgilerini anlamlı hale getirebilmeleri ve bununla birlikte İslami dünya görüşü oluşturabilmeleri adına çalışmalar yapılabilir.
- Lise öğrencileriyle imam hatip lisesi öğrencileri arasındaki dini bilgi açığını azaltan seçmeli din derslerinin amaç ve kazanımları doğrultusunda öğrencilerin dini dünya görüşleri üzerindeki etkisi için de ayrıca bir çalışma yapılabilir.

Umulur ki bu çalışma yapılacak olan diğer çalışmalara katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Acuner, H. Y. (2005). Din Eğitimi Açısından 14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlaki Yargı Gelişimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 265-297.
- Akto, A. (2011). Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 191-217.
- Alkan, Ş. H., & diğerleri. (2005). Dünya Görüşü. Ankara: TDK.
- Alkan, Ş. H., & diğerleri. (2005). İdeoloji. Ankara.
- Buhr, M., & Kosing, A. (1999). Dünya Görüşü. *Bilimsel Felsefe Sözlüğü*. içinde İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yay.
- Büyüköztürk, Ş., & diğerleri. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cevizci, A. (1999). Antagonizm. *Felsefe Sözlüğü* (s. 59). içinde İstanbul: Paradigma Yay.
- Cevizci, A. (1999). Dünya Görüşü. *Felsefe Sözlüğü* (s. 274). içinde İstanbul: Paradigma Yay.
- Creswell, J. W. (1998). *Qualitative Inquiry and Research Design Choosing Among Five Traditions*. California: Sage Publications.
- Creswell, J. W. (2008). *Educational Research Planning, Conducting and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. New Jersey: Pearson.
- Demir, Ö. (2015). Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme. *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 74-98.
- Derman, O. (2008, Mart). Ergenlerde Psikososyal Gelişim. *İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Sempozyum Dizisi No:63*, s. 19-21.
- Durkheim, E. (2016). *Eğitim ve Sosyoloji*. (P. Ergenekon, Çev.) İstanbul: Pinhan Yay.

- El-Cevziyye, İ. K. (2013). *Medaricu's Salikin I-II-III*. İstanbul: İnsan.
- Goheen, M. W., & Bartholomew, C. G. (2008). *Living at the Crossroads: An Introduction to Christian Worldview*. Amerika: Baker Academic.
- Haldun, İ. (2004). *Mukaddime* (Cilt I). (H. Kendir, Çev.) Ankara: Yenişafak Kültür Armağanı.
- Harrison, V. S. (2006). Scientific and Religious Worldviews: Antagonism, Non-Antagonistic Incommensurability and Complementarity. *Heythrop Journal - Quarterly Review of Philosophy and Theology*, 349-366.
- Hawking, S. W. (tarih yok). *Zamanın Kısa Tarihi Büyük Patlamadan Karadeliklere*. (S. Say, & M. Uraz, Çev.) İstanbul: Milliyet.
- Heidegger, M. (1988). *The Basic Problems of Phenomenology*. Bloomington: Indiana University Press.
- Ina Avest, Miedema, S., & Bertram-troost, G. (2012). Provocative Pedagogy , Or Youngsters Need The Brain To Challenge Worldview Formation. *Religious Education: The official journal of the Religious Education Association*, 37-41.
- Izutsu, T. (tarih yok). *Kur'an'da Allah ve İnsan*. (S. Ateş, Çev.) Ankara: Kevser yay.
- Kalın, İ. (2010). Tasavvuru ve Düzen Fikri : Medeniyet Kavramına Giriş. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 1-61.
- Koç, M. (2006). Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dini Yaşam. *Diyanet İlmi Dergi*, 7-32.
- Kooij, J. C., De Ruyter, D. J., & Miedema, S. (2013). Worldview: The meaning of the concept and the impact on religious education. *Religious Education*, 210-228.
- MEB. (1973, 6, 24). Sayı : 14574. *1789 Milli Eğitim Temel Kanunu*. Ankara: Resmi Gazete.

- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative Research A Guide to Design and Implementation*. San Francisco: Jossey Bass.
- Mevdudi, E.-A. (2014). *Tarih Buyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz.Peygamber'in Hayatı*. İstanbul: Pınar.
- Mevdudi, E.-A. (2016). *Kur'an'a Göre Dört Terim*. (İ. Kaya, & O. Cilalı, Çev.) İstanbul: Beyan.
- Naugle, D. K. (2002). *Worldview The History of a Concept*. Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Okumuşlar, M. (2002). *Fıtrattan Dine*. Konya: Yediveren Kitap.
- Olthuis, J. H. (1989). On Worldviews. *Stained Glass: Worldviews and Social Science*, 26-40.
- Orhan, F., & Dağcı, A. (2015). Ergenlikte Dini Kimliğin İnşası: Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Bir Değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi c.4 (7)*, 115-132.
- Örekli, M. (2018). Anadolu İmam Hatip Liseleri Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Öğrenciler Tarafından Epistemik Otorite Olarak Görülmesi Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya.
- Özkan, F. (2012, Nisan). Dünya Görüşü Öğretisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11-28.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods*. California: Sage Publication.
- Selçuk, M. (2000). Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu. M. Doğan, & diğerleri içinde, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi* (s. 333-338). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Selçuk, M., & Valk, J. (2012). Knowing Self and Others: A Worldview Model for Religious Education in Turkey. *Religious Education*, 443-454.
- Sire, J. W. (2009). *The Universe Next Door*. IVP Academic.

- Sire, J. W. (2015). *Naming the Elephant: Worldview as a Concept*. IVP Academic.
- Smart, N. (1995). *Worldviews Crosscultural Explorations of Human Beliefs*. New Jersey: Prentice Hall.
- Süleyman, A. A. (2015). *Kur'anî Dünya Görüşü*. (G. Aksoy, Çev.) İstanbul: Mahya.
- Şeriati, A. (2018). *Dünyagörüşü ve İdeoloji*. (K. Çamurcu, Çev.) Ankara: Fecr.
- Tokat, L. (2006). Dünya Görüşü-Din İlişkisi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41-63.
- Tosun, A. (2015). Kendini ve Ötekini Tanıma Bağlamında Din Eğitiminde Dünya Görüşü Modeli. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara.
- Uygur, N. (1963). *Dünya Görüşü*. İstanbul: Elif yay.
- Valk, J. (2009). Religion or Worldview : Enhancing Dialogue in the Public Square. *Marburg Journal of Religion*, 1-16.
- Valk, J., & Selçuk, M. (2016). An Islamic Worldview: Ethics in a Modern, Democratic and Secular State. *Turkish Journal of Bioethics*, 15-25.
- Valk, J., & Tosun, A. (2016). Enhancing Religious Education Through Worldview Exploration. *Discourse and Communication for Sustainable Education*, 105-117.
- Valk, J., Selçuk, M., & Miedema, S. (2020). Worldview Literacy in the Academy and Beyond:Advancing Mutual Understanding in Diverse Societies. *Religious Education*, 364-374.
- Vergote, A. (1990). Ergenlikte Din. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXVI*, 583-592.
- Vidal, C. (2008). What is a worldview ? *Nieuwheid denken. De wetenschappen en het creatieve aspect van de werkelijkheid, in press. Acco, Leuven.*, 1-13.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

Yürük, T. (2012). İlk ve Orta Öğretimde Din Öğretimi: Din Dersleri. R. Doğan, & R. Ege içinde, *Din Eğitimi El Kitabı* (s. 105-137). Ankara: Grafiker Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

2005 yılında ilköğrenimini Ahmet Haşhaş İlköğretim Okulu'nda, orta öğretimini 2009 yılında Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde tamamlamıştır. Aynı yıl lisans eğitimine Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde başlamış, 2013 yılında ise başarı ile mezun olmuştur. 2013-2014 yıllarında Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde formasyon eğitimini almıştır. Evli ve bir çocuk annesidir.

Cemre Nur KAYA

Ek 3. Görüşme Soruları

Cinsiyet:

Yaş:

Okul Türü:

1-Sizce dünya görüşü nedir? Bu dünya görüşünü etkileyen unsurlar nelerdir?

2-Ahlaki değerleriniz davranışlarınızı etkiliyor mu?

S:Mesela bir öğrenciye hırsızlık yapmak günah mı ya da doğru mu diye sorulduğunda günah veya yanlış diyecektir. Peki kopya çekiyor musunuz diye sorulduğunda cevaplarda tutarlı olma durumu değişmektedir. Davranışa dönüşmekten kasıt bu örnekteki gibidir.

3-Ahlaki eylemlerinizin doğruluğu konusunda kuşkuya düştüğünüzde kime veya nereye başvurursunuz?

4-Hayatınızın amacını belirleyen şey nedir?

5-Dini inancınızın hayata dair seçimlerinizde etkili olduğunu düşünüyor musunuz? Neden? Nasıl?

6-İnanç veya dünya görüşünüzü oluşturan düşüncelerin değiştirilebilir ya da yanlış olabileceğini düşündünüz mü? Neden?

7-İnanç veya dünya görüşünüzdeki bazı ilkelerin zamana bağlı olarak değiştiğini düşünüyor musunuz? Neden? Nasıl?

S:Mesela dünya görüşünün bazı ilkeleri var, inancının belli başlı ilkeleri var. Bunlar zamana göre değişiyor mu? Bundan yirmi yıl önce farklıydı şimdi farklı mı? Değişiyor mu değiştirilmesi gerekiyor mu? Neden?

8-Okulda aldığınız eğitimin dünya görüşünüzü etkilediğini düşünüyor musunuz? Neden? Nasıl?

S:Din Kültürü/İHL meslek derslerinin dünya görüşünüzü etkilediğini düşünüyor musunuz? Nasıl?

9-Çevrenizden veya ailenizden hangi konularda farklı bir dünya görüşüne sahip olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?

10-Bir sorunla karşılaştığınızda içinde bulunduğunuz durumu dünya görüşünüz çerçevesinde açıklamak için hangi mecraya, kişiye, kaynağa başvurursunuz? Neden? Yazılı kaynaklara mı güvendiğiniz birine mi düşüncelerinizi benimsediğiniz birine mi?

